Sarajevo, april—juni. 1892 Сарајево, април—јуни.

Glasnik

zemaljskog muzeja
u
Bosni i Hercegovini.

Knjiga II. Godina IV.

Гласник

земаљског музеја
у
Босни и Херцеговини.

Књига II. Година IV.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.

Administracija:
Sarajevo, zemaljska štamparija

Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.

Администрација:
Сарајево, земаљска штампарија.

Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

Glasinac u srednjem vijeku.

Priopćio prof. **Konst. Jireček.**

Ime polja Glasinačkoga u pošljednjim je godinama postalo poznato u dalekom svijetu starinama „predistoričkim“, iz vremena ilirskoga. Ali i srednjega vijeka ovo visoko polje nije bilo bez važnosti, ležeći na mjestu, gdje se sastaju putovi od unutarnje Bosne, od Lima i od donje Drine. Već u našim „Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters“ (1879) str. 86 spomenuli smo Glasinac kao carinu 1429 i 1430, po zapisnicima vijeća dubrovačkoga. Kad smo nedavno našu radnju u Dubrovniku nastavili, osobito u starim sudskim i notarskim knjigama, našli smo još devet drugih bilježaka o Glasincu.

U knjigama arkiva dubrovačkoga Glasinac se spominje svega 11 puta, u g. 1404—1430. Najčešće se govori o njemu u dogovorima dubrovačkih trgovaca, vlastele i pučana, sa Vlasima „ponosnicima“ iz raznih „katuna“ hercegovačkih i crnogorskih, koji su se pred notarom općinskim usmeno obvezivali, u koje vrijeme i za koju platu će stoku karavana na svojim konjima donijeti na ugovoreno mjesto. Tu se početkom 15. vijeka kraj Prijepolja, sv. Petra na Limu (današnje Bjelopolje), sv. Nikola u Banji na Limu, Foče, Goražde, Ustikoline, Prače, Vrhbosne, Olova i drugih mjesta čita i ime Glasinca. Razumije se, da ova mjesta nijesu bila svagda pošljednji cilj karavane; tamo su trgovci pustili Vlahe „ponosnike“, koji su stoku donijeli iz Dubrovnika, i ugovorili se opet s drugim ponosnicima, da nose tovar, ili kako se je onda govorilo „ponos“ u „turmi“ ili „karavani“ dalje u Srebrnicu, Zvornik, Rudnik, Novo Brdo itd. Tako biće bilo i kod Glasinca, koji je bio samo prolazno mjesto.

U zapisima forma imena je Glasinac (masc. sing.). Glavno mjesto u njem je bila „crkva u Glasincu“, „mjesto rečeno

crkva Glasinačka" ili prosto „crkva rečena Glasinac." Da je to sadašnja Crkvina kod obeliska na uspomenu bitke kod Šenkovića g. 1878., izveo je u Glasniku zemaljskog muzeja 1891. str. 331. g. Gjorgje pl. Stratimirović, kojemu sam o tim zapisima o nekoj crkvi na Glasincu bio rekao lani u Sarajevu. Jedan put se spominje mjesto, rečeno Obra na Glasincu (1404.); u Bosni sad ima dva sela Obre, kod Visokoga i kod Konjica, ali ima li na samom Glasincu ili blizu njega koji trag ovoga imena, nije mi poznato. Vidi se, da se je u 15. vijeku u Glasinac brojilo i Mokro; tamo je kuća ili selo nekoga Butka, jamačno vlastelina, bilo mjesto, gdje su Vlasi karavanâ imali stoku stovariti. Ovo je Mokro bilo 1402. Sandaljevo, pa i carina na Glasincu 1429. i 1430. bila je ili Sandaljeva ili barem pod uplivom Sandalja.

Evo svi ovi spomeni o Glasincu:

1. **1404., 24. oktobra.** Jedan Vlah iz katuna Prvotinjića će donijeti stoku trgovca Lukca Ostrovića „usque ad Glasiniça a Obra" (Div. Canc. 1403—1405 u arkivu c. kr. okružnoga suda dubrovačkoga).

2. **1406., 10. oktobra.** Prijenos stoke „in Vlassinez ad domum Budche". Malo prije 5. septembra se spominju ponosnici Vlasi „de catono Regoye", koji će nositi sukna (pannos) „usqe ad locum Mocroy ad domum Butci". (Div. Canc. 1405). Osim toga je zapisan 9. novembra 1402. transport Vlahâ „ad unum locum vochatum Mocro voiuode Sandagli" (Div. Canc. 1401—1403) i 10. maja 1408. karavana „ad locum dictum Mocro in villam vocatam Butcho" (Div. Canc. 1408.).

3. **1425., 14. augusta.** Hlapac Stanković Vlah donijeće stoke dviju vlastelina dubrovačkih, Gučetića i Bobaljevića (Ser Gozcho de Goze i Ser Stephanus de Babalio), „usque Glasinaç" (Div. Canc. 1424).

4. **1426., 30. dekembra.** Dubravac Miličević Vlah, čovjek vojvode Radoslava Pavlovića, će prenijeti 9 tovara sukna (salmas novem pannorum) „usque ad ecclesiam in Glasinaç in Bosinam" (Div. Canc. 1426).

5. **1428., 12. januarija.** Dubravac Milićević Vlah iz katuna Prvotinjića će nositi stoke vlastelina Dimitra Gradića i drugovâ njegove karavane, koja „iter parat in Subsuonich" (podgragje Zvornika), „usque ad locum dictum ecclesiam de Glasinaç" (ib.).

6. **1428., 25. maja.** Stanihna Stanković Vlah donijeće stoku vlastelina Luke Sorkočevića „usque Glasinacium ad ecclesiam" (ib.).

7. **1428., 27. junija.** Stoke vlastelina Žuna Saračića i drugova će se nositi „ad Glasinaç penes ecclesiam unam" (Div. Canc. 1428).

8. **1428., 25. augusta.** Dubravac Milićević prenijeće trgovcima stoku „ad ecclesiam Glasinaç" (ib.).

9. **1429., 5. augusta.** Pismo senata Marinu Gunduliću i Gjurgju Gučetiću, poklisarima kod vojvode Sandalja, kojima se daje nalog, da se tuže radi carina „a Buna, a Vrabaç, a Glasinaç, et a Zerniza" (Lett. e Comm. di Levante 1427—1430 u c. k. državnom arkivu dubrov.).

10. **1429., 12. novembra.** Hlapac poći će sa stokom vlastelina Vlaha Bobaljevića i drugih „usque ad ecclesiam nominatam Glasinaç" (Div. Canc. 1429).

11. **1430., 23. marta.** Zaključak vijeća umoljenijeh (consilium rogatorum), neka se dade puna vlast knezu i malomu vijeću „scribendi pro gabella Glasinaç voiuode Sandagl et aliis, de quibus sibi videbitur" (Lib. Rog. 1427—1432 u istom arkivu).

Нове течевине земаљског музеја од птицâ Босне и Херцеговине.

Приопћио кустос **О. Рајзер.**

Од како је објелодањен лањски додатак ка критичком списку птица Босне и Херцеговине[1]), получен је — као што се разлогом могло и очекивати — мален број нових налазака на орнитолошком пољу, ушљед чега је у једну руку порастао број онијех врста, које су примјерцима доказане, на 277, дочим у другу руку број сумњивих и непосвједочених опада на 36.

Овдје хоћу да саопштим те новине заједно са поближим околностима при уљачкању.

Acrocephalus aquaticus Gm., 1788.

(Трстењак шевар, Binsenrohrsänger).

Дуго времена није било прилике, да се уз пркос свему тражењу на згодним мјестима по земљи нађе ова скривена птичица, премда ју г. Кадић још отприје спомиње као легалицу за Утовско блато. Све ондје и по другим мјестима уловљене птице посвједочиле би се вазда, да припадају phragmitis-у. Тек 27. априла о. г. пошло је за руком препаратору Е. Целебору, да улови једну ♀, очевидно још у сеоби, на локвама равнице пред Жупањцем и да ју препарира. Надајмо се, да ће се временом уловити још даљи докази за појаву ове птице.

Budytes melanocephalus Licht., 1823.

(Плиска црноглава, Schwarzköpfige Schafstelze).

Пошто је проф. Коломбатовић у више прилика доказао ову птицу за Далмацију, а г. Кадић ју чак и у Херцеговини опажао, то сам с почетка узео на око црноглаве плиске, али тек 16. априла о. г. уочио сам прву птицу ове врсте у Босни и Херцеговини. У сеоби нађоше се често Budytes flavus са cinereocapillus помијешано, и потоња се врста одиста леже у

---

[1]) Гласник земаљског музеја. Год. 1891. Књига III. Страна 362.

Мостарском блату и у околици Ливна. Права је отаџбина Budytes melanocephalus-a више на истоку, почиње на истоку Србије и провлачи се кроза сву Бугарску и Ист. Румелију. Кад сам прољетос о Васкрсу у друштву с мојим пријатељем, рачунским савјетником Погорелцем походио Мостарско блато, нијесу плиске биле спарене, већ су у великој множини летале тамо амо својим познатим начином између стоке на паши. На вечер 6. априла, кад је већ стока потјерана била кући односно у близину насеобина, навали за њима велико јато плисака, и колико могох дурбином познати, све саме Budytes flavus. Од једном долети из ваздуха још једна жута тамноглава плиска, али је весело друштво птица поздрави знацима очевидног непријатељства и зловоље, те се ова одвојено спусти на један грмић. Отолен је улових те имадох у рукама давно тражену врсту.

Сјутра дан могосмо само у првијем часовима јутра ловити птице, јер се доцније на жалост подиже јак вјетар попраћен честом кишом. Употријебио сам вријеме колико сам могао, и између 200 плисака уочио још двије црноглаве, а једну уловио. Ваља ми нарочито истакнути, да је глава у птице савршено црна, а не можда тамно пепељава. Веома је мучно сабирати у овој земљи ♀ од ове врсте, јер је веома тешко разликовати их од женака других сродних врста и кад их човјек у руци држи, а камо ли при вјечитом трчкарању њихову у слободи.

Aegialitis hiaticula L., 1758.

(Кулик блатарић, Sandregenpfeifer).

Године 1879. потврдио је капетан Карло Бајер појаву ове птице у Херцеговини (Mittheilungen des ornithologischen Vereines in Wien, 5. Jahrgang, pag. 21.). Онда када се састављао каталог, музејска збирка још није имала ове врсте, тек 26. септембра 1891. уловио је професор Кнотек на Мостарском блату једног младог мужјака за музеј. Исти је сједио усамљено на једној локвици тада скоро са свијем сасушеног блата на његовом јужном крају.

При доста јакој бори бјеху ондје тада осим овог најинтересантнијег посјетника још многи Totanus fuscus и glottis, даље 6 Tringa alpina. Кулик блатарић више пребива у правом приморју и као такав находи се често на обали Црнога мора, гдје није стрма обала.

Limosa aegocephala L., 1758.

(Муљача црнорепа, Uferschnepfe).

Чини се, да се ова муљача ни у једном дијелу балканског полуострва не находи као легалица и да њезин обични пут за сеобу ваља тражити на источној страни полуострва. На дивљачним сајмовима Софије и Пловдива виђева се ова птица у вријеме сеобе у великој множини, међу тијем у Босни и

Херцеговини спада међу велике ријеткости. Г. Кадић опазио ју је на Утовском блату, а натпоручник Е. Гросман уловио је један примјерак 27. фебруара 1889. г. код Требиња, који је недавно љубазно подарио земаљском музеју. Легалица је ова муљача већ у Угарској и Галицији.

Phalaropus fulicarius L., 1758.

(Лисконога плоснокљуна, Plattschnäbeliger Wassertreter).

Кад у позном прољећу наступе ружни кишљиви дневи, а по висовима, застртим густом маглом, чак и снијег пане, онда је вријеме, када ваља неуморно крстарити по Сарајевском пољу, јер се у то доба обично задржавају ондје ријетки гости. Тако бјеше и ове године. 8., 9. и 10. маја гмизале су по ријекама многе стотине морских ластавица (Hydrochelidon nigra и leucoptera, ковачић-мигавци (Totanus glareola, Bruchwasserläufer) мотаху се по ваздуху, по угарима и грмовима уз обалу скакутаху весело вјетрушe копчићи (Erythropus vespertinus, Rothfussfalken), — све их је густа магла и танка кишица спријечила у даљем путовању.

На вечер 9. маја вратише се препаратор Целебор и житељ сарајевског поља Иван Гргић са излета у Жупањцу и потоњи изиђе у Рајловцу из воза, да отолен пође кући у Сваракино село код Илиџе. Дошавши до средњег рукавца Босне према Осијеку зачује некакво фино звиждукање. У поплављеној трави сјеђаху 3 њему непознате муљаче, које не показиваху никаква страха, а у сјеђењу често даваху од себе неко зивкање, које опомиње на оно Totanus calidris-a, али је њежнијег звука.

На ове дошљаке није Гргић опалио из пушке, већ је пошао даље. На Жељезници, око 500 корака ниже жељезничке станице наиђе на обали опет на такву птицу, која ревно пливаше по води тамо-амо и гњураше кљуном под воду, тражећи зар себи хране. Гргић улови ову птицу сачмом бр. 20, а набујала Жељезница доваља му госта пред ноге. 10. маја изјутра донио је ту птицу у зем. музеј, бјеше то дивна ♀ лисконоге плоснокљуне. На то одмах пожурим у Сарајевско поље, али на жалост доцкан: птице бјеху даље одлетјеле.

И ако г. пл. Кадић спомиње „не одвећ ријетку“ појаву (?) ове птице у Мостарском блату, то је ова споменута појава у тако позно доба ипак веома зачудна и неочекивана. Лисконога плоснокљуна је прије свега типична морска птица, која се нерадо раздваја од слане воде. Даље она пребива у много вишим ширинама него ли њезин најближи сродник Phalarapus hyperborens. Његова је љетна отаџбина арктичка Сјеверна Америка, Гренландија, а само неколики парови легу се на Исланду. Колико ја знам, у Аустро-Угарској уловљена су дојако само 3 комада и то по једно код Ровереда, Сплета и Лавова.

Лисконога плоснокљуна (Plattschnäbeliger Wassertreter, *Phalaropus fulicarius*).

Босански примјерак имаде за двије трећине лијепо љетње перје, које нарочито пада у очи својом њежно рђасто-црвеном доњом страном. Прилажемо овдје слику ове птице.

Та чињеница, да је ова птица уловљена близу Сарајева, доказује изнова, колико се далеко на југ селе чак и оне птице, које на високом сјеверу пребивају.

Glagolski misal hercega Hrvoje u Eski-saraju u Carigradu.

Priopćio **dr. Lj. Thallóczy.**

Što je ovo krasno djelo (Missale Glagoliticum Hervoiae Ducis Spalatensis. Beč, god. 1891. Izdala bosansko-hercegovačka zemaljska vlada. Sa pet potpunih slika i 36 koloriranih inicijala) obreteno, valja nam zahvaliti u jednu ruku revnosti, kojom ugarski naučenjaci izučavaju povijest kulturnog rada onoga Matije Korvina (god. 1450.—1490.), koga uzvišena podoba sja u prvim redovima preporogjaja znanosti i umjetnosti, u drugu ruku liberalnosti Njegovog Veličanstva sultana Abdul-Hamida II., promicatelja svakom plemenitom nastojanju.

Učestvovanje kralja Matije Korvina u renesansi ne samo da je jedno od najzanimljivijih poglavja ugarske kulturne povijesti, nego ono ujedno obilježava razmegje te tako silne duševne revolucije spram istoka. On je ljubio i unapregjivao znanost i umjetnost. U njegovom su se dvoru udomili umjetnici i naučenjaci, on je gradio divne zgrade i osnovao je jednu biblioteku, Corvinu, koja je preživjela njegove političke stečevine. Cijela jedna literatura i lijep broj čuvenih naučenjaka proučavali su sudbu te bogato snabdjevene književne riznice, kojoj se divimo u pojedinim eksemplarima, što ih nalazimo po različitim bibliotekama evropskim.

Zbog sveze izmegju istraživanja, koje se tiče Corvine, sa izdanim kodeksom, valja nam najprije nešto pripomenuti o sudbi rečene knjižnice.

Poslije smrti velikog joj osnovatelja (6. aprila 1490. godine) ostala je doduše biblioteka u budimskom dvoru; državni baroni spoznaše, da je ona pro regni decore exstructa, te je smatrahu kao državnu biblioteku (G. Pray: Epistola Procerum I., str. 370.). Do godine 1526. s mnogih strana oplijenjena biblioteka propade poslije bitke na muhačkom polju sasvim.

Sultan Sulejman el kanuni, veliki osvajač i zakonodavac, a i njegov vezir Ibrahim, podrijetlom Grk, umjeli su zaista cijeniti vrijednost umjetničkih i naučnih djela, kada su kako godine 1526., tako i poslije konačnog zauzeća ugarske prijestonice u jednu ruku

štatue Herakla, Apola i Diane, ljevene od mjedi po glasovitom umjetniku Jakovu Statileu iz Trogira (Kukuljević Ivan: Slovnik umjetnika jugoslavenskih. — Dictionarium artificium slavicorum meridionalium. Zagrabiae 1854., str. 426.—430. — N. Istvánffy: Historiarum de rebus hungaricis, 1758. Lib. VIII., strana 83.), u drugu ruku većinu knjiga iz Corvine prenijeli u Carigrad. Ali kako ona djela, koja su prenesena na Bospor, tako i ona, koja su ostala u Budimu, sačuvaše Osmanlije, pa kako svjedoči jedna bilješka u djelu Codex Ciryllus Alexandrinus u Požunu, i čistili su ih („Hunc libellum quidam captivus hungarus liberatus e turcica captivitate de Buda ibidem dum semel debuisset Bibliothecam regiam purgasse, hunc clam etulit“ navodi Ivan Csontosi).

Tečajem XVII. vijeka nastojahu grof Althan, zapovjednik Komorna, veliki erdeljski knez Gabrijel Bethlen, kao i glasoviti (g. 1613.—1629.) kardinal i nadbiskup ostrogonski Petar Pázmány i godine 1631. Gjuro Rákóczy I. erdeljski, da prekupe ostanke od Corvine, što su preostali u Budimu (Archaeologiai Értesítő, Magyar Könyvszemle 1882., str. 336.—340. et Schmitt: Archiep. Strigoniensis II., strana 114.). Nije im to pošlo za rukom, makar da je porta kako od onih kodeksa, što su u Carigrad preneseni, tako i od onih, koji su u Budimu ostali, češće diplomatama darove prikazivala. Godine 1686., kad je Budim opet povraćen, nagjen je u budimskom dvoru 101 rukopis i 208 štampanih knjiga, što onda sve bude preneseno u bečku dvorsku biblioteku.

Ali tek u našem vijeku (godine 1845.), kada po liberalnosti mudroga sultana Abdul-Medžida učeni svijet saznade za blago u Eski-saraju, u nekoliko se je izbliže upoznao carigradski znanstveni materijal. Najviše je dakako Ugarsku zanimalo ispitivanje toga blaga, koja je u više sabora potakla reštituciju Corvine, a najživlje u saboru od godine 1843./1844.

Makar da su biblioteke u Beču i Berlinu i Britisch-Museum već godine 1846. imali pouzdanih vijesti o rukopisnom materijalu u Eski-saraju, proučio ga je tek godine 1849./1850. pruski filolog Mordtmann, koji je taj materijal promatrao jedino sa filološkog stanovišta. U godišnjaku „Philologus“ (strana 758.—761.) pod naslovom „Slavonische Handschriften“ navodi dva od njih: 1. Die vier Evangelien (četiri evangjelja), 2. Legenden von Heiligen (legende o svecima). Ali je Mordtmann godine 1854. priopćio puno savršeniji spisak nego rečeni, pod naslovom: Verzeichniss der Handschriften in der Bibliothek Seiner Majestät des Sultans („Philologus“, g. 1854., strana 582.—584.), gdje pod br. 43. navodi četiri evangjelja, pod br. 44. legende o svecima glagolicom.

Ove pod br. 44. navedene legende o svecima glagolicom, jedan od najzanimljivijih slovjenskih spomenika, a svakako najkrasniji glagolski, čine misal Hrvoje, hercega spljetskog.

Godine 1862. igjahu ugarski akademici Franjo Kubínyi, Emerik Henszlmann i Arnold Ipolyi u Carigrad, da iz temelja prouče pitanje o Corvini. Nagjoše ondje misal i spoznaše da je Hrvojin, te bijahu prvi, koji taj kodeks navedoše kao Hrvojin; a kao takav naveden je i u spisku, sastavljenu po dru Ernestu Dithieru za ugarsku akademiju. Poslije ugarskih ispitača dogje — kako tvrde po nalogu cara ruskog — državni savjetnik Tischendorf u Carigrad i ponese Hrvojin misal sa sobom u Petrograd, ali kodeks nije bio znanstveno obragjen, tako da se prva ekstradicija misala ne može smatrati pouzdanom.

Od godine 1862. počevši, činila je ugarska akademija znanosti različite pokušaje, da izvede uspješnu ekspediciju, nekoji bijahu i oduševljeni za tu ideju, ali do toga nije došlo. Uza sve to vladala se je visoka porta prijazno spram toga nastojanja. Sultan Abdul-Azis II. darovao je godine 1869. prigodom putovanja Njegovog Veličanstva cara i kralja Franje Josipa I. na istok k otvorenju sueckog prokopa četiri kodeksa Corviniane, koje je naš car i kralj poklonio ugarskom narodnom muzeju.

Godine 1877. darovao je sultan 35 kodeksa Corviniane jednoj sveučilišnoj deputaciji iz Budimpešte, a ova ih je ustupila sveučilišnoj knjižnici u Budimpešti.

Ostalo je na Arminu Vámbéryju, poznatome orijentalisti i turkologu, da iz carigradskog vrela sredovjekih rukopisa obilato i bez zapreke crpa. Njegova je zasluga, što je sultan Abdul-Hamid II. početkom godine 1889. ugarsku akademiju pozvao u Carigrad, da ispita spomenike, koji je zanimaju. Akademija je s iskrenom blagodarnošću primila taj poziv, a dostala se je tom prilikom i Previšnje milosti Njegovog Veličanstva našeg cara i apostolskog kralja, koji je tu ekspediciju udostojao materijalne potpore.

Pod vodstvom Armina Vámbéryja bude sastavljeno povjerenstvo, u kome su bili ovi članovi: dr. Vilim Fraknói, potpredsjednik akademije, Koloman Thaly, Ivan Csontosi i Evgenije Abel.

To povjerenstvo prispije 21. septembra 1889. g. u Carigrad, bude milostivo primljeno, te je ondje radilo s najvećom udobnosti.

Od naučnih uspjeha te znanstvene ekspedicije glavni su, u koliko se tiču južnoslovjenskih spomenika, koji su u srednjem vijeku s ugarskim tijesno spojeni te se uzajamno popunjuju, dva dragocjena spomenika: po bosansko-hercegovačkoj zemaljskoj vladi več izdani Hrisovulj kralja Uroša Milutina II. srpskog (Светостефански Хрисовуљ краља Стефана Уроша II. Милутина. Изнесла на свијет земаљска влада за Босну и Херцеговину. У Бечу г. 1890., 49 страна са 4 снимка) i misal Hrvoje, vojvode spljetskog. (Vidi izvještaj komisije Akadémiai Értesitő. Akademički vjesnik, g. 1890., strana 36.—43.).

Oba spomenika dospješe u Budimpeštu, te su vladi Bosne i Hercegovine stavljeni na raspoloženje, da ih izda, a ona je tu

publikaciju iznijela pred učeni svijet, pa je time stekla opće priznanje, kako to svjedoče objave stručnih glasila i tople zahvalnice pojedinih naučnih zavoda.

Publikacija raspravlja o misalu Ducis Hervoiae s tri gledišta. Kao liturgički, jezikoslovni i paleografski spomenik za južnoslovjensku je literaturu uopće znamenit, a kao rukopis, posvećen odličnome bosanskome oligarhu Hrvoju Hrvatiniću ide u rijetke sredovjeke ostanke bosanskog izvora, te po tome pripada bosanskoj kulturnoj povijesti; kao bogato ilustrovani spomenik, kome megju glagolskim spomenicima — može se upravo reći — nema ravna, pripada povijesti adrijatičke sitnoslikarije i zavrijedio je, što ga je poznata bečka firma Angerer i Göschl najnovijim kemičko-hromofotografskim načinom reproducirala kao original te ruke.

Pri izboru ilustracija vodili su one, koji su ga obragjivali, umjetničko-tipični kao i historičko-arheološki obziri.

Držeći ta tri vida na umu, zamolila je zemaljska vlada profesora bečkog sveučilišta, dvorskog savjetnika dra Vatroslava Jagića, da ga raspravi s literarno-historičkog gledišta, direktora zajedničkog financijalnog arhiva, dra Ljudevita Thallóczyja, da osvijetli historičko-heraldičke momente, a profesora bečkog sveučilišta, dra Franju Wickhoffa, da ga opiše s umjetničko-historičkog gledišta.

Toliko o povijesti krasnog tog djela, pri čemu upućujemo na raspravu o vojvodi Hrvoji i njegovu grbu, što slijedi u ovom svesku.

Стари херцеговачки натписи.

Приопћио др. Ћиро Трухелка.

Приопћујем опет неколико натписа, које сам имао прилике прољетос, путујући Херцеговином, по оригиналу преписати. За већу сигурност од свакога сам наредио снимак, који ће се прелити у садру. Неки од тих натписа приопћени су већ у „Вијеснику хрв. археол. друштва“, но пошто сам се толико пута увјерио, да су оне публикације већим дијелом лоше и непоуздане, нијесам се на њих освртао, те вјерујем својим очима више но туђим. Уз сваки натпис прилажем као и доселе вјеран факсимиле.

Бољуни[1]).

Једна од најзнатнијих средовјеких некропола Херцеговине, налази се у Бољунима, једно три сата Стоцу на југ.

Гробнице запремају ту доста велики простор, а већина их је обрасла густом шумом и утонула у шикари и ледини, да их

[1]) Три натписа из Бољуна приопћио сам у Гласнику од год. 1891. Страна 88.—90.

је мучно свију наћи и избројити. Има ту преко сто големих плоча, а и неколико стећака. Знамените су те гробнице са својих скулптура, којих се може наћи на већини, па и с тога, што је многи од ковача-скулптора на своме дјелу забиљежио своје име. Нашао сам ту ова имена ковача: Грубач, Семорад, Илић, Петко Вукчић, Зелија и Обрад.

Натпис, писан по Грубачу, приопћио сам већ у Гласнику од године 1891., на страни 88. Тај скулптор разликује се од осталих Бољунских тиме, што своје мраморове обично украшава животињама. Има ту коња, птица, змајева и још других звјерки, које се не даду ни по имену набројити.

Остали скулптори, а на челу им Семорад, употребљавају за декорацију плоча понајвише гране и неке хералдичке мотиве: штит и мач.

Грана се попут ћенара овија око плоче а из ње ниче у правилним размацима лишће дјетелине. У том ћенару има натпис, а под њим често и грб. Тај мотив наћи ћемо врло често на гробним споменицима јужне Херцеговине, а рекао бих, да су потекли из Бољуна, гдје нам се сачуваше имена знаменитих народних умјетника.

Семорад потписао се је на овим натписима:

Слика 1.

Читај: Асе лежи добра Владика Јерина Вукоцамић
Пише лиkь Семорадь.

Слика 2.

Читај:
Асе лежи Л(ј)убица Влатковица пише Семорад.

Истому Семораду приписао бих осим десетак плоча без потписа, судећи по техници скулптуре, још и ону плочу, на којој се налази исти ћенар и натпис *(слика 3.)*:

Слика 3.

Читај:
Асе лежи Јерина Ивковица.

Ковач Илић спомиње себе на једној плочи, опасаној граном, а у њој натпис *(слика 4.)*:

Слика 4.

Читај: Илић ковач сиче

Натпис и скулптуре одају невјешту руку.

Осим тих натписа има ту још ових:

Слика 5.

Читај:
Асе лежи Петар Вукчић а сиче Петко на брата

Слика 6.

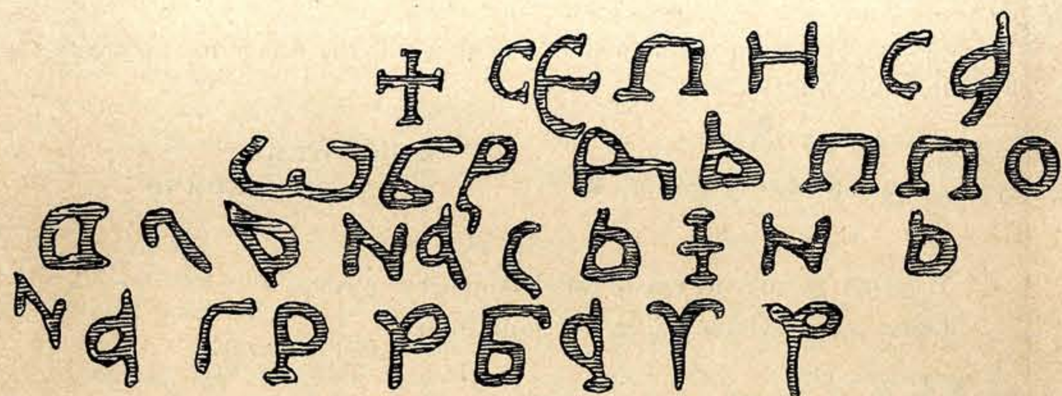
Читај:
Се лежи добра жена Стана Ђуреновица. Сиече Зелија а пише Г(рубач)

Занимљив је натпис, јер се напосе именује мајстор, који је камен изрезао из стијене, и мајстор, који га је исписао. Овај

потоњи забиљежио је само своје почетно слово Г., али већ сам карактер слова одаје нам, да је идентичан са Грубачем, што га на истом мјесту налазимо.

Мала припроста плоча без накита а невјешто писана, што се на истом мјесту налази, можда нам означује гробницу тог ковача.

На тој плочи овај је натпис (*слика 7.*):

Слика 7.

Чита се: ✚ Се писа
Обр(а)дь П(о)по-
вл(ј)ана сьинь
на Грубачу.

Крушево.

Некропола крушевска налази се једно два сата на југо-запад од Стóца у родној долини. Доста је велика, те има око четрдесет мраморова, већином плоча, од којих су многе урије-шене скулптурама. Мотиви тим скулптурама понајвише су гране и штитови с мачем. Мјесто то јамачно је старо, а на јужној страни народ још и данас показује рушевине старих кућа, око четрдесет на броју, и три стара плочаста гувна. Народ прича, да је тој старој насеобини некоћ име било Бубреговина, а данас зове то мјесто „Кулинама".

На почетку саме некрополе, која се једним правцем протеже кроз дô, налазе се останци малене црквице (3·40 × 6·55 *m*), са апсидом на источној страни, а пред црквом нашла се зидана гробница, покрита чемером. Бијаху у њој двије лешине, једна на дну, друга на зиданом подношку, који запремаше половицу гробнице.

Од натписа, нађених на мраморовима те, јамачно средовјеке насеобине, која је доласком Турака пропала, најзнаменитији је

онај, што га нађох на простом неуријешеном стећку (*слика 8.*) а гласи:

Слика 8.

✚ Асе лежи жупань Јурое
коино пог(и)бе на почте-
но(ј) служби за св(ога) г(оспо)д(и)на
а побилиж(и) га кнезь.

У другом је ретку ковач сувише словку ѥе два пута ис-клесао а даље неколико слова испустио.

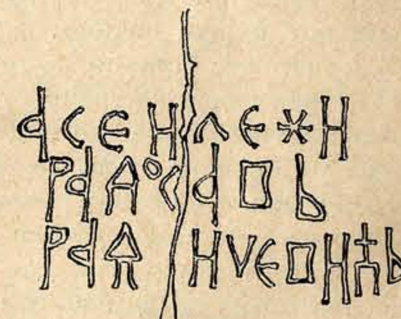
Тај сам гроб дао раскопати, али не нађох ништа осим кости.

Други натпис налази се на големој плочи, обрубљеној лиснатом граном, на сриједи уклесан мач и штит, а на штиту натпис (*слика 9.*), који бих овако прочитао:

Асе лежи
Вукосавь
Кучмани-
са Тобие
(т. ј. син)

Слика 9.

Слика 10.

На другој плочи има више штита натпис (*слика 10.*), којему су слова подубоко а умјетније урезана но у пређашњих. Плоча је распукла, те је баш посред натписа раздвојена.

Чита се на њој: Асеи лежи | Радосавь | Радичевићь.

Ластва.

Тај натпис (*слика 11.*) приопћен је једном у „Виеснику хрв. археол. друштва", год. IX., страна 13., али дописник и опет је више тога читао, него што има на натпису, а гдје се је држао донекле оригинала, криво га је читао.

Вијесник приопћује натпис овако:

✚ Асе лежи Радивое Јадрашић добри јунак бих једноћ ев гадјаи ти ми те видје те би ти како ја, а ја мора бити како и ти.

I. страна 1. … а)
4. …

II. страна 2. … б)
5. …

III. страна 3. … в)
6. …

Слика 11.

Када то испоредимо с оригиналом, ваља нам мјесто Радивое читати посве јасно Радивој, даље мјесто Јадрашић, које је врло необично име, Драшчић, патронимикон од „Драшко“; ових пет ријечи читамо посве јасно и читљиво „добри јунак дружином“; јамачно „оче(вом)“.

Први редак на трећој страни замршен је, јер је камен на крају излизан, па се слова не виде. Јасна су само слова **гаћаи тим** . . . која ће бити у свези са наставком у другом реду на првој страни **ите**. Овдје нам читање не може да буде потпуно, јер и ако се разабиру трагови појединим словима, врло су нејасни.

Исто је тако сав даљи текст у Вијеснику нетачан и невјероватно је, да дописник није ту тако добро ушчувану страну натписа читао како ваља: **ви ћете вити како ћ а ћ не могу вити како ви.**

Према томе ћемо читати:

Асе лежи Радивој Драшчић добри јунак дружином оћев(ом). Гаћај ти ми.... ите ви ћете бити како ја а ја не могу бити како ви.

Радимња код Стоца.

Осим она три натписа са Радимње, што сам их приопћио у прошлој књизи Гласника, има ту још један на големом стећку, на којему је уклесан у прочељу покојник, а до њега штит. Те

скулптуре споменућу још другом згодом. Натпис (*слика 12.*) започиње на прочељу, те иде у два реда на три стране стећка.

1. …
4. …

2. …
5. …

3. …
6. …

Слика 12.

Чита се: ✚ Сие лежи добри Радое синь воеводе Стипана на свој баштини на Батногахь. Си билигь постави на ме брать мои воевода Петарь.

Водоштак код Сто́ца.

Натпис (*слика 13.*) је на осовљеној плочи у повећем гробљу крај врела Видоштака, идући старим путем из Сто́ца у Мостар, од прилике са̑т хода од Сто́ца. О томе натпису не бих споменуо друго, већ да је писан чистом ћирилицом, понешто невјешто али разговијетно. Под крај налази се, што је у наших споменика ријеткост, забиљежена година ҂Ѕ Р Л Ѳ или 6139, по нашем рачуну била би то година 631. послије Исуса, што никако није могуће, те нема сумње, да је оно ҂ѕ погрешно или мјесто ҂з = 7000, или мјесто ҂а = 1000 написано. У првом случају био би камен стављен год. 1631., у другом год. 1139. По свом карактеру

Слика 13.

могла би слова лако бити већ из XII. вијека, али је могуће да су и млађа, пошто их је писао човјек свештеник, вјешт старој словјенштини.

Натпис ваља читати:
„М(јесе)ца Марта 11. прјестави се раба Б(о)жиа М(а)рија зов(о)мь Д(је)виц(а) попа Дабиж(и)ва Подружие ва љет(о) 7139.“

Ходово.

Чело натписа показује *слика 14./а.*

Слика 14./*а.*

Наставак натписа налази се са стране стећка *(слика 14./б)*:

Слика 14./*б.*

Чита се: ✚ Асие лежи Пав-
ко Радохтићь. Ови (ками)
усиекохь на се за
живота. Молу се . . . брат(ю)
и господо не мојт-
е ми кости прјетресати.

Стећак, на коме је натпис, има облик тумбе са подношком. Дуг је 1·85 *m*, широк 85 *cm* а висок осим подношка 1·20 *m*.

У трећем ретку са стране оно „се“ — јамачно погрешно — два пута је написано у реченици „молу се“.

Бјељани.

На Горици крај Бјељана на цести Столац—Билек, има подоста мраморова, низа страну пореданих. Одмах крај цесте нађох на големој плочи трагове словима, које је киша тако изапрала, да их је мучно и опазити.

Ето факсимила томе натпису *(слика 15.)*:

Слика 15.

Написана су два ретка. У првом једва се види неколико слова, остало све је вријеме испрало и изравнило; у другом ретку виде се слабо али ипак сва, те се бар може читати име „Драгиша Видоевић“.

Једно сто корачаји на ниже нађох на малој вапненој плочи (70 × 150 *cm*) други натпис. И тај је од времена врло патио. Слова била су крупно и дубоко урезана, али киша проглодала

Слика 16.

је меки вапненац, те је слова тако замрсила, да сам натпис могао додуше преписати, али не прочитати. Прилажем слику тог натписа без икаквог тумача *(слика 16.)*.

Жупа.

Натпис *(слика 17.)* налази се на високом стећку, који лежи на мјесту Ткелици крај цесте путем од Дивина према Плани,

Слика 17.

крај мјеста Жупе. Стећак је са двије стране лијепо урјешен. До по̑ врха усјечене су аркаде, које носе тријем, урјешен

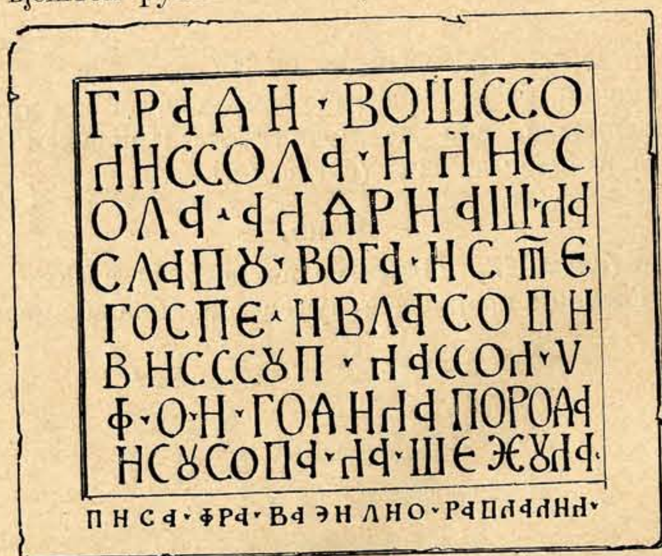
лиснатом граном, а изнад ње низ цвијетова. Натпис је на челу стећка, те је особито у горњем дијелу доста оштећен, па га и није могуће свега прочитати.

Оно што је разговијетно, гласи:

Асе лежи Иван
М(р)ьчић(?).. добр(о)
(ск)рбихь а з
а живота ови
ками постâви
х риштавих(!)
(и) легох на поло
вину. Тко ли
ће узети да
је проклет.

Равно (Попово поље).

У католичкој цркви у Равном узидана је мала камена плоча, која бијаше некоћ у рушевинама старе цркве. На тој плочи урезан је вјештом руком натпис (*слика 18.*), који нам показује

Слика 18.

босанско писмо у најсавршенијој форми, те је већ с тога вриједан, да се приопћи у вјерној копији. Натпис односи се на градњу цркве а гласи:

„Гради · Бошко, | Никола и Ник|ола Андриаш на|славу Бога и сте|Госпе и благ(о)сови|бискуп након 1|579 година порода | Исусова на ше(стога)|жуна.

Писа Фра Василио Равнанин.“

Занимљиво је у овом натпису, што се за слово Б употребило латински В а не знак Ђ из старе босанчице.

Arheološke crtice.

Priopćio rudarski satnik **V. Radimsky.**

Pod tim naslovom hoću da u neusiljenom redu priopćim štošta, što sam prigodom moga putovanja mogao vidjeti, kao i različite sitne vijesti, što sam ih dobio od pouzdanih lokalnih motrilaca.

Uz to sam se ponovno uvjerio, da je u našim starijim topografskim izvornicima gdješto krivo naznačeno, pa ti krivi navodi opet prelaze i u novija djela. Gdje dakle mognem, da takove navode ispravim, učiniću to takogjer u mojim crticama, ne misleći se time nikome zamjeriti.

1. Podor gradine Stržnja kod Šuice.

Tik uz megju kotarâ livanjskog i bugojanskog pružilo se u uskom jarku, duboko na istočnoj strani ispod ceste Livno — Kupres, malo seoce Stržanj. Otud na sjever uzdiže se strm, rastrgan, vapnenast hrid, na kome sjedi podor Stržanj ili Stržanjski grad. Ispod podora provire iz grozovite divlje pećine potok Šuica, te se poslije južnog toka od 35 *km* po prilici na duvanjskom polju opet gubi u ponor.

Vrijedni, ali ne uvijek posve pouzdani otac Bakula[1]) kaže o Stržnju ovo:

„A domo capellani (in Šuica) ad austrum sunt rudera insignissimae arcis „Stržaj“, dictae etiam Ungarae grad. Ex eo, quod Divus Hieronymus, Stridonii in confinibus Panoniae et Dalmatiae se natum fuisse scribat, plures opinantur, Stržaj mox dictum, reapse locum natalem fuisse praeclari Ecclesiae Doctoris Hieronymi.“

Nadalje: „Stržaj in Šuica, antiqua civitas, de principalioribus in Illyrio; quam, ante turcarum adventum traditio adserit, suum habuisse principem, et quadraginta millia habitantium.“

Ipak se Bakula ne može da otme sumnji o tome, da je Stržanj nekoć bio toliki grad, a isto tako zapinje on i za ime „Ungarae grad“ u onome kraju.

Da stvar ispitam do temelja, ogledao sam prigodom nekog puta iz Livna u Kupres selo i podor Stržanj, koji je potonji na špecijalnoj karti (1:75000) zoni 30. Col: XVI. zabilježen kao Strmica grad, pri čemu me je pratio glavar i neki stariji žitelj stržanjski. Imena Ungarae grad i Strmica grad bila su megjutim mojim, u Stržnju rogjenim pratiocima posve nepoznata i obojica odriješito tvrgjahu, da podor nema drugog imena osim Stržanjski grad. Isto tako ništa oni ne znadijahu za priču o nekadašnjem većem mjestu (sa 40.000 stanovnika) kod Stržnja, te ja sada, pošto

[1]) Schematismus topografico-historicus custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina. Spalato 1867., str. 147. i d.

sam na svoje oči vidio onaj kraj, nimalo ne sumnjam, da tome pričanju nema nikakog temelja.

Jer i ne gledeći na to, da uskim jarcima ispresijecano i veoma neravno zemljište kod Stržnja uopće nikako nije zgodno za veće kakvo mjesto, nailazi se samo južno ispod podora na neznatne ostanke od nekoliko manjih zgradica, koje megjutim, kako se čini, potječu iz novijeg vremena.

Inače u cijelom području Stržnja nema ni traga ostancima od zidina, gragjevnog materijala, komada lijepa i sl., a ipak se ne može ni pomisliti, da bi ostanci veće kakve naseobine u predjelu onako krševitu i slabo obragjenu, koji se većinom sastoji od kamenitih pašnjaka, sasvim iščezli.

Podor sam sastoji se od dva dijela različitog doba. Stariji dio čini od tesanog kamena uzidana kula stražarnica, sagragjena na izbočenoj prama jugu stijeni, koja je samo na sjevernoj strani uskim grebenom spojena s hridom, na kome je gradina, dok su joj sve ostale strane okomite, te joj se samo sa zapadne strane po onom grebenu može pristupiti. Strane su toj kuli duge do 10 *m*, a zidana je od kamena lijepom. Zidovi su debeli 2 *m*, odjeveni su klesancem, a lijep je izmiješan sitnim komadićima opeke. Ta je kula po tome rimska gragjevina, i biće da je za to služila, da štiti rimsku cestu, zvanu Stržanjski put, koja vodi ispod doline Šuica-Stržanj na Kupresko polje i kojoj se mjestimice još razabire trag.

Od te kule prostiru se mimo jednu zidanu čatrnju preko napomenutog već grebena prema sjeveru, na više dijelove hrida različiti ostanci zidova, od kojih se megjutim više ne da sastaviti potpun tlocrt nekadanje gradine. S obje strane tih zidina dube na dva najviša oštrelja veoma ispretrganog hrida podori po jedne okrugle kule, kojima se sada nikako ne može pristupiti, već ako bi se čovjek s najvećom opasnošću života do njih uspeo. Ali zidine cijelog gornjeg podora sastoje se samo od lomljenog kamena, nijesu onako pomno gragjene, kao kula stražara i ne samo što nijesu obzidane klesancem, nego nema ni primiješanih komada opeke u lijepu. Ja po tome mislim, da gornji podor potječe iz srednjeg vijeka, a mogla je ta gradina imati samo malen obim, te po tome epiteton „insignissima arx“, što joj ga je dao Bakula, ne će vrijediti doslovce.

Megju zidinama gornje gradine ima špiljâ, za koje svijet, što onuda živi, misli, da su negda bile tamnice, a pri jednoj mogu se jasno razabrati oveći tragovi kopanja blaga, bez koga već ne može da bude nikoja bosanska starina.

Unatoč najprilježnijemu traženju ne mogoh niti na zidinama kule stražare, niti na hridovima naći nikakav natpis, a ne umjedoše mi ni ondašnji stanovnici reći, da ima gdje god kakav.

Konačno bih još pripomenuo, da se je narodu posve nepoznata priča o nekadašnjem velikom mjestu Stržnju po mome sudu rodila

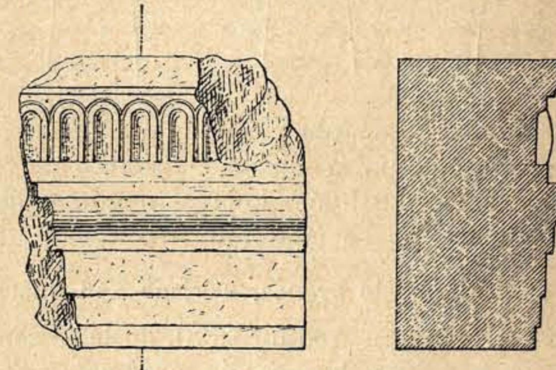
u glavi neke, živom maštom obdarene pobožne duše, koja je htjela da makar i ne baš veliku sličnost izmegju imena Stržanj i Stridonium na to upotrijebi, kako bi se sveti Jeronim mogao za Bosnu rekvirirati.

2. Rimsko sredovjeko grobište kod Loznice, u kotaru srebreničkom.

Kada od Han-Bjelovca u općini Loznici uz Drinu pogjemo niz vodu, onda u daljini od $1^{3}/_{4}$ *km* po prilici dolazimo impozantnoj, visokom paprati obraštenoj nekropoli, kojoj djelomice gorostasni nadgrobnici već iz daleka udaraju u oči.

Ona se sastoji od 36 rimskih nadgrobnika, koje kvadratičnih, koje pločastih stela, od kojih je sedam njih ukrašeno skulpturama. Jedan od tih skulpturnih kamenova, koji na svakoj strani prikazuje podobu pastira, već je objavio kustos dr. Truhelka[1]), ali ga je pometnjom premjestio u Sikirić. Drugi pločasti kamen, od koga ja imam fotografiju, pokazuje dva reda svedenih panjega jedan nad drugim i u njima pet poprsja.

Osim mramorova našlo se je na onom mjestu i mnoštvo arhitekturnog kamenja, i to po gdjekoje vrlo lijepo izragjeno, te je po tome ovdje morala nekoć stajati neka divotna rimska zgrada. Na žalost mnogo je toga kamenja, a naročito ulomaka od korniža, uzidano u potporne zidove nekog blizog drvenog mosta, na općinskom putu, što onuda prolazi. U pridanoj ovdje *slici 1.* vidi se nacrt ulomaka takog jednog korniža.

Slika 1.

Tik do rimskih mramorova nalaze se, osobito na južnoj strani, sredovjeki nadgrobnici, od kojih sam nabrojio 13 sarkofaga, 5 tumba, 39 ploča i jednu stelu, dakle ukupno 58 komada. Stela, koja mi je najviše udarila u oči, bila je maknuta sa svog nekadašnjeg mjesta i ležaše tik obale potoka, što onuda s južne strane protječe, i to nešto iznad gore spomenutog mosta. Bez sumnje je i ona bila odregjena, da je uzidaju u potporne zidove toga mosta, ali se onda nije baš činila zgodna i tako je ostala.

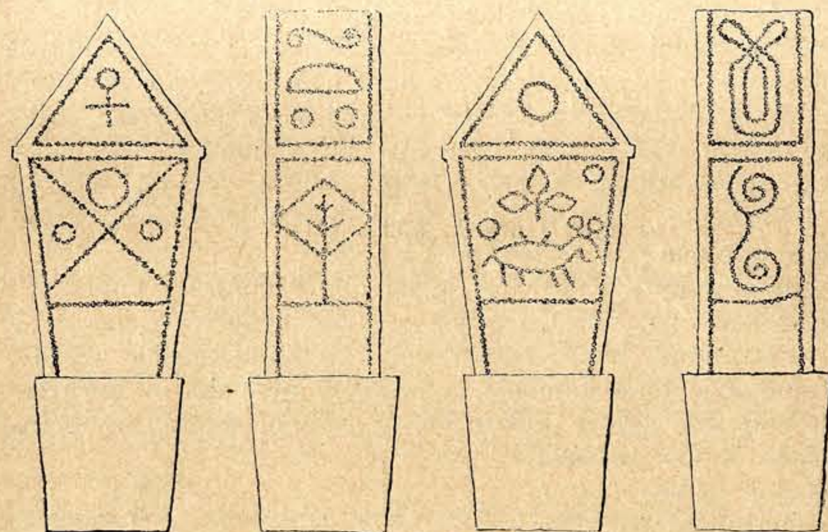
Slika 2. pokazuje sve četiri strane tog zanimljivog nadgrobnika, kome su primitivne crtarije izvedene manirom tremoliranja, t. j. tako, da se crteži sastoje od samih jamica, usječenih jedna do druge. Makar da sam u Bosni i Hercegovini vidio već na hiljade takog

[1]) Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini, godina 1891., str. 242., lik 2. i 3.

sredovjekog kamenja, to je ovaj ipak prvi, što sam ga našao ukrašena po takoj maniri.

Inače na sredovjekim mramorovima kod Loznice nijesam vidio nikake ornamentacije, a na cijelom grobištu nijesam našao ni latinskog ni staroslovjenskog natpisa.

Sasvim blizu nekropole, o kojoj je ovdje riječ, tvori nadalje Drina na svojoj lijevoj obali prud, a na ovome ima, djelomice u šljunku, zatrpanih valjda više od 40 velikih pravokutno tesanih, ali glatkih vapnenaca, te je ovdje nagjen i onaj rimski kamen s jednom

Slika 2.

muškom i s jednom ženskom podobom i s jednim jahačem, što sam ga već objavio u našem Glasniku[1]). Čini se, da su to posljednji ostanci rimske kuće, koja je negda ovdje stajala, no koju je Drina podrovala, pa se je u nju srušila.

3. Skladište bronca, nagjeno kod Šumeca u kotaru cazinskom.

U januaru godine 1890. došla je zemaljskom muzeju u Sarajevu oveća množina broncanih predmeta, većinom srpova i keltova iz broncanog doba, koji su nagjeni ukraj neke njive u Dônjem Šumecu, općine Peći pri oranju, te ih je opisao kustos dr. Ćiro Truhelka u našem Glasniku (1890. godina, strana 64. i d.).

Ali pometnjom javio je gospodin dr. Truhelka, da su te stvari nagjene u Podzvizdu, čemu je valjda to uzrok, što su muzeju u isto vrijeme prispjela dva komada ljevena bronca, nagjena pod gradinom Podzvizdom.

Ali pošto od Šumeca do Podzvizda ima oko 14 *km* prama sjeveru, i pošto sam ja ono nalazište prigodom nekog rudarsko-geološkog ispitivanja razgledao, mislim da mi valja ispraviti onu pogrješku.

[1]) *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 1889., sv. III., str. 44. i d.*

To je nalazište kraj puta iz Šumeca prama Šabićima uz neki položiti pristranak od prilike $1^1/_2$ *m* od njive, a broncani su predmeti bili 20 do 30 *cm* pod zemljom.

Raskopavanjem, koje sam ovdje pokušao u društvu s gospodinom kotarskim predstojnikom pl. Szirmay-em, nijesam došao ni do kakog rezultata, a i gospodar one zemlje, Hasan Šabić, uvjeravao me je, da uz broncove nije bila nikakva posuda od ilovače ili od kakog kova, već da su bez opreme ležali u zemlji.

Megjutim sam u Cazinu dobio od onog nalaza još jedan komad veoma bogate, kristalizirane crvene bakrene rude, koja je očevidno imala služiti za dalje proizvagjanje bronca.

Najposlije budi još spomenuto, da je u jeseni godine 1891. kotarski ured u Cazinu dobavio još jedan broncani kelt i ulomak jednog broncanog srpa od istog nalaza i predao zbirci našeg zemaljskog muzeja.

4. Rimska naseobina i utvrda kod Čitluka u Brotnjem polju.

Plodno Brotnje polje u kotaru mostarskom poznato je već iz prijašnjih publikacija kao nalazište rimskih starina, ali su stariji ispitači svoje promatranje većinom stegli samo na rimske mramorove s natpisima i relijefima, pak onda na novac i sl.

Ali ako hoćemo da temeljito upoznamo naseobene prilike naše zemlje za doba rimskog gospodstva, onda je po mome sudu od prijeke potrebe, da prije svega ona mjesta obigjemo, gdje su stajale rimske zgrade, jer novaca iz grobova i drugih nalaza bude i u većoj daljini od naseljenih mjesta.

Kad su me moje rudarsko-geološke študije godine 1891. dovele u Čitluk u Brotnjem polju, saznao sam, da je ondje godine 1889. uz kuću Volarevu kraj kule Lakišića nagjen ispisan rimski kamen, pa za to odlučim s obzirom na moje gornje nazore, da ću po Čitluku malo razvidjeti, da li igdje ima ostanaka od rimskih zgrada.

Najprije se uputim Volarevoj kući i nagjem ondje ispisani rimski kamen, koji je gospodar zemljišta iskopao, udešavajući svoje guvno. Kupim taj kamen, pa je on sada u našem zemaljskom muzeju.

Taj je kamen (*slika 3.*) debela ploča od 130 *cm* duljine, 60 *cm* širine i 40 *cm* debljine, a natpis nije okviren, kao što i inače ploča nema nikakih razdjeljaka.

Na ispisanoj strani ima manja, a ispod nje veća okrugla jama, koje su oboje tek kasnije usječene. Po svemu biće da je kamen isprva bio veći i da je poslije upotrijebljen u kakvu ratarsku svrhu.

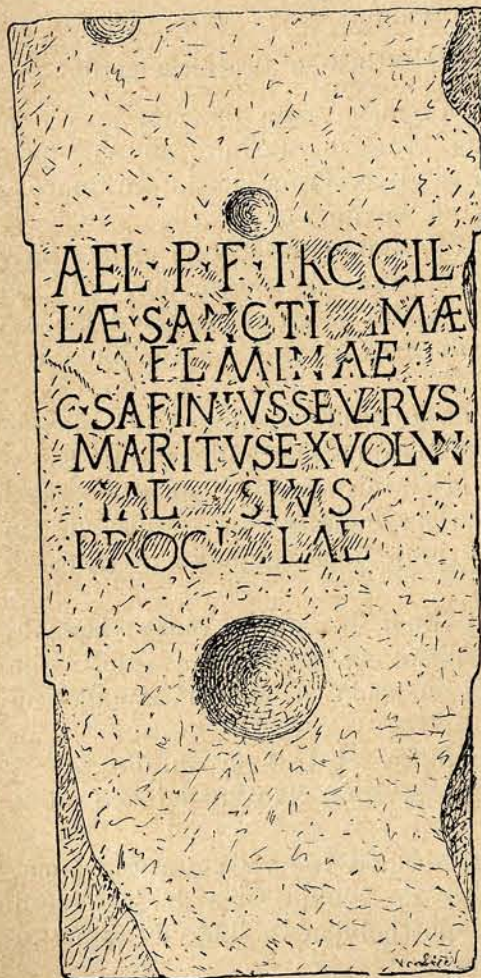
Natpis je u nekim dijelovima veoma izlizan, ali je ipak gospodinu sveučilišnom profesoru Domaszewskomu pošlo za rukom, te ga je po priposlanu mu snimku pročitao.

Natpis glasi:

AEL*(iae)* · P*(ublii)* F*(iliae)* · PROCIL
LÆ · SANCTISSIMÆ
FEMINAE
C*(aius)* · SAFINIVS SEVERVS
MARITVS · EX · VOLVN
TA*(t)*E · IPSIVS
PROCILLAE.

To je po tome nadgrobni kamen Aelije Procille, kćeri Publija, žene najčišćeg života, koji je njezin muž Kajo Safinije Sever po (zadnjoj) volji Procile, t. j. po odredbama njezine oporuke postavio.

U zidovima Volareve kuće, kao i kule Lakišića uz nju, uzidani su razni tesani vapnenci ovećih dimenzija, za koje djelomice još prianja tipični vapneni lijep s primiješanim komadićima opeke, a okolina sva je posuta komadima rimske zidne opeke, žljebastog crijepa i žmurnjaka, kao i lijepa i naljevene podine. Mora dakle da je uz kulu Lakišića bila jedna ili više rimskih zgrada, te su od njihova materijala, makar barem dijelom, sagragjene kula Lakišić i seljačke kuće, što su onuda.

Slika 3.

Od kule Lakišića prostire se vapnenasti povor prama sjevero-zapadu u dužini od $1^1/_4$ *km* po prilici, te se na njegovom sjevero- zapadnom kraju vidi velika gromila, koju zovu Karlovac ili Karlovića gradinom. Na moje zapitkivanje saznao sam nadalje, da u ravnici pod Karlovcem ima rit „Crkvina", na kojoj se po mještanskoj tradiciji nailazi na razvaline kršćanske crkve.

Kod Crkvine, koju sam sada obišao, vidio sam njive — u prostoru od 4 *h* po prilici — posve zasute komadima crijepa i zidne opeke, crvene i žute. Ima tu nadalje velika hrpa gragjevnog kamena i cigle, a u tome i lijepog tesanca s rupama za željezne kuke, kamenitih ploča, ulomaka i

temelja od stupova, lijepa s primiješanim komadićima opeke i sl., nadalje utaraka i ručica od amfora i drugih, većinom rimskih ilovastih posuda.

Nema dakle sumnje o tome, da je na Crkvini bila oveća rimska naseobina.

Razabravši sve to, uspeo sam se na Karlovića gradinu, te sam tu na gorskom zaravanku našao veliku, od prikupljenih kamenica uzdignutu gromilu, kojoj pri južnom podnožju ima pravokutna čatrnja s dužinom nutarnje stranice od 4 *m*. Ova je potonja zidana od lomljena kamena, a lijep je izmiješan komadićima opeke.

Na sjevernoj strani gromile neki ju je, tražeći blago, blizu vrha raskopao, pa se tu vidi, da je temelj od nasutog kamenja, od koga je gromila podignuta, naljeven odnosno pričvršćen preko 20 *cm* debelim slojem crvenkastog cementa.

Od temelja gromile prostire se nadalje uzak greben kao zadnji ogranak te gorske kose prema sjevero-zapadu, pa su ti grebeni, kao i gromila posve pokriveni temeljima neke zidine, kojoj je lijep ispremiješan stucanom opekom.

Osim toga su gromila, najbliža joj okolina i pristranci brda posuti fragmentima rimskog žmurnjaka i žljebastog crijepa i sl., a izmegju toga ima mnoštvo utaraka crvenih, na točilo zidanih ilovastih posuda, fragmenata od amfora, ali opet i posuda gragjenih iz ruke. Karlovac je po tome bio mala rimska, crijepom pokrivena utvrda, koja je služila u zaštitu oveće naseobine, što se je ispod nje prostirala, i koja je sagragjena na zatečenoj ondje već prehistoričkoj gromili, ili možda zrtvištu.

5. Rimska naseobina i utvrda kod Krehinog Graca u Brotnjem polju.

Starine od Krehinog Graca, poznatom prvom nalažištu broncanih rukotvorina broncane perijode u Hercegovini, više puta su već opisane kako po Bakuli[1]) i naročito po dru M. Hoernesu[2]), pa ako ja ipak opet hoću da govorim o rimskim gragjevnim ostancima toga mjesta, biva to samo za to, da ona starija opažanja stranom popunim, a stranom i ispravim.

Selo Krehin Gradac čini dugu ulicu pri kraju veoma plodnog Gradačkog polja i pri podnožju jedne kose vapnenastih bregova, koja, prostirući se od jugo-istoka prama sjevero-zapadu, polje sa sjevera zatvara. Na sjevero-zapadnom kraju te bregovite kose prostiru se na daleko gragjevine Krehinog dvora.

Ravnica oko Krehinog dvora puna je zidnih temelja i rasutog rimskog gragjevnog materijala, kao n. pr. zidne opeke, krovnog žljebastog crijepa i žmurnjaka, koji se potonji vigjaju po

[1]) Schematismus topogr. hist. custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina. Spljet, godina 1867., str. 92. i d. i Mostar, godina 1873, str. 103.

[2]) Sjednički izvještaji c. kr. akademije nauka u Beču, godina 1880., str. 519. i d. i arheološko-epigr. vijesti iz Austrije. Beč, godina 1880., str. 33. i d.

njivama prama sjeveru od Krehinog dvora na 150 *m* po prilici, t. j. do nakraj sadanje bašče, prama zapadu do blizu razvaline Grudine, o kojoj će još biti riječ, do na 200 *m* južno do 150 *m* po prilici u polje i istočno u uskoj pruzi duž kuća sela Krehinog Graca do ispod „Gradine“, dakle u dužini od 600 *m* po prilici.

Ostanci nekadašnje rimske naseobine gradačke čine dakle, počevši ispod Gradine, pa sjeverno do iznad Krehinog dvora lûk od 1 *km* dužine po prilici oko rečene kose, i mora da je svakako veća bila, nego rimska štacija na Crkvini u blizome Čitluku. Na mjestu današnjeg Krehinog dvora biće da je stajala znatnija zgrada, a druga na zapadnom kraju naseobine u ritu Grudine.

Kuće Krehinog dvora sastoje se većinom od materijala prijašnjih rimskih zgrada, te je osobito mnogo lijepih komada mramora i drugog tesanca uzidano u kuli. Ispisani rimski nadgrobnik Viktorine Anne, koji je u jugo-zapadnom roglju kuće uzidan prilično visoko, ali izvrnuto, već je Hoernes objavio, a isto je tako spomenuo poklopac malog sarkofaga s ugaonim čelima, koji je 77 *cm* dug i 52 *cm* širok. Potonji je izvrnuto uzidan na čatrnji i služi kao kopanja. Kamenito spremište za pepeo, koje takogjer Hoernes napominje, proviruje na sjevernoj strani kule visoko iz zida.

Ali u sjevero-zapadnom uglu zida, kojim je opasan Krehin dvor, udario mi je u oči oveći vapnenast šulj, dug 68 *cm*, širok 42 *cm* a debeo 30 *cm*. Bližim promatranjem našao sam, da na tom kamenu ima natpis, koji se posve jasno razabire, a nije ga, što ja znam, do sada još niko objelodanio. Ima tri reda a glasi:

I · O · M ·
M A X I
M I N V S

To je dakle oltarni kamen Jupitrov, na kome nijesu mogle biti druge riječi, jer je ispod natpisa održan još oveći, ali posve čist komad kamena. Natpis nema nikakog okvira, a vijenac i temelj valjda su odbili, da ga lakše mogu uzidati.

Gradina kod Krehinog Graca leži jugo-istočno od Krehinog dvora na strmoj u dužinu pruženoj glavici, koja se iznad sela uzdiže nad zaravanak rečene kose. Na neravnoj ploštini glavice nalaze se mnogi temelji zidina, zidanih lijepom, onda na istočnoj strani pravokutna zidana čatrnja.

Na južnome pristranku glavice ima druga, takogjer pravokutna i zidana čatrnja. Povrh toga kako ploština glavice i njezini obronci, tako i strmi, južni pristranak spram sela posuti su ulomcima rimske opeke i komadima lijepa, u kojim ima primiješanih komadića cigle, za tim utarcima rimskih ilovastih posuda. I nekoliko utaraka od ilovastih posuda iz ruke gragjenih pokupio sam onuda, ali utaraka od ilovastih posuda gragjenih na točilo ima puno više.

Po tome što rekoh, ne mogu se doduše trošni gragjevni ostanci na Gradini kod Krehinog Graca označiti kao „copiosa arcis rudera“,

kako je to Bakula poetički iskitio, ali su ipak ti ostanci dovoljni te se može konstatovati, da su na toj Gradini bile rimske gragjevine, koje su bez sumnje pripadale omanjoj utvrdi, koja je imala da štiti rimsku štaciju ispod nje.

Ja sam već prije napomenuo, da je u ravnici na zapadnom kraju nekadanje rimske naseobine, u ritu nazvanom Grudine ili Crkvina, morala nekoć biti znatna gragjevina. Po lokalnoj tradiciji, koju i Bakula spominje, pripadali su gragjevni ostanci, što se ovuda nalaze, nekadanjoj kršćanskoj crkvi.

Grudine su prostrano mjesto s razvalinama, s mnogim, lijepom zidanim temeljima, te su gusto šikarjem obrasle. Leže onuda rasuti mnogi komadi korniža i rogljeva s lijepom, rimskim profiliranjem, gorostasni tesanci s rupama za zagvozde, od kojih sam jedan komad izmjerio, te je bio 150 *cm* dug, 85 *cm* širok i 60 *cm* debeo. Na takom sam jednom tesancu našao i ornamenat u reljefu na odskok, koji se sastojao od akantova lišća. Vele, da je odavle odveženo mnogo kamenja za gradnju Krehinog dvora. Te velike arhitekturne komade smatra ondašnji narod starobosanskim stećcima, a i Bakula naveo je odavle preko 100 takih nadgrobnika, dok u istinu onuda sasvim blizu razvaline nema više od 10 po prilici komada sredovjekih sarkofaga i ploča. Još valja primjetiti, da je nagjeno mnoštvo utaraka rimskog crijepa izmegju tesanog kamenja nekadašnje divne rimske zgrade.

Slika 4.

Za dokaz, da je ta gragjevina nekoć bila kršćanska crkva, pokaza mi neki seljak ispisan kamen, za koji mi reče, da ga je iskopao nasred razvaline na Grudinama, kome oblik i natpis ovdje *(slika 4.)* vjerno priopćujem. Po tome bila je ta crkva posvećena sv. Ivanu krstitelju. Nego je vrlo čudnovato, da bi u srednjem vijeku slovjenski natpis zapisali latinskim pismenima[1]), pa ja vještijim poznavaocima prepuštam da rasude, da li je to zbilja falsifikat, kao što ja mislim, ili ne[2]). Ali zgrada, koja je tu nekoć stajala, bila je bez svake sumnje rimska monumentalna zgrada, može biti da

[1]) Pa još *r* u riječi „crkva“ bez muklog samoglasnika pred njim, sasvim po današnjem pravopisu. Op. ur.

[2]) Mislimo da ne mora biti falsifikat. Lasno da pod konac prošlog ili početkom ovog vijeka ondje podigoše kaku crkvicu, koja je od onda propala. Ur.

je služila religijoznim svrhama, a možda je baš bila i rimska kršćanska crkva.

Konačno moglo bi i to biti, da su na Grudinama u kasnija vremena na razvalinama stare zgrade podigli kršćansku crkvu. Te bi se sumnje megjutim mogle razbistriti jedino kopanjem na onom svakojako zanimljivom mjestu.

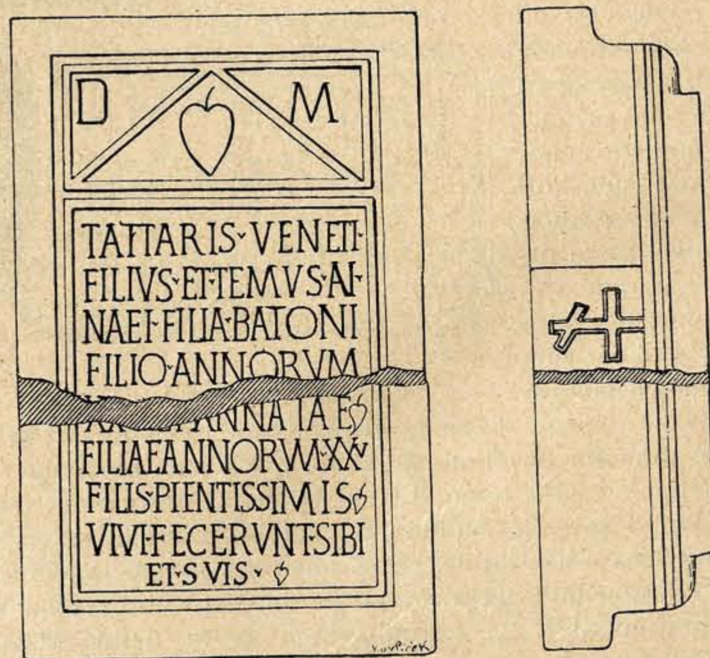
6. Rimski kamen kod Fatnice.

Godine 1890. slučajno saznadem u Mostaru, da kod Fatnice (selo uz cestu iz Stóca u Bilek) u Hercegovini ima razvalina male zgrade, u kojoj se nalazi ispisan rimski kamen.

Pošto je u ono doba gospodin Hugo Jedlička u službenom poslu imao da putuje u onaj kraj, umolih ga, da kamen odanle makne i u Mostar dopremi, što je rečeni inžinir s najvećom pripravnošću i učinio. Tečajem lanjske zime bude taj kamen prevezen iz Mostara u Sarajevo i postavljen u našem muzeju.

To je nadgrobna ploča, 86 *cm* visoka, 54 *cm* široka i 22 *cm* debela, koja je po prilici ispod sredine svoje prelomljena.

Natpis je, kako pokazuje pridana ovdje *slika* 5., okviren jednostavno profiliranim okvirom, a nad njim ima u trouglastom čelu listu sličan ornamenat. Na lijevoj uskoj strani ima, kako slika

Slika 5.

pokazuje, dvogub krst, kome je dônja priječka duža, a gornja, koso namještena, kraća, te se čini, da je taj krst već od prvog časa na kamenu usječen.

Veoma dobro očuvan natpis glasi ovako:

D(*iis*) M(*anibus*)
TATTARIS · VENETI ·
FILIVS ET · TEMVS A
NAEI · FILIA BATONI
FILIO · ANNORVM ·
XX · · ET ANNAIAE ·
FILIAE ANNORVM · XXV ·
FILIS PIENTISSIMIS ·
VIVI FECERVNT SIBI ·
ET · SVIS ·

Po tome postavili su taj spomenik Tattaris, sin Venetov i Temus, kći Annejeva, sinu Batu, koji je živio XX. godina, i kćeri Anneji, koja je doživjela 25. godinu, — svojoj preljubeznoj djeci — za života ispred sebe i svojadi.

Vrijede da se istaknu ilirska imena na tome kamenu, megju kojima se, kako mi piše profesor pl. Domaszewski, na imena Tattaris i Temus dosele nije naišlo.

Божји судови (ordalia) и поротници (conjuratores) у Босни и Херцеговини.

Приопћио професор **Ем. Лилек.**

а) Божји судови.

Сваки народ вјерује у својој дјетињској доби, да ће код судачког истраживања Бог чудом објавити, ко је прав ко крив. С тога налазимо тако зване божје судове не само у средњем вијеку у Германа и Романа, него такођер у данашњих мање наображених народа, који још не знаду, да се природни закони не мијењају сваки час, кад човјек то жели.

Божји судови се употребљаваху и још се употребљују као доказало код судачке истраге. Најобичнији начини, којима је окривљеник морао у средњем вијеку доказати невиност своју а тужитељ поткријепити истину своје тврдње, бијаху: двобој, божји суд ватром (judicium ignis, Feuerprobe), божји суд водом (judicium aquae, Wasserprobe), божји суд крвљу (judicium feretri, Bahr- oder Blutprobe) и божји суд посвећеним јелом (judicium offae, Probe des geweihten Bissens). Од ових божјих судова познаје овдашњи народ, те их у свом народном суђењу употребљује: божји суд ватром или ваћење мазије, божји суд крвљу, божји суд посвећеним јелом, овдје записом и божји суд водом. Осим тога држи овдашњи источно-православни народ много

до амина и клетвених денија, а мухамедовци до истихаре-клањања. Познато је још пренашање трна, буса и камена.

I. Вађење мазије.

Ријеч мазија значи у овдашњег народа „челик“, „шипка од челика.“ Поријекла је персијског, гдје значи шипку[1]). Како је ријеч мазија у овдашњег народа дошла до значења челика, је ли се и обичај вађења мазије с истока амо пренио, можда по Турцима из Арабије, гдје је још и сада вађење мазије законито дозвољено[2]), — о томе се још не да ништа извјесног казати.

Када и како се мазија вади, о томе ми је гимназијални ученик Шћепан Грђић слиједеће написао:

„Кад кога обиједе ради чега, а нема се свједока и он не ће да призна да је то и то учинио, онда ишту од њега, да се закуне, или, ако се на његову душу и заклетву не могу ослонити, да вади мазију. Мазију ваде само у тешкијем приликама, н. пр. кад обиједе каква момка или човјека, да је каква дјевојка или удовица с њиме родила дијете, или кад обиједе кога, да је што друго непоштено учинио. С тога је и настала она народна пословица: „Он је поштен. Ја бих за њега мазију вадио.“ Кад дјевојка обиједи момка или каква другога човјека, да је он с њоме родио дијете, онда родбина дјевојачка не ће само, да се закуне тај човјек, јер би се многи у такијем приликама и криво заклео, само да остане свијетла образа, него тражи, да он мазију вади, или да се ожени оном дјевојком.

Мазију ваде овако: На равни, изван куће, узваре кот'о воде а пода њ' метну мазију у жераву, да се загрије. За мазију узимљу већином или плочу коњску или сјекиру. Док се мазија и вода грије, дотле се човјек, који хоће да вади мазију, умива сафуном по рукама све до изнад лаката. Када се плоча, односно сјекира, у жерави заплатни, да од жеге изгледа бијела као млијеко, онда је узму, те баце у кот'о у узаврелу воду, а онај човјек приђе с голом умивеном руком ка котлу па гледајући у воду рекне: „Водо, стани к'о што си и стајала; тако ти Бога, који те створио и тако ти неба и земље! Ако ја био прав, Бог ме очистио, а ако крив, на мени се огледало! Стани, кумим те Богом и светијем Јованом и водом Јорданом! Ха помози ти мени јаки Боже!“ па голом руком извади мазију из узавреле воде. Народ вјерује, да му руци не ће ништа бити, ако је прав, а ако му се рука опришти, па послије зарањави, онда је крив, те га нагоне да узме дјевојку, односно удовицу, себи. Народ полаже неку пажњу и на оно умивање, те вјерује, да се гдјеко умије умити, да му мање нашкоди врућина.

---

1) Миклошић у „Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften“, XXXVII. свеска.

2) Др. Едв. Б. Тилор: Einleitung in das Studium der Anthropologie und Civilisation, страна 514.

Кад сам био лањскијех школскијех празника код куће, онда сам присуствовао једноме народноме суду при таквијем приликама. Једна удовица бијаше родила дијете, те сву кривицу обори на једнога ожењена сељака. Тај сељак зовне попа, неколика кнеза и неколика одабрана (угледна) човјека са своје и удовичине стране. Он се је драге воље хтио заклети, да његово дијете није, али му она није дала: „Не ћу“ вели, „он би се заклео криво. А што и не би? Тако ми Бога, бих се и ја пет стотина пута сјутра криво заклела, само да ми се није дијете нашло. Ја његове заклетве не примам, до нека се закуне за њега његов брат, оли ти кнез, оли ти који други поштени човјек, па ја црна образа а он свијетла и поштена! А ако се не ће нико за њега заклети, нека он вади мазију, па нека нам сам Бог суди!“ Овом приликом није дошло до вађења мазије, а то ни суд сада не би допустио. Ономе човјеку је помогло и то, што удовица није била од јака браства а дјевери јој нијесу је ни бранили толико, већ су је одмах из куће истјерали. Народни суд је ондје осудио, да човјек плати 50 форинти здравијех пара, и да плати пиво, што су онда попили, па макар било његово дијете макар не било, само да скине напаст с врата. Али ни човјек ни удовица нијесу били тијем задовољни, но су се још послије гонили.

За турске владе бијаше вађење мазије дозвољено. Отиди пред кадију па га замоли, још му подај ћуп масла, ја двије три кајиме, — па готов посао. Кад би год вадили мазију, увијек би скоро замолили кадију, да им то допусти.“ —

Вађење мазије описано је такођер у летошњем „Требевићу“ од брата горе споменутог гимназијалца. Ту се каже, да се је потоње вађење мазије обавило године 1860. у Кифину селу у Невесињу.

Мени је Рецеповић еф., бивши софта у шеријатској судачкој школи, лањске године причао, да су у бос. Градишкој двојица обијеђени ради крађе вадили мазију између година 1882. до 1884. (није се могао сјећати на годину), те да се је више окривљени и више опржио.

II. Божји суд крвљу (Blutprobe).

1. Доведење окривљеника пред убијеног (judicium feretri).

Довести пред убијеног све оне, који су икако могли починити убијство, те сматрати кривим онога, пред којим потече крв из ранâ, устију или носа убијеног, — то је по свој Босни и Херцеговини познат обичај и суд.

Гимназијалац Сафет бег Башагић написао ми је слиједећи случај:

„Године 1884. под јесен нађу сељаци мртва човјека у селу Дôцу покрај Ченгића двора, па оду и јаве то оружницима, који су у истом селу на стражи били. Једноме од тих

оружника бијаше име Зулфо Омербеговић, родом Херцеговац, а другоме Никола Дујић, родом Крајишник. Оружници вођаху све сељаке из те околице и сумњиве људе, који пролажаху цестом на пазар у Сарајево над мртваца и натјериваху их да му редом руке на чело или на прса мећу; јер они тврдо вјероваху у народно приповиједање: „Кад убојица дође над своју жртву, да ће јој крв на нос или на уста ударити.“ У томе мнијењу подупираху их слуге Ченгића. Један између њих, именом Тахир Шаковић, приповиједаше, како је он, кад је био у кордонима, два пута убојицу на тај начин нашао. Када је котарска комисија са лијечником дошла, споменути Шаковић савјетоваше судији да остави лешину до мрака: јер ако убојица нада њ дође, да ће му сигурно крв ударати.“

Сличан случај приповиједала ми је слушкиња из Вијаке.

Гимназијалац Шћепан Грђић написао ми је о томе:

„Кад сам прошлијех школскијех празника дошао у Фојницу код Кисељака, имао сам прилику да се разговарам с једнијем Фојничанином о народном сујевјерју. Премда сам га ја у томе побијао што сам знао боље, опет се он не даде ни осолити, те не хтједе ни за длаку попустити од свога вјеровања. Између осталога ми је он причао, да ће из човјека потећи крв на ране, када дође крвник нада њ'. Ја му то нијесам вјеровао, а он ми ово исприповиједа: „Ето ти велиш да није истина а ја ти кажем да јест. Није било давно. Нема ни четрдесет година, како је тај и тај из Фојнице (казао ми је и име, али сам већ заборавио) пошао са својијем првијем пријатељем у лов. Ловили су ти они ловили, убијали, неубијали; еле ће ти се ономе пријатељу омаћи ороз с пушке: там! и друг му паде на земљу. К'о јадан, к'о жалостан, зовне још два три човјека, те онога ни жива ни мртва унесу у кућу. Сјутри дан пошао ти он да обиђе пријатеља, кад га нађе у највећијем мукама: све му из ране крв лопи. Тако га је он неколико пута обилазио, а сваки би пут крв потекла. На пошљетку се укућани досјете његову јаду: да му крв лопи за то, што крвник нада њ' долази, те то кажу бонику. Да би боник себи олакшао ране, проговори пријатељу, кад му је дошао: „Халал ти, брате, моје ране и моја смрт! Знам, да ме нијеси убио хотимице но нехотице. Шта ћу, тако хтио Бог и моја худа срећа. Кумим те Богом, не долази ми више нити ме обилази! Видиш да ми увијек крв на ране потече, кад ми ти дођеш.“ Ето шта ми је причао тај Фојничанин и говорио ми је још, да је син онога убијенога, који је од оне ране касније умр'о, још и данас жив.“

2. „Крв притеже убојицу“ или „Стезање крви“.

Ако неко човјека убије, онда се убојица не може одмаћи од убијеног, јер га ухвати така вртоглавица и несвјестица, да

се узалуд мучи да побјегне. То може само онда, ако штогод од својега (пушку, капут или др.) баци мртвацу.

На ово стезање крви вјерују у источној Босни, како ми је приповиједао гимназијалац Беговић и у Херцеговини. Хаџић еф., софта на шеријатско-судачкој школи написао ми је слиједећи случај: „Неколико година прије окупације дочека Ахмед Капазбашић неког Шахина и распори га ножем. Пошто се је Шахин срушио мртав, Ахмед не умједе да побјегне, него се је непрестано око њега врзао. Свијет говори, да га је крв стезала. И премда је било људи, који су хтјели „криво“ посвједочити, да је Шахин сам себе распорио, ипак је Ахмед био осуђен тога ради, што се је на жртви затекао и што је био збуњен.“

3. Очина кост попије дјетињу крв.

О овој врсти народног суђења написао ми је Хаџић еф. што слиједи:

„По смрти неког краља роди му се син. Било је препорно, да ли је то његово законито дијете или не. Мостарац шех Јујо упитан у тој ствари каже, нека се ископа једна кост краљева, те нек се дјетету зареже на тијелу, па она крв, што потече из дјетињег тијела, ако се упије у мртву кост краљеву, дијете је његово, ако ли не, онда није. И збиља, кад се је покушало, краљева је кост упила дјетињу крв, дочим је друга туђа кост није могла упити. — Овако приповиједа народ. (Шех Јујо родио се је у Мостару 1061. године по хеџри, а умр'о 1119.).“

4. Метање дјетета на праг.

Ако се момак ожени, па му супруга роди прије 9 мјесеци, онда он посумња, да је дијете његово. Будући да жена тврди да је баш од њега, метне он дијете на кућни праг. Ако дијете падне у кућу, онда је сигурно његово, ако ли пред кућу онда није његово; жена му га је „донијела под пасом“. Овако суде у рогатичком котару, како ми је то казивао гимназијалац Беговић, родом из овог котара.

III. Прождирање записа.

У Мухамедоваца постоји обичај, да се неке кривње осумњичени присиле, да сваки од њих прождере по један запис. Крив је онај који се надме.

Посебног случаја до сада још нијесам дознао.

IV. Божји суд водом.

У „Босанској Вили“ из године 1888. читао сам у чланку „Опис Гацка са старинама и обичајима народним“ на страни 184 слиједеће:

„Смаил-агина вакта, овако негдје преко зиме, почеше дјеца мријети, те се народ побуни против вјештица и хоћаше макар 20 жена да под камен тури. Но Смаил-ага томе злу доскочи. Он скупи преко 50 жена на Душац (вир) више куле, па их стаде бацати у воду говорећи: „која не потоне, оно је права вјештица!“ Када бацише једну циганку, нуто чуда не може потонути“. — Ово прочитавши, замолио сам приват. гимназијалца Башагића, који познаје прилике у гатачком котару, нека поближе о горе споменутом случају испитује. Башагић нашао је на моју радост човјека, који му је могао потанко причати о бацању „вјештица“ у воду. Написао ми је ово: „Хусага Ченгић, старац од 70—75 година приповиједао ми је, да памти, када је „морија“ по гатачком муселимату дјецу харала. Тада бијаше у Гацку муселим Смаил-ага Ченгић. Он одмах сазове све гатачке аге на збор својој кули у Липник, да распита шта је узрок тому, да морија тако немилостиво дјецу хара и имали икакво средство, којим би се могла одстранити. Аге на то једногласно одговоре, да су свему вјештице криве и да се томе лахко може лијек наћи. Пошто су све вјештице само маторе (старе) бабе, нека Смаил-ага све ове зовне на одређени дан својој кули, па они ће вјештице између њих по староме обичају пронаћи. Смаил-ага одмах опреми слуге на све стране, гдјегод има која матора баба, да је до сјутра доведу у Липник. Кад би сјутри дан, ево ти баба са свију страна гатачкога муселимата у Липник, да чују, зашто их Смаил-ага зове. Аге одмах уреде ствар овако: све једну по једну бабу одведу на ријеку Драмешину, свежу је ужетом и баце у вијер. Која потоне одмах је изваде и пусте да иде слободно кући. Ну међу тима једна циганка и двије хришћанке осташе на врху воде. „Ево оно су вјештице“, рекоше Смаил-аги, њима треба међу плећима коњску плочу запржити, па не ће моћи више никоме нахудити.“ Смаил-ага одмах то учини — и глеј, понестало је одмах морије.“ —

Приповиједач Хусага Ченгић казао је, да ће сакупљене аге вјештице по староме обичају пронаћи. Из тога би човјек могао закључити, да је суђење водом у гатачком котару са свијем обично било, да се није само у овом случају овако судило. Из другијех мјеста Херцеговине и Босне нијесам до сада ништа дознао о овој врсти божјег суда.

V. Амини, клетвена денија и истихаре-клањање.

Амини и клетвена денија (правилно бденија — vigilia — ноћна црквена служба) чине се од источно-православних попова у ту сврху, да Бог злочинца смете, да га помами и да тако помамљен исповједи своју кривицу. Како се чине амини, о томе је већ писао Лука Грђић-Бјелокосић у „Босанској

Вили“, год. 1891. број 3., стр. 39. Исти писац писао је такођер о клетвеним денијама у „Вили“ исте године број 12., стр. 373. Ја ћу с тога овдје само о сличном мухамедовском обичају говорити.

Ако се н. пр. једном Мухамедовцу штогод украде, а он не може никако дознати, ко му је украо, онда иде неким даром к побожном мухам. човјеку па га замоли, да му истихару клања. Побожник, ако се његовој жељи одазове, узеће у поноћи абдест, онда клањати и прије него ли заспи Бога молити, да му у сну даде знак, по којем би могао распознати, ко је пријављену крађу починио.

Чуо сам, да је Хаџи Мехмед еф., учитељ на Газином мектебу, сам приповиједао, како је једноч истихару клањао у ту сврху, да би овако дознао, ко му је новце украо. И заиста 2—3 дана послије тога пријавио му се је крадљивац ријечима: „Ја сам ти украо новце, ето ти их натраг осим онога, што сам већ међу тијем потрошио; само немој ме издати.“

VI. Пренашање трна, буса и камена.

Ако се комшије посваде ради земљишних граница, те се иначе не могу помирити, захтијева тужитељ од туженог, да пренесе бус, трн и камен оним путем, којим он мисли да им иде права међа. Народ вјерује, да ће носилац у оваквом случају пасти под теретом трна, буса и камена и своје савјести, ако носи кривим путем. Овај обичај познат је у Херцеговини, и како сам чуо и у брдовитим предјелима Посавине. Поближе описао га је вриједан сабиралац народног правосуђа, Лука Грђић-Бјелокосић у овогодишњем „Требевићу“, из којега сам и ја за њ дознао.

б) Поротници (conjuratores, Eidhelfer).

У средњем вијеку бијаше у Босни обичај, да је тужитељ од туженика захтијевао, нека он своју тврдњу поткријепи присегом својих рођака, суплеменика или земљака, обично њих 5 (у Њемачкој 7).

У „Вађењу мазије“ казала је удовица: „Ја његове заклетве не примам, до нека се закуне за њега његов брат, оли ти кнез, оли ти који други поштени човјек.“ Из тога можемо разабрати, да установа поротничка још данас постоји у гатачком предјелу. Како се они зову, који се за другога закуну, тога још нијесам могао дознати. Богишић каже да се зову оклетвеници, те да их има још дан данас у Црној Гори, и у неким херцеговачким и бокељским крајевима[1]). У средњем вијеку звали су се поротници.

[1]) Гласник XLIV., стр. 205.

Narodni lijekovi iz bilinstva u Bosni.

Etnografska študija.

Priopćio dr. Leopold Glück.

Bez obzira na nadnaravne lijekove, u koje narod vjeruje, upotrebljava on u bolestima većinom i one lijekove, koje mu priroda obilato pruža. Prije svega služe se lijekovima, što ih daje flora u zemlji. I ako su u gdjekojim prigodama mitološke reminiscencije i sujevjerja, ili surova analogija bile ponukom, te je narod neke biljke stao upotrebljavati za lijek, to se ipak ne da tajiti, da ga je u mnogim prilikama na upotrebljavanje bilinskih lijekova navelo trijezno promatranje i iskustvo.

Nauka o lijekovima zadnjih je desetlijeća mnoge biljke, koje su tečajem čitavih vijekova megju ljekarijama znamenito mjesto zapremale, izbacila, pak je po tome većina današnjih liječnika biljevne lijekove izgubila iz vida.

Ali izučavanje profesora Koberta i njegovih učenika u Dorpatu tečajem zadnjih godina pokazalo je, da pogdjekoja biljka, koju je današnja naučna medicina označila zastarjelom, te se samo još u narodnom ljekarstvu upotrebljuje, ima veću terapeutičku vrijednost, nego čitavo čislo farmaceutičko-kemičkih preparata, koji se s mnogih strana preporučuju, nad svaku mjeru hvale, a poslije kratke slave prijegju u zasluženu zaborav.

Pri izučavanju narodnih lijekova iz bilinstva u različitih naroda prije svega dvoje udara u oči: prvo, da mnoge biljke u naroda, koji su daleko jedni od drugih nastanjeni, služe u istu svrhu, makar i ne uvijek na isti način; i drugo, da su mnoge ljekovite biljke, što ih danas narod upotrebljava, već prije više hiljada godina grčki i rimski ljekari preporučivali za iste bolesti.

Kako se sad te činjenice mogu razjasniti? Ljekovito djelovanje nekih biljaka bilo je ljudskome rodu bez sumnje već u njegovom prvotnom stanju poznato. To zaključujemo ne samo po tome, što u naroda, koji su danas još na vrlo primitivnom kulturnom stepenu, ima razmjerno obilata zaliha lijekova iz bilinskog carstva, nego i po tome, što, kako se svaki dan može vidjeti, čak i gdjekoje naše domaće životinje nekoje biljke traže za lijek i za užitak, dok od drugih zaziru.

Za nekoje biljke bio je za cijelo neobičan im miris ili okus povodom, te se upotrebljavaju za lijek, za druge opet šar cvijeta, oblik lišća, podoba korijena ili najposlije neko znamenovanje, koje su imale u bogoslužju. Poznavanje ljekovite snage nekojih biljaka prelazilo je s jednoga koljena na drugo, pak se rasprostranilo ne samo mirnim trgovačkim saobraćajem pojedinih naroda, već i ratovima, koji su izmegju njih bivali.

Kako asklepovci, tako i kasnije hipokratici i rimski liječnici osnovali su zalihu svojih ljekarija većinom na medicinskom znanju

naroda, pri čemu su se dakako i pogdjekojim svojim izumom okoristili. Liječnički autoritet u jednu je ruku utvrdio vjeru naroda u ljekovitu moć lijekova, kojima se je služio, a u drugu je ruku učinio, te su po liječnicima pronagjene ljekovite biljke vremenom postale narodni lijekovi. Takim je načinom naučna medicina velik dio svoga znanja crpala iz narodnog ljekarstva, dok se je ovo opet obogatilo množinom lijekova, koje je prihvatilo od nauke.

Ovdje naznačeni odnosi izmegju narodnog i naučnog ljekarstva postoje za pravo i dandanas, samo su po naglom napredovanju nauke u sadašnjem vijeku, i zbog konzervativnost narodne medicine, koja novotarije teško prima, slabiji nego prije.i

Uz poznavanje biljaka, koje narod upotrebljava za lijek, zanimljiv je i način, kako ih priregjuje i upotrebljuje. Kao spoljašnji lijekovi ne samo da se upotrebljuju lišće, izbojci, peteljke, cvijeće, plod ili korijenje i sok za oblaganje, natiranje, pranje i grgutanje, kao mehlem ili mast, nego ih i dodavaju kupkama, pri parenju i kagjenju. Kao nutarnji lijekovi uzimaju se cijele biljke ili pojedini im dijelovi kuhani, prženi, stucani, u vidu praha, ili se pak samo naljevaju, vare s vinom, vodom ili medom. O nekim se biljkama misli, da valjaju samo u svježem stanju, o nekojim pak, da ih treba sušiti na suncu ili pak samo u hladu.

Mnogi od tih načina upotrebljavanja prešli su u naučnu medicinu, drugi su se opet sve do danas jedino nalazili u narodu.

Uz zasebnu slovjensku, utjecale su na narodnu medicinu u Bosni intenzivno rimska i grčka kultura u staro doba, germanska i kasnije talijanska u srednjem vijeku i konačno osmansko-arapska u novije doba, jer se u nazorima naroda o sućstvu i uzrocima bolesti, kao i o djelovanju lijekova, koji se protiv njih upotrebljuju, bez muke mogu naći jasni tragovi svih tih utjecaja.

Naročito u biljevnom ljekarstvu i u načinu, kako se upotrebljavaju pojedine biljke, jasno se razabire, iz kojih je izvora narod u Bosni crpao svoje znanje.

Žilavo prianjanje naroda uz ono, što mu je prelazeći s koljena na koljeno došlo od starine, učinilo je, da se i danas još iste biljke upotrebljavaju na isti način i za iste bolesti, kao i prije mnogo vijekova, makar da mu često učinak pojedinih biljaka ni malo nije jasan, kad n. pr. pas ujede, onda općenito meću rascijepan bijel bob na novu još ranu, pa ga dotle ostave, dok ne otpane.

Unatoč mnogome raspitivanju nijesam mogao da saznam uzrok, za što samo na rane od pasjeg ujeda meću rascijepan bob i za što da baš mora biti bijel bob?

Ja ni malo o tome ne sumnjam, da rascijepan bob vrlo dobro zaštićuje onako male ranice, kakve često ostaju iza pasjih zuba, naročito ako pas samo zagrize a ne zakine, ali zašto da baš samo bijel bob pomaže, to do danas ne znam.

Biljevnih lijekova ima u naroda u Bosni toliko, da bi trebalo mnogogodišnjih študija i sabiranja po više njih, da se mognu potpuno prikazati.

Pabirčenje iz velike zalihe u Bosni i Hercegovini upotrebljavanih biljevnih lijekova, što ovdje slijedi, ima tu svrhu, da se pažnja daljih krugova svrati na taj predmet i da potakne dalje študije o tome. Ja se nadam, da moj slabi pokušaj ne će ostati osamljen.

Uz mnogobrojne bilješke, što sam ih pribrao na temelju sopstvenog motrenja i po kazivanju domaćih liječnika, ljekarica i bolesnika, služili su mi pri mojoj radnji ovi izvori:

1. Pet rukopisnih „doktorskih knjiga“ iz zadnjeg vremena prošlog i iz prvog vremena sadašnjeg vijeka, što mi ih dobrostivo prepustiše velečasni oci franjevci: Barbarić, Batinić i dr. Ban[1]). Ti rukopisi potječu od bosanskih franjevaca, koji su nekada bili i tjelesni liječnici svoga stada. Od rukopisa, sastavljenih na bosanskom jeziku tri su potpuna i dobro očuvana, naročito jedan od fra Christičevića iz Fojnice, pisan godine 1834.; od jednog latinskog i jednog talijansko-bosanskog održali su se samo ulomci, ali i oni ipak u gdjekojem pogledu mogu dobro poslužiti.

2. Rukopis jedne ljekarske knjige iz prošloga vijeka, što ga je izdao i u Glasniku (sv. IV., 1889., str. 95.) priopćio kustos dr. Ć. Truhelka.

Nadalje još sam upotrijebio:

3. Народна медицина у Срба, написао др. Владан Ђорђевић. Нови Сад, 1872.

4. Jugoslavenski imenik bilja, sastavio dr. Bogoslav Šulek. Zagreb, 1879.

5. Lehrbuch der Pharmakognosie, von Prof. Dr. Albert Wigand. Berlin, 1879.

6. Handbuch der pharmaceutischen Praxis, von Dr. Hermann Hager, zwei Bände, 1883.

7. Volksmedicin und medicinischer Aberglaube in der Steiermark, von Dr. Viktor Fossel. Graz, II. Auflage, 1886.

8. Ueber die in der hippokratischen Schriftensammlung erhaltenen pharmakologischen Kenntnisse von Dr. Rudolf von Grott (Historische Studien etc., herausgegeben von Prof. Dr. R. Robert in Dorpat. Heft I., Halle na Sali, 1889.).

9. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreiche, von Dr. Wassyli Demitich. (Hist. Stud. von Kobert. Sv. I., 1889.).

10. Medycyna i przesady lecznicze ludu polskiego. Dr. Marjan Udziela. Warszawa, 1891. (Narodna medicina i medicinsko praznovjerje u Poljaka).

---

[1]) Rečenoj gospodi, kao i gospodinu c. i kr vojničkom svešteniku Jungiću, koji mi je priopćio vrlo dragocjenih podataka, neka je ovdje za njihovo prijazno potpomaganje u mome radu izrečena najusrdnija blagodarnost.

1. **Abdovina** (avdovina), *Sambucus Ebulus* L.

Upotrebljava se korijen, lišće i bobice i to:

Uvaren korijen protiv padavice (debela, debela bolest);

prašak od osušenog korijena ili kriške svježeg korijena kao spoljašnji lijek od bradavica;

lišće u vidu salate kao nutarnji lijek a kao spoljašnji lijek u vidu obloga, kad nateknu goljenice, od dalka i žutice. Iz lišća iscijegjen sok čisti crijeva;

bobice piju se u vodi za pročist.

Abdovina upotrebljava se dakle u Bosni iznutra za pročist pri lokalnoj i općenitoj vodenoj bolesti, pri žutici i dalku, a s polja protiv bradavica.

U Srbiji upotrebljuju od zgnječenih bobica pečenu rakiju protiv srdobolje. Aleksandar iz Trallesa i Dioscorides preporučuju sok iz korijena protiv vodene bolesti, a i sada ponegdje osušene zrele bobice upotrebljuju kao lahak lijek za pročist.

2. **Avdisalatin,** *Euphorbia Lathyris* L.

U prašak stucane sjemenke na varenom jajetu služe za povraćanje i za pročist.

Nekoje odlike euforbiacea već su hipokratici upotrebljavali kao drastične lijekove za pročist; u pojedinim dijelovima Rusije i Poljske upotrebljava ih narod iznutra u istu svrhu. Što se naročito tiče one vrste, koju u Bosni upotrebljavaju, pokazali su pokušaji, da 6—12 sjemenki euforbije lathyris, kada se popiju, mogu da proizvedu povraćanje, proliv, pače i nervozne bolove.

Ulje te sjemenke, poznato pod imenom Oleum Lathrydis (huile d'epurge) ordiniraju na jugu ponegdje protiv zatvora.

3. **Bob,** *Vicia faba* L.

U sirćetu vareno brašno bobovo upotrebljava se kao kataplazma za dozrijevanje gnoja u čirovima. Tu doduše toplota čini više, nego indiferentno bobovo brašno.

4. **Bobovac,** *Sedum telephium* L.

Osušenom tom biljkom kade kožu, kada se po njoj ukazuju čirovi i pri sifilitičkim pojavama.

Hipokratički pisci više puta spominju bobovac, pak ga pribrajaju oštrim lijekovima.

Hager (sv. II., str. 944.) kaže o toj biljci ovo: „Bobovac je samo još narodni lijek te se iznutra upotrebljava da hladi i groznicu suzbija. Za sok vele, da spolja liječi peručac, kraste na glavi, rane od vatre, a iznutra padavicu."

5. **Bokva** (bokvica), *Plantago*. Bokvica muška = *Plantago major* L. Bokvica ženska = *Plantago lanceolata* L.

Bokvica u Bosni u mnogim prilikama služi za lijek; upotrebljavaju joj list, korijen, sjeme i sok od biljke, spolja i iznutra.

List se spolja često upotrebljava kao zaštita za različite rane, da dozrije napon i bijeli prišt, a iznutra varen s vinom i s vodom protiv groznice i gljista (gujavica). Osušen i u prašak stucan list upotrebljava se iznutra za otvor. Osušen i u prašak stucan list sa hljebom, vele, da liječi od bjesnila.

U prašak stucano sjeme pije se s bijelim vinom i to hvale kao lijek od disenterije (srdobolje).

Sokom te biljke natiru dojke, da linja mlijeko, nekoliko kapi toga soka blaži bolove u uhu; kada se pije kao nutarnji lijek, goni mokraću pri vodenoj bolesti (debela nemoć).

U Srbiji se bokvicom vrlo često liječe rane. U ruskoj narodnoj medicini imaju obje vrste bokvice veliku vrijednost kao lijek od rana; osim toga upotrebljavaju se pri nutarnjem krvarenju, prolivu i ustavljanju mokraće.

Hager piše o upotrebljavanju te biljke u medicini ovo:

„Bokvica ili njezin sok upotrebljavali su u staro doba protiv sušice; Themison je njome liječio bolove u trbuhu, krvotoke, izbacivanje i pljuvanje krvi, disenteriju, drugi su opet tom biljkom liječili hemoroidalne bolove, gonorhöe, fluor albus i groznicu. Spolja su njome liječili čirove, pištanjak, rak, naboje, kad se ko ožeže, upalu očiju, osobito kroničku skrofuloznu upalu kapaka i vezica, kad se na rožnici načine mozoli i t. d."

6. **Bor,** *Pinus silvestris* L.

Izbojci borovi vare se kao lijek od hemorhoida i disenterije. Prije su borove izbojke mnogo preporučivali kao lijek za izlučivanje mokraće i čišćenje krvi, sad ih više ne upotrebljavaju.

7. **Božur,** *Paeonia officinalis* R.

Od božura se upotrebljava korijen i sjeme. Razrezan i provrtan korijen naniže se na uzicu pa se nosi o vratu kao lijek od padavice, ludila, promuklosti i vratobolje.

U prašak stucan korijen s vodom liječi srdobolju, u vinu kuhan podražuje na povraćanje, a liječi i groznicu, ako se uzme, prije nego što se vrati. Korijen, varen u vinu, liječi od padavice.

Sjeme s vodom ili s vinom liječi bolesti živaca i možgjana, a upotrebljava se pače i kada kome pane kap.

Hipokratici upotrebljavali su božur samo kao spoljašnji lijek za rane, koje se veoma gnoje, šire i lako krvare.

Prije se je korijen od božura mnogo upotrebljavao kao antepilepticum i antisposmodicum, ali pošto od njega nema nikakog učina, nikako ga više ne ordiniraju.

8. **Breberina** (breberina trava, šumarica), *Anemone nemorosa* L.

Svježa, razmečena biljka, upotrebljava se kao prištilo (*vesicans*).

Breberina poznata je u Esta kao sredstvo, od koga veoma nabreknu prištevi; za Kamčadale vele, da njome truju strijele. U Maloj Rusiji upotrebljuju narodni ljekari tu vrstu anemona protiv lišaja na glavi. Neku vrstu anemona već su hipokratici spolja upotrebljavali, kad je na pojedinim mjestima trebalo nadražiti kožu. Učin breberine potječe od jetke, žitke tvari, anemonskog kamfora, koji kada se na kožu stavi, tvori prišteve. Način, kako narod upotrebljuje tu biljku, posve je dakle opravdan.

9. **Broć,** *Rubia tinctorum* L.

Broć se broji u one biljke, koje unatoč neznatnoj svojoj terapeutičkoj vrijednosti već od starine u različitih naroda služe za lijek.

Hipokratici preporučuju korijen od broća protiv srdobolje; Grott misli, da ih je pri tome vodila vjera u simpatiju. U medicini smatrahu tu biljku kao okrepljiv lijek, koji umnožava mlijeko i goni mokraću.

U Bosni se korijen vrlo mnogo upotrebljuje ili kao prašak ili u vinu varen, a biljku samu kao lijek od potajnice (amenorrhöe).

Parenje s lišćem od broća upotrebljava se pri porogjajima ne samo za pospješavanje poroda, već i za izagnanje obamrlog ploda, pošljetka (neoprašćine) i za čišćenje poslije poroda.

Uvarak biljke s medicom unapregjuje, tvoreći krv, djelatnost nutarnjih organa. Sok iz korijena s medom liječi sve bolesti po koži, pri kojima se koža crveni.

Po Hageru upotrebljava se broć za olakšanje porogjaja i pri teškom mokrenju.

Crveni sok u korijenu, koji glavni materijal daje pri tako zv. turskom crvenilu, bez sumnje je prvi bio povodom, te su tu biljku stali upotrebljavati za lijek. Po tome sudimo, da će se

većinom upotrebljavati za take bolesti, gdje hoće da krvotok ili pospješe ili obustave.

10. **Brštan** (bršljan), *Hedera helix* L.

Brštanov se list, za 24 sata razmočen u sirćetu, spolja upotrebljava pri ubojima (kontuzijama), a u sirćetu varen valja za zanemarene rane, koje već zaudaraju.

U vinu varen list blaži zubobolju, kada se njim obloži lice, ali se u isto vrijeme uvarak mora i u ustima držati.

Iznutra blaži uvarak od lista i izbojaka brštanovih, kada reže mokraća i pri kamencu. U maslu pržen list upotrebljava se pri vodenoj bolesti goljenica.

Sok iz lišća liječi od sljepoće, kada se njime peru oči.

Uvarak brštanova lista s vinom liječi gute.

U prašak stucani plod brštanov s rutom i lišćem od šaloje (kadulje), kada se uzima s medom, liječi potajnicu (amenorrhöe, necvijet, bezvrijeme).

Lišće i korijen brštanov preporučivali su hipokratici za vrlo gnojave čirove ili za rane, koje lako krvare.

„Brštanov list valjao je već od davnih vremena kao lijek od kroničkog katara, sušice, uloga (podagre), za rahitis i škrofule. Svjež list upotrebljava se spolja kad se ko oprži, za vidanje čirova i rana sa smrdljivim gnojem, za razdjeljivanje hladnih, limfatičkih nateklina.“ (Hager sv. II., str. 73.).

Kao oblog za rane može taj list da vrijedi.

11. **Crkvina** (crkvina trava), *Parietaria officinalis* L.

Svježa biljka, stucana, liječi, kad se ko poreže, pa je na ranu privije; izbojci valjaju za poganac (crveni vjetar, požarac), kad se ko oprži, za abscese (čirove) i upalu kože uopće.

Biljevni sok s medom prenose kistom na upaljenu kožu, u vinu ili medici varena biljka lijek je od zastarjelog kašlja.

U medicini slabo su tu koprivu upotrebljavali, najviše za rane; sad je ne upotrebljavaju nikako.

12. **Crni trn,** *Prunus spinosa* L.

Uvarena kora od korijena preporučuje se kao lijek od žutice. Ako se hoće da bude hasne od tog lijeka, treba u nj baciti dukat, dok se vari.

Svježi cvijet crnog trna upotrebljava se ponegdje još u vidu naljeva kao lak lijek za pročist.

13. **Čemerika,** *Veratrum album* L.

14. **Kukurijek,** *Veratrum nigrum* L.

Osušen i u prašak stucan korijen od čemerike uzet s vodom, liječi od groznice, jer uzrokuje jako povraćanje i proliv; spolja se preporučuje za uboje i svrab.

Rane, koje dugo ne će da progju, pare se cvijetom od kukurijeka.

U staro vrijeme često su davali čemeriku za povraćanje, manje za pročist.

U Rusiji narod obje vrste upotrebljava s polja za kožne bolesti, iznutra za pročist.

Poljski seljaci preporučuju osušen i u prah stucan list od čemerike za kihanje pri okorjeloj nazimi i glavobolji.

15. **Čičak** (repulj), *Lappa major* G., *Lappa tomentosa* Lam.

Sjeme od čička u prašak stucano pije se u vodi, kad ujede bijesna životinja. Biljka se kao uvarak s vinom uzima protiv kamenca. Stucani korijen promiješan sa zečijom mašću izvlači strana tijela iz rana, n. pr. saćmu (šprihu); s običnom mašću dobar je lijek od peruta.

Na trbuh položena biljka, vele, da umiri malu djecu, kad plaču.

Fiziološko djelovanje te biljke nije dosele dosta ispitano, makar da je već u drevno doba spominju rimski liječnici, te se i sada u različitih naroda upotrebljava spolja za rane i bolesti po koži, iznutra za pročist, protiv reumatizma i škrofula. Osobito je Rusi hvale kao mehlem za rane; u Engleskoj njome liječe vodenu bolest.

16. **Čubar,** *Satureja hortensis* L.

Kao spoljašnji lijek upotrebljuju čubar, da njime u vreloj vodi pare nazebe, a s rakijom uvaren služi kao obloga pri očnoj bolji. Iznutra uzima se kao lijek teškog mokrenja i protiv suhog kašlja. Grci su ga kao lijek, koji izlučuje slinu, uzimali protiv katarâ u prsima. Sada se u medicini više ne upotrebljuje, ponegdje još služi kao mirodija.

17. **Čuvakuća** (pazikuća), *Sempervivum tectorum* L.

Svježi list čuvakuće spolja se upotrebljuje kao lijek od poganca, serpiginoznih čirova na koži i za ižege; sok iz lista, vele, da kao spoljašnji lijek pomaže, kad upekne škorpion (jakreb), a iznutra da liječi srdobolju i proliv.

U vinu vareni list, kad se pije, izgoni gujavice.

Ta se biljka u medicini ne upotrebljuje, u narodnom se ljekarstvu upotrebljuje za mazanje majasila (hemorhoidalne kvržice), mrtve kosti, kurjih očiju, kad ubode pčela i za ižege.

Ime čuvakuća ima ta biljka otuda, jer se misli, da ne može grom udariti u onu kuću, na kojoj ona raste. Seljaci za to u nekim krajevima goje tu biljku na krovu.

18. **Dinjica,** *Pimpinella Saxifraga* L.

Za sok te biljke vele, da lice čisti od osipa i da liječi životinjske ujede.

Uvarak štiti od zaraznih groznica. Korijen od dinjice upotrebljava narod samo kao lijek od promuklosti i nazime.

19. **Divizma,** *Verbascum Thapsus* L.

U vinu raskiseljeni listovi divizme utaže krvavi kašalj. Kako lišće tako i sok te biljke među se spolja na uboje. Grlobolja, vele, liječi se tako, da se vrat spolja oblaže lišćem, a uvarkom od te biljke da se grguta.

Varena biljka kao spoljašnji lijek liječi prelomljenu kost, u kozjem mlijeku vareno cvijeće liječi bijelo pranje i sluzotok.

Već Dioscorides preporučuje neku vrstu divizme kao nutarnji lijek od kašlja.

U Rusiji upotrebljava narod divizmu kao nutarnji lijek od kašlja, bacanja krvi, sušice, hemorhoida, proliva, sluzotoka i vratoboljâ.

Hager veli, da divizmu ponegdje upotrebljavaju kao sluzavu oblogu, kao čaj protiv kašlja i za klistire.

20. **Djetelina,** *Trifolium pratense* L.

Ova u narodnim pjesmama često spominjana biljka služi kadšto i kao simpatičko sredstvo pri bolestima, s kojima je spojen krvotok ili crvena nateklina kože, a upotrebljava se crvena cvjetna glavica.

Stucano sjeme, vele, da liječi teško mokrenje, kad se pije u vinu.

Neki engleski liječnik, imenom Howard Sargent preporučuje napitak od livadnog djetelinog cvijeća protiv velikog kašlja. On veli, da je time bolest izliječio za 10—14 dana.

21. **Drijen,** *Cornus mascula* L.

Kao simpatičko sredstvo upotrebljuju sok od drijenka protiv nekih ženskih bolesti, a sok iz drveta protiv osipa na koži.

Osušeni se sok kuha u vodi, pa se pije kao lijek od srdobolje. Za korijen vele, da liječi, kad se ko otruje.

Hipokratici preporučivali su drijenak kao hranu, koja zatvara. U medicini upotrebljavao se je prije drijenak kao lijek od srdobolje i proliva, sad se više nikako ne daje.

22. **Drinjak,** *Cinanchum Vincezoxicum* Persoon.

U vinu vareni korijen daje se, kad ujede otrovna zmija.

Uvarak s vinom blaži nutarnje bolove i pomaže naročito u vodenoj bolesti time, što tjera znoj.

Prije su drinjak mnogo upotrebljavali za povraćanje, pročist, znojenje i mokrenje; sad ga nikako ne daju.

23. **Dupčac,** *Theucrium Chamaedrys* L.

S vinom i vodom varen preporučuje se plemeniti dupčac kao lijek od kašlja i padavice. U zejtinu varena biljka, vele, da kao obloga liječi kline (prijedor).

U staro su vrijeme naliv od dupčaca pili kao želudačni lijek i za t. zv. čišćenje krvi, sad je zastario.

24. **Duhan,** *Nicotiana tabacum* L.

U rakiji raskiseljenim duhanovim listom oblažu uboje, s medom namazan list upotrebljavaju protiv sandžija. Voda, u kojoj je raskiseljen duhanov list, služi za desinficiranje otrovanih rana i kao lijek od svraba.

Ponegdje i u medicini upotrebljuju naliv od duhanovog lista, da time ublaže grčeve. S polja samo još služi kao narodni lijek od zaraznih kožnih bolesti u ljudi i domaće živine.

25. **Fudikovina** (kalina), *Viburnum lantana* L.

Obična lukšija, u kojoj se svâri lišće i bobice fudikovine, obustavlja ispadanje vlasi i oni od toga pocrne.

Od lišća priregjeni uvarak s vodom ili s vinom učvršćuje klimave zube, kada se time usta ispiraju, krijepi zubno meso i liječi mu upalu.

O upotrebljavanju te biljke u medicini nije ništa poznato.

26. Gavez, *Symphitum officinale* L.

Imenom „gavez" označuje narod dvije različite *Borraginee* i to *symphitum officinale*, koji inače nazivaju i „klinjak", i *cynoglossum officinale* L. Prva od ove dvije biljke služi više za ranarničke svrhe, jer se većinom upotrebljava spolja pri upali žlijezda, protiv rheumatizma, klina (za to se i zove klinjak) i za liječenje slomljene kosti, odnosno za konsolidiranje koštanih zarastica.

Cynoglossum officinale nasuprot većinom se uzima kao nutarnji lijek za pročist, pri krvotoku maternice i protiv padavice.

Plinij i Dioskorides liječahu klinjkom slomljenu kost; *cynoglossum* preporučivao je pošljednji protiv pasjeg ujeda, ćelavosti i ižega.

U Ruskoj i Poljskoj mnogi klinjkom (żywokość, čitaj živokošć) liječe prelomljenu kost, prelom dok je još nov; *cynoglossum* upotrebljavaju u Rusiji za trijebljenje miša, i spolja protiv gamadi pri čovjeku. Vele, da ova biljka osim toga blaži bolove u kostima, da liječi slomljenu kost i da popravlja poremećenu probavu.

Vjerovanje u svojstvo klinjka, da može izliječiti slomljenu kost, nalazimo više manje gotovo u svih naroda Evrope.

Obje gore opisane biljke prije su se u naučnoj medicini veoma često upotrebljavale, i to *symphitum* pri bolovima pluća i prolivu, a *cynoglossum* kao lijek, koji blaži grčeve i bolove.

27. Gorušica (hardala), *Sinapis arvensis* L.

Mačjim gnojem i sirćetom u mehlem pomiješano gorušično sjeme liječi gnjilost kosti (živo u kosti). Stucano sjeme vareno sa sirćetom, vele, da pomaže pri perutu i krastama na glavi, onda protiv bolova u krstima i u prsima i najposlije pri trudovima (gubi). Na modar papir namazana upotrebljuje se rečena smjesa, t. j. stucano gorušično sjeme sa sirćetom kao „hardal jakija".

Kao nutarnji lijek, preporučuju stucano sjeme protiv groznice, a s medom pomiješano protiv potajnice, kad voda stane, i protiv zaduhe (asthma).

U naučnoj se medicini danas upotrebljava samo crna gorušica (*sinapis nigra*) kao spoljašnji lijek, i to većinom za nadraživanje kože kao odvodno sredstvo.

28. Grah, *Phaseolus vulgaris* L.

Grah se u narodnom ljekarstvu upotrebljava i prijesan i kuhan. Rascijepan bijel grah meće se na pasji ujed, u prah stucan grah šmrče se, kada krv udara na nos. Varena cijela zrna graha meću

se vruća na napon (potkrvljene čirove), skuhan i stucan grah upotrebljava se kao kataplazma pri otoku dojaka.

Grčki su liječnici grah preporučivali kao lijek za pročist, sada se samo ponegdje grahovo brašno upotrebljava za posipanje požarca (poganca).

29. Imela, *Viscum album* L.

Svareni listovi s bjelancetom od jajeta upotrebljavaju se kao nutarnji lijek od krvarenja hemorhoida.

Prašak od osušenog lista, uzet s vodom, liječi sifilis i sušicu pluća. Imela se pribraja onim biljkama, koje su znamenite u narodnim bajkama, pa su je s toga mnogi narodi cijenili kao osobit lijek od padavice i grčeva. Pošto toj biljci terapeutička vrijednost u istinu nije nikaka, to u naučnoj medicini danas niko na nju i ne misli.

30. Ivanova trava, *Hypericum perforatum* L.

Uvarak ivanove trave u vinu ili vodi s podbjelom i ovnakom preporučuje se kao lijek od zastarjelog kašlja i sipotljivosti.

Stucana biljka, ili stucan i s uljem uvaren joj plod liječi ižege.

Kad se osušen plod naniže na uzicu i nosi kao hamajlija, onda te to čuva, da te ko ne začara i ne zatravi.

Ivanova trava u narodnom vjerovanju i narodnoj medicini mnogih naroda ima znamenito mjesto; pripisuje joj se moć, da može čuvati od sile zlih duhova i od čarolija.

Crvena boja njenog uvarka čini se, da je zadosta bila povodom, što su je negda upotrebljavali za ustavljanje krvi i liječili njome ižege.

U Rusiji upotrebljavaju ivanovu travu, slično kao i u Bosni, kao nutarnji lijek od bolesti u plućima, a spolja da ranama blaži bol i da ih liječi.

31. Jagorčina, *Primula officinalis* Jaquin.

Svarena se jagorčina upotrebljuje kao nutarnji lijek od uzetosti, nervoznog drhtanja udova, bubrežnog pijeska, zglobobolje, pače i kad se kost prelomi ili ugane; spolja upotrebljava se biljka i njezin cvijet za vidanje rana.

U stara su vremena kako jagorčinu, tako i njezin korijen, na različit način upotrebljavali za lijek, sada se samo zbog svog ugodnog mirisa ponegdje pridaju naljevima, kad se hoće da se time tjera znoj (Nothnagel).

O upotrebljavanju cvijeta i korijena jagorčike piše Hager kako slijedi: „Jagorčinu su u starije vrijeme pili u naljevu kao lijek od prsobolje, kasnije nagje Chomel u njoj lijek od migrene, nesvjestice i drugih živčanih bolova. Današnji je liječnici ne upotrebljavaju.“

Jagorčikin korijen smatrali su prije kao ugodan *expectorans*, *anodynum* i kao blag *hypnoticum*, a i kao osobit lijek od kostobolje, reumatizma, uzetosti i t. d. Kao *anodynum* i *hypnoticum* preporučili su jagorčinu Boerhave i Linné.

32. **Jasen**, *Fraxinus ornus* L.

Sok, što se cijedi, kad se pali ugalj od jasenova drva, upotrebljavaju protiv bradavica, natirući ih njime, a sok, što izlazi, kad se ugrijavaju klipovi, liječi od nagluhosti; kad se pepeo od jasenova drva sa sapunom i borovom smolom pomiješa u mehlem, onda se time dobije lijek protiv crnog prišta.

Protiv natečenih nogu i protiv bolova u nogama preporučuje se u vinu varen jasenov list.

Prašak od jasenove kore ili sok iz jasenova korijena i vladisavka u vinu liječi od groznice. Hladan naljev od kore blaži grčeve u želucu, a uvarak od nje izgoni trakavicu (metilj).

Sjeme jasenovo preporučivali su grčki liječnici kao lijek, koji pospješuje mokrenje. Na zraku isušen jasenov sok poznat je u medicini pod imenom „*manna*“, a dosta se često upotrebljava za pročist.

33. **Jasenjak** (jasenik), *Dictamnus albus* L.

Iz biljke iscijegjeni sok upotrebljavaju pri vodenoj (debeloj) bolesti za pospješavanje mokrenja.

Jasenjakov korijen smatrali su negda kao lijek, koji ublažava grčeve i goni mokraću, nego ga od dulje vremena već nikako ne upotrebljavaju.

34. **Ječam**, *Hordeum vulgare* L.

S mlijekom vareno ječmeno brašno služi kao kataplazma za dozrijevanje crnog prišta.

Stucano ječmeno zrnje vari se sa čkaljem i s cvijetom od zovike, pak se time oblažu otvrdnjele dojke.

Voda, u kojoj je svaren stucan ječam, pije se vruća protiv zastarjelog kašlja, a hladna protiv srdobolje.

U šezdesetim i sedamdesetim godinama našeg stoljeća mnogo su tako zvano preparirano ječmeno brašno hvalili kao lako probavljivu hranu prsobolnim, sušičavim, i rekonovalescentima, sad se (možda nepravo) više ne upotrebljuje.

35. **Jelenski jezik**, *Scolopendrium officinarum* L.

Vele, da ta biljka, kad se svarena meće na šljepoočnice, liječi od groznice. Uvarak lista od te biljke s vinom pouzdan je lijek protiv otrovane krvi od zmijskog ujeda, onda protiv srdobolji i griži.

Prije su tu biljku smatrali izvrsnim lijekom za prsobolne, osobito od kašlja (Hager). U Bukovini je to u naroda obljubljen lijek od plućnih bolesti.

36. **Jelenov rog** (ruj), *Rhus coriaria* L.

Rujev prašak spolja upotrebljuju protiv uši na glavi, a prašak od osušenog lista protiv znojavih nogu.

Rujev uvarak smatraju, da je dobar za ispiranje usta, kad otekne zubno meso i za grgutanje, kad resica pane.

Sok te biljke s medom, vele, da tjera mokraću, a srčika od drveta da ublažava bolove.

Hipokratici su ruj upotrebljavali za grgutanje pri običnoj grlobolji. U medicini ga sada ne upotrebljuju, negda su ga upotrebljavali pri krvo- i sluzotoku, jer ima svojstvo, da zatvara.

37. **Kadulja** (šalvija, žalfija), *Salvia officinalis* L.

Spolja upotrebljava se kadulja kao obloga na čelu, kada krv ide na nos i zavijaju njome rane.

Kao nutarnji lijek daju uvarak od korijena i lista pri ženskim bolestima, djetinjaku (eklampsija), a kao uvarak s vinom protiv sandžije.

Alkoholna tinktura ne samo da krijepi želudac, već i groznicu liječi.

Sok od lista s medom blaži kašalj i liječi sušicu u plućima.

Prašak od osušene kadulje s mesnom juhom liječi nervozno drhtanje nogu i ruku.

Kaduljom u medicini od starine liječe iznutra nazebe u dihalima i kašalj, i preporučuju je za grgutanje pri grlobolji.

38. **Kaloper,** *Tanacetum balsamita* L.

Za grčeve u maternici daje se prašak od osušena lista u vodi. Uvarak od te biljke blaži bolove u trbuhu. Kad se vari i uzima s klinjkom i kaduljom, ublažava vodenu bolest i liječi bolove u maternici. Sa ženskim mlijekom pomiješani sok od te biljke liječi upalu očiju, kad se njime oči oblažu, a sok sam i sjeme, kad se uzima, ubija gujavice, krijepi želudac i obustavlja povraćanje. U medicini smatrali su kaloper prije lijekom, koji krijepi želudac i blaži grčeve.

39. **Karanfil,** *Caryophyllus aromaticus* L.

Od karanfilovog praška tvore se s praškom od modre galice, pridavši tome kisela mlijeka, pilule, te je to u franjevaca od starine prokušan lijek od sifilitičkih bolesti.

Karanfilov prašak s mlijekom liječi kraste i druge osutke na glavi.

U medicini se sada karanfil više ne upotrebljuje, prije su njime dosta često liječili ženske bolesti.

40. **Kiseljača,** *Rumex Acetosa* L.

41. **Ščavlika,** *Rumex Aquaticus* L.

Ta biljka, kad se stuca, pak se onda njome oblože tabani, liječi vatru [1]). Natrt i s mašću u mehlem pomiješan list čini, te crni prišt sazrijeva i otvara se. Prašak od osušene ščavlike, pomiješan sa solju, liječi majasin.

Od ščavličinog i bokvinog sjemena priregjen prašak uzima se s jajetom protiv srdobolje.

Ščavlika krijepi i steže, njeni učini naučno još nijesu ispitani, ali gore opisano upotrebljavanje čini se da nije bez temelja. Hipokratici liječili su ščavlikom bubuljičave osutke.

42. **Kitica** (kičica, grozničavka, grčica, trava od groznice), *Erythrea Centaurium* Pen.

Prašak od korijena te biljke, koji se uzima u vodi, hvale kao lijek od groznice. Sok od te biljke ili uvarak s vinom preporučuju protiv potajnice.

[1]) Tabani su u Bosni uopće često mjesto za aplikaciju lijekova, koji se preporučuju protiv grozničave vatre.

Kitica se pribraja onim lijekovima, koji krijepe želudac i liječe od groznice, te je njeno upotrebljavanje u tom smislu vrlo rasprostranjeno. U Grčkoj zove se slično, kao i u Bosni, grozničavka.

U Ruskoj i Poljskoj to je omiljeli lijek od bolesti u želucu i prsima, ali se vrlo često upotrebljava i protiv groznice i ženskih bolesti.

Učinak grozničavke valja tražiti u gorkoj tvari, što je ima u njoj, te se u istinu ne upotrebljava bez koristi.

43. **Komorač,** *Anethum foeniculum* L.

44. **Kopar,** *Anethum graveolens* L.

Pošto su i komorač i kopar kako po svojim sastojcima, tako i po svojim terapeutičkim učincima vrlo slični, jer oba unapregjuju probavu i pospješuju izlučivanje mlijeka, znoja i mokraće, to ćemo o objema zajedno govoriti, makar da se u narodnom ljekarstvu ne upotrebljavaju uvijek za iste bolesti.

Kad želudac boli i protiv nadima, uzima se kroz dvije nedjelje u maslu i medu varen komorač na tašte.

U ženskinja taj lijek isto tako kao i kopar pospješuje izlučivanje mlijeka.

S dječijom mokraćom pomiješan sok komorača liječi navlaku na očima.

Biljevni sok komorača liječi groznicu.

Uvarak od komorača služi za izlučivanje pošljetka, uvarak od kopra upotrebljava se kao lijek od potajnice. U mlijeku kroz dulje vrijeme ukiseljen list od komorača pospješuje zaplogjivanje.

45. **Konoplja,** *Cannabis sativa* L.

Prašak od konopljenog sjemena u vinu liječi groznicu, u hladnom naljevu izgoni trakavicu (metilj). Sok od konopljenog sjemena, kad se pije, ublažava sandžiju.

Konopljeno sjeme i konopljeno ulje od starine se je spolja hvalilo protiv ižega, a iznutra protiv potajnice. Konopljeno ulje može, kao i sva ulja, služiti za pročist i za izgon gujavica.

46. **Kopriva** (žigavica, žara), *Urtica urens, Urtica divica* L.

Prašak od lista i korijena koprivina, vele, da izgoni gujavice, kada se položi na tabane.

Tinktura, prigregjena od stucanog sjemena sa sirćetom, ubija gnjide na glavi, kad se više puta njome glava natare. Kako sok od biljke, kad se njime obloži čelo, tako i prašak za šmrkanje od osušene koprive ustavlja krv, kad ide na nos. Sok iz korijena liječi mucanje, kad se danomice nekoliko puta po 2—3 kapljice kanu na jezik.

Svjež sok te biljke, kad se njime grguta, liječi grlobolju. Sok iz lišća blaži pri upali očiju.

Na čelo položeno lišće liječi glavobolju; stucan i solju pomiješan list blaži reumatizam i zglobobolju uopće. Kada se izvali maternica, tuku je koprivom, da se povuče natrag.

Sok od te biljke ili sjeme s vinom blaži grčeve u želucu, liječi bacanje krvi i krvarenje maternice. Uvarak korijena s vodom blaži sluzotok, hemorhoidalne bolove, a uvarak korijena s vinom i medom liječi zaduhu i kašalj. Uvarak od koprivina lišća blaži grčeve u crijevima. Sa sirćetom vareno sjeme protivno je otrovu od žive i zmijskoga ujeda.

O upotrebljavanju obiju vrsta koprive u Ruskoj i Poljskoj može se uopće reći, da je još življe nego u Bosni.

Po Anenkovu upotrebljava se lišće od koprive pri krvarenju svake ruke, u početku sušice i protiv srdobolje iznutra.

U Srbiji se kopriva u mnogim prilikama slično upotrebljava, kao i u Bosni. Starogrčki liječnici preporučivali su koprivu kao nutarnji lijek protiv sušice pluća i krvotoka iz nutarnjih organa, spolja protiv ispadanja vlasi.

O upotrebljavanju koprive u medicini govori Hager (l. c. sv. II., str. 1215.) ovo: „Iznutra se iscijegjeni sok koprivin više puta preko dana 10·0—15·0 gramova uzima protiv krvljenja, naročito kada ko baca krv, kad udara krv na nos, pri hemorhoidalnom i menstrualnom krvotoku, a i pri početku sušice pluća, rikavca (velikog kašlja), griži i kostobolji.

47. **Križalina,** *Cyclamen europaeum* L.

Kao obloga na vratu blaži ta biljka vratobolju. U Dalmaciji šmrču sok te biljke protiv zastarjele glavobolje.

U toj biljci ima po Saladinu pronagjena kristalinička otrovna tvar, ciklamin, koja je od prilike tako žestoka, kao t. zv. strelični otrov Curare, i koja po istraživanju Tufanova već u neznatnoj mjeri uzrokuje povraćanje.

48. **Kunica,** *Achillea millefolium* L.

Prašak od osušene kunice ili uvareno lišće, kad se uzima sa žumancetom, liječi od srdobolje.

Sa nešto soli i stipse pomiješan sok te biljke i bokve, liječi, kad se time oči peru, navlaku, kad se pije, ustavlja krv iz pluća; kad se sa smolom, solju, voskom i mašću pomiješa u mehlem, liječi kunica nove i stare rane.

Sa solju natrto svježe lišće blaži, kad se na lice položi, zubobolju.

Uvarak te biljke preporučuje se za zaduhu (sipotljivost) i za groznicu.

Rimski liječnici, kao n. pr. Dioskorid i Plinij upotrebljavali su kunicu kao spoljašnji lijek protiv krvljenja i za rane.

U Poljskoj, Maloruskoj i Rusiji, kao i u Italiji, narod kunicu mnogo upotrebljava kao spoljašnji i kao nutarnji lijek od krvljenja, rana, bolesti u plućima i crijevima.

Nothnagel veli, da kunica nema nikakve znatne terapeutičke vrijednosti, ali eteričko ulje i gorka tvar u njoj još nije pomnije ispitana.

49. **Kupus,** *Brassica capitata* L.

Sjeme s rakijom upotrebljava se protiv gujavica, a vareno sjeme protiv grčeva u želucu.

List, ili stucan korijen s bjelancetom liječi ižege, ukiseljen list dozrijeva žlić (panaricije).

Kupus niti se je prije upotrebljavao, niti se sad upotrebljava u medicini; kelj su starogrčki liječnici preporučivali za pročist.

U Poljskoj mnogi liječe rane kupusovim listom.

50. **Lan,** *Linum usitatissimum* L.

Laneno sjeme ili samo ili sa smokvama služi na to, da se njim oblaže micina i da je omekša; meće se i na ižege, a maloj djeci na trbuh, kad imaju bolove u trbuhu.

Stucano i s medom pomiješano sjeme preporučuje se kao sok protiv rana i osutaka u ustima. Iz sjemena iscijegjeno ulje uzima se protiv upale pluća.

Praškom od te biljke posipaju se sifilitičke rane, pri bolovima u babinama upotrebljava se prašak od te biljke iznutra i kadi se njime spolja.

Hipokratici upotrebljavali su laneno sjeme zbog njegove sluzave tvari protiv proliva, i spolja kao lijek pri zastarjelim ranama.

U medicini upotrebljava se laneno sjeme često za obloge, kao kataplazma za smekšavanje, laneno ulje s krečevitom vodom meće se na ižege, a ulje sámo uzimaju ponegdje za pročist.

51. **Lavorika,** *Laurus nobilis* L.

Iz lista iscijegjen sok blaži, kad se u ustima drži, zubobolju. Prašak od osušenih bobica s medom ili vinom uzimaju protiv sušice pluća. Uvarak iz bobica pomiješan s uvarkom vina iz ljiljanovog cvijeta uzima se protiv potajnice.

Lavoričin list uzimali su prije vrlo često kao gorak lijek od groznice i potajnice i za pospješavanje bolova u babinama, sada služi samo za mirodiju.

52. **Lazarica,** *Cochlearia officinalis* L.

Prašak od lazarice i od divlje kadulje *(salvia pratensis)* preporučuju za „živo u kosti" (gnjilež kosti).

Od lazarice, koja se je prije u raznom vidu u medicini upotrebljavala, naročito za ispiranje usta i grla, prigegjuje industrija više tajnih lijekova, t. zv. specifičnih lijekova, koji megjutim, kao i lazarica sama, nemaju terapeutičke vrijednosti.

53. **Ljiljan bijeli,** *Lilium candidum* L.

54. **Ljiljan modri** (perunika), *Iris germanica* L.

Cvijet bijelog ljiljana u Bosni se često upotrebljuje kao simpatičko sredstvo.

S medom pomiješan, vele, da liječi, kad se mišica presiječe, s uljem pomiješan, privodi, kada se spolja upotrijebi, menstruaciju.

Žuti pelud s vodom, u kojoj je dukat ležao dvanaest sati, liječi, kad se u večer uzima, žuticu.

Sok od perunike sa žumancetom, kad se pije kroz 15 dana, liječi vodenu bolest.

Bijeli se ljiljan u medicini ne upotrebljuje, pod imenom paprena korijena ili kosaca poznati korijen od perunike mnogo se upotrebljava u kosmetičke svrhe.

55. **Ljubica pčelina** (medenka, pčeloperka), *Melissa officinalis* L.

Ta se biljka kao obloga upotrebljava protiv škrofuloznih guta s namjerom, da jenjaju; s titricom svarenu upotrebljavaju je, kad ispane rodiljka (maternica) i protiv kostobolje, za tim kao vodicu za usta protiv zubobolje.

Mladi pupovi, vareni u vinu, uzimaju se, kada ubode pauk ili jakrep, kad ujede pas, i protiv bolova u crijevima.

Uvarak pčeline ljubice s vinom ili vodom uzima se protiv zaduhe, padavice, klopota srca (kad srce mlati) i perijodičke glavobolje (nastupa u glavi).

Pčeloperka smatra se blagim lijekom, koji krijepi želudac, a vele, da joj ulje grčeve blaži.

56. **Loza,** *Vitis vinifera* L.

S medom namazani list privija se na rane; iz lista iscijegjen sok, pojednako pomiješan s medom, liječi osutke u ustima.

Uvarak od korijena s vodom ili vinom daje se protiv vodene bolesti i groznice.

Prije su list od vinove loze uvaren davali kao lijek od ženskih bolesti, a ekstrakt za krijepljenje živaca, sada su ti lijekovi u medicini zastarjeli.

57. **Luk bijeli,** *Allium sativum* L.

58. **Luk crveni,** *Allium cepa* L.

Kako bijeli, tako i crveni luk pribrajaju se narodnim lijekovima, koji se u Bosni i Hercegovini najviše upotrebljuju. S polja se oba upotrebljuju bilo kao obloga (stucani s rutom i solju), ili kao mehlem (pomiješan s rutom i medom ili sirćetom), kad ujede bijesno pseto.

Mehlem od bijelog luka, natrt s pelinom i mašću, meće se pri velikom kašlju na tabane. Mehlem, u kome je prašak od bijelog luka, kiselo mlijeko ili sapun i ulje, upotrebljava se protiv majasina. Stucanim bijelim lukom nataru se tabani pri bolestima, koje daju vrućinu, jer ga smatraju lijekom protivnim groznici.

Crveni luk, natrt i pomiješan s kiselim mlijekom i solju, upotrebljava se, kad natekne lice; kada se pržene kriške crvenog luka meću na uho, blaže trganje u ušima; s uljem i solju pržen crveni luk ubija uholažu (strižavku), kada se nakapa u uho; kad se crvenim lukom natare glava, onda bolje raste kosa.

Sok od bijelog ili crvenog luka pije se u vodenoj bolesti, da izlučuje mokraću.

Bijeli luk u kozjem ili magarećem mlijeku, uziman s medom u pojednakim dijelovima, olakšava suhi kašalj, a isto čini i crveni luk, pržen s medom.

U medu i maslu pržen bijeli luk daje se kao nutarnji lijek protiv groznice, stucan i s vinskim sirćetom pomiješan bijeli luk preporučuje se protiv vrućine u groznici.

Bijeli i crveni luk pribrajaju se najstarijim lijekovima ljudskoga roda. Hipokratici ga upotrebljavahu kao nutarnji lijek za izlučivanje

mokraće, a spolja da kosa raste, bijeli su pak luk naročito preporučivali i za groznicu. Dioskorid pak oboje je upotrebljavao i pri ujedu otrovnih životinja.

Poljaci i Rusi liječe crvenim i bijelim lukom bradavice i osutke različite vrste, među ga kao kataplazme na čirove, iznutra ga daju protiv gujavica, kašlja i vrućine u groznici.

U Srbiji natiru bijelim lukom ižege, crveni luk upotrebljava se kao kataplazma pri upali staničevine, a naročito protiv žlića.

Radi zaštite od raznih zaraznih bolesti bijeli se luk ne samo iznutra upotrebljava, već ga i nose kao hamajliju.

U medicini se danas ne upotrebljava ni bijeli ni crveni luk, ali je po iskustvu Kruckenberga i Koberta sok od crvenog luka sa šećerom sasvim dobar lijek od suhog kašlja.

59. **Mašina**, *Usnea* L.

Mahovina se vrlo često privija na rane i ustavlja se njome krv, a upotrebljava se ili osušena, ili u prašak stucana, ili pak svježa; sa sirćetom ugrijanu preporučuju je kao oblogu na uboje i protiv kroničkog reumatizma.

60. **Metilj** (trava zmijac), *Lysimachia Nummularia* L.

Tu, u naučnoj medicini ne upotrebljavanu biljku u Bosni i Hercegovini prže i liječe njome osutke na koži.

61. **Metvica** (metva), *Mentha Pelugium* L.

62. **Metvica pitoma**, *Mentha crispa* L.

Kako divlja, tako i pitoma metvica upotrebljava se posvuda gotovo iznutra i spolja kao lijek. U vinu i kozjem mlijeku svarena potiče pitoma metvica na povraćanje; kad joj se listom po više puta natare jezik, prestaje mucanje.

Uvarak od pitome metvice, u kome ima i kopriva, množi mlijeko, pri čemu svarene biljke vruće treba metati na dojke. Smjesa tih dviju biljaka razbija u ostalom i upalu dojaka.

Uvarak metvice s vodom ili s vinom, kad se pije, blaži bolove u želucu i trbuhu; hladan naljev od nje uklanja neugodan zadah iz usta.

Kad se metvica sa svježim maslom i slatkim vinom kuha dotle, dok se sve ne zgusne, onda to služi kao nutarnje sredstvo za izgon mrtva ploda (to sredstvo za pravo podražuje na povraćanje); s medom kuhana olakšava trudove u babinama.

Stucano lišće od metvice liječi reumatičke bolove u udovima, kad se ovi time ublaže; kad se prašak od osušene metvice s mekim jajima uzima 40 dana, onda to liječi padavicu. U sirćetu varena metvica, ili sa sirćetom pomiješan njezin sok blaži, iznutra uzet, svako krvljenje u nutrašnjosti tijela. Taj lijek u ostalom i gujavice izgoni.

Miris od metvice krijepi mozak, oštri pamet i budi u nesvjestici.

Divlja metvica, kad se upotrijebi kao obloga, vele, da blaži krvotok i da izlučuje mokraću.

Terapeutičku vrijednost ovih dviju biljaka, o kojima je ovdje riječ, valja svesti na terpene, eterička ulja i mentol u njima; liječnici ih s toga kao naljev često upotrebljavaju protiv bolova u želucu i grčeva u crijevima. Kad se uzimaju s mjerom, čine čovjeka slatkohrana i popravljaju probavu. Poznato je upotrebljavanje mentola protiv polovične glavobolje.

63. **Miloduh**, *Ligusticum Levisticum* L.

Prašak od korijena, kada se spolja upotrebljuje, pomaže od ujeda svake životinje i samog bijesnog pseta, jer blaži bol i suzbija otrov.

Sa sirćetom i medom kuhano lišće služi za grgutanje pri grlobolji.

Parenje s miloduhom unapregjuje mjesečno pranje i izgoni mokraću. Prašak od korijena, kad se pije, razgrije želudac, unapregjuje probavu i blaži bolove. Pol drama (2 grama) praška od te biljke, kad se pije, čini, te nastupa menstruacija i izgoni mokraću.

Uvarak od miloduha s rutom i smokvama blaži prsobolju.

Demić kaže o upotrebljavanju te biljke u Rusiji ovo: Narod u Rusiji pripisuje toj biljci svojstvo, da krijepi želudac, liječi groznicu, a izgoni gujavice i mokraću.

U naučnoj su medicini prije davali korijen od miloduha protiv vodene bolesti i sluzotoka iz mokraćeg žlijeba, protiv kroničnih srčanih bolesti i t. d. Kao sredstvo za izlučivanje mokraće danas je zastarjela.

64. **Mišjakinja**, *Anagallis arvensis* L.

Ugrijanom tom biljkom oblaže se vrat i lice pri vratobolji i kad lice otekne. Hipokratici liječili su time rane, koje teško zacjeluju; prije su mišjakinju u medicini davali protiv bjesnila, sad se nikako ne upotrebljava.

65. **Neven,** *Calendula arvensis* L.

Uvarak od cvijeća ili sok od biljke preporučuju jedni protiv potajnice, a drugi protiv menorhagije.
U medicini se ta biljka ne upotrebljuje.

66. **Odoljen veliki,** *Valeriana Phu* L.

67. **Odoljen mali,** *Valeriana officinalis* L.

Sjeme velikoga odoljena i biljka sama liječi rane i uklanja, naročito iz rana na glavi, strana tijela; uvarena s vinom bistri, kao očna vodica, vid, i liječi rane; prašak od lista i korijena, kada se uzimaju, blaže glavobolju.
Uvarak od korijena malog odoljena služi kao preservativ protiv otrovanja i za odvraćanje zaraza i liječi nastup (migrenu). Kad se prašak od korijena 4 puta na dan uzima kroz 40 dana, liječi padavicu, a kad se uzima s vinom, unapregjuje menstruaciju i izlučivanje mokraće.
Uvarak te biljke blaži grčevit kašalj. Hipokratici davali su odoljen protiv ženskih bolesti; da grčeve blaži, nije im bilo poznato. U Rusiji preporučuju tu biljku protiv groznice, bolova i grčeva u želucu.
I u naučnoj medicini mnogo se upotrebljava odoljen, naročito korijen mu. Prijatno djelovanje te biljke u padavici ne poriču ni skeptički autori, ali da li šta vrijedi u ženskim bolestima, ne da se ustanoviti.
U velikoj mjeri svakako ga ne treba uzimati, jer odoljen može i da otruje, a vidi se po tome, što onda nastupa nesvjestica, glavobolja i potamni vid.

68. **Orah,** *Jugulans regia* L.

Sokom od mladih izdanaka orahovih natire se koža protiv osutaka, u sirćetu varen list liječi upalu kože i škrofulozne otoke.
Prašak od mladih izdanaka u vinu blaži, kad se pije, preobilato krvljenje u menstruaciji; kad se uzima u vodi, izgoni gujavice.
Prašak od prženih oraha pije se u vodi protiv nadima, a od ljuske orahove, kad se ustavi mokraća.
Po Hageru sok zelene ljupine orahove krijepi želudac, izgoni gujavice i čisti krv, naljev od lišća pije se protiv škrofula i rahitičke bolesti, svareno lišće služi kao očna vodica. U medicini je orah zastario.

69. **Ostruga** (ostružica, crna jagoda), *Rubus fruticosus* L.

Od ostružice upotrebljavaju se spolja kao uvarak i naljev peteljke, izdanci i bobe protiv gnjilosti u ustima, nečistih čirova i kraste. Od izdanaka, varenih u lukšiji, pocrne sijede vlâsi. Uvarak od peteljaka, upotrijebljen spolja i iznutra, steže, uvarak praška od korijena izgoni kamenac iz bubrega.
Lišće od ostružice davali su hipokratici „protiv vrlo gnojavih čirova ili protiv razvriježenih granulacija, koje lako krvare.“ (Grott).
Za list i cvijet vele, da spolja steže.

70. **Ovnak** (veliko zelje), *Inula Helenium* L.

S ljudskom mokraćom varen ovnak liječi svrab; prašak od te biljke zatvara sifilitičke rane.
U vinu vareno lišće blaži reumatičke bolove, kada se upotrijebi za oblaganje. U lukšiji iskuhan korijen, kada se spolja upotrijebi, liječi vratobolju, u prašak stucan i u vinu varen, smanjuje kilu.
Prašak od osušena korijena preporučuje se kao lijek od sušice pluća, sipotljivosti i kašlja. Korijen, varen u vinu ili vinska tinktura od njega, unapregjuje izlučivanje mokraće pri općenitoj vodenoj bolesti. Uvarak korijena s borovicom i medom blaži prsobolju.
Hipokratici davali su ovnak protiv bolesti u maternici; Dioskorid preporučivao ga je protiv prsobolje.
U Rusiji je ovnakov korijen u naroda spoljašnji lijek svraba i osutaka na koži. Iznutra daje se protiv kašlja i prsobolje kao sredstvo, koje unapregjuje izlučivanje znoja, onda protiv groznice i reumatičkih bolova.
U Ukrajini daju ovnakov korijen kao nutrašnji lijek protiv sifilitične bolesti.
U naučnoj medicini prije su taj korijen davali za izlučivanje slinavice i mokraće kao nutarnji lijek, a kao spoljašnji protiv parazitnih kožnih bolesti; sada se gotovo nikako ne upotrebljava.

71. **Paprat** (paprać), *Polypodium filix mas* L.

72. **Paprat slatka,** *Polipodium vulgare* L.

Osušeno lišće paprati pospe se po žeravici, pak se udiše dim, koji ubija crva u zubima (blaži bol, kada su šuplji zubi).
Natrta zelena biljka liječi od zmijskog ujeda.
Prašak od osušenog korijena u vinu izgoni trakavicu, u medici blaži bolove u trbuhu.
Obje vrste paprati mnogo su se prije upotrebljavale kao lijek od trakavice (metilja), sada na to služi samo obična paprat *(filix mas)*, i to većinom kao ekstrakt.

73. **Pelen** (pelin), *Artemisia Absinthum* L.

74. **Metlika,** *Artemisia vulgaris* L.

Pelin, koji se i u narodnoj pjesmi često spominje, ima u bosanskom narodnom ljekarstvu dosta znamenito mjesto.

U medu varen pelin meće se na bionu pri upali očiju, za tim kao obloga na trbuh protiv poremećene menstruacije; s bijelim lukom varen valja protiv gujavice, a s lanenim sjemenom u vinu varen služi protiv grozničave vrućine u djece.

Uvarak preporučuje se kao nutarnji lijek od bolova u želucu, vodene bolesti u trbuhu i žutice.

Hipokratici upotrebljavali su od pelina kako gornju biljku, tako i korijen, iznutra protiv žutice i potajnice, spolja pri bolestima maternice i grčevima. Po Dioskoridu imao bi učin pelina biti „diuretičan, antifebrilan i protivan upalama, pelin nadalje pospješuje menstruaciju i t. d."

Rusini uzimaju pelin protiv groznice, Rusi njime krijepe i liječe želudac i povrh toga uzimaju ga protiv groznice, gujavica, kostobolje, žutice i kamenca. U gdjekojim krajevima pripisuju mu i to svojstvo, da pospješuje trudove.

Nema sumnje, da pelin zbog svoje gorčine pri nekim želudačnim bolestima i kao lijek od groznice ima neku terapeutičku vrijednost.

S pelinom botanički srodna komoljika, s kojom Slovenci spajaju gdjekoju praznovjeru, upotrebljava se u Bosni kao uvarak protiv potajnice i za čišćenje žena poslije poroda.

U Poljaka, Rusina i Rusa preporučuju komoljiku kako kao unutrašnji, tako i kao spoljašnji lijek od ženskih bolesti, naročito kad se poremeti vrijeme i pri teškim porodima, za tim i od padavice i grčeva.

75. **Peršin** (majdonos), *Petroselinum sativum* L.

Sokom iz korijena natare se pri zubobolji lice, stucano sjeme uzeto u vodi, pospješuje izlučivanje mokraće.

Peršin već su hipokratici pribrajali diuretičkim lijekovima. Eteričko mu ulje kao podražica za kožu ne će biti bez vrijednosti.

76. **Piskavica,** *Succisa pratensis* Moench.

Piskavica (ruski čertogriz) pripada onim biljkama, oko koje je vazda bujna narodna fantazija nanizala čitavo čislo legendi i bajaka. U Rusiji pripisuju joj tu moć, da može izgoniti vraga, Slovenci misle, da može očuvati od zla pogleda, a svagdje ga upotrebljavaju kao lijek. U Bosni tu biljku smatraju zaštitom od zaraza. Uvarak s vinom liječi od crnog prišta i bolesti u maternici, pa pošto rastvara krv, misle čak, da zgusnutu krv može razrijediti.

U medicini se piskavica ne upotrebljuje.

77. **Podbio** (kopitnjak), *Tussilago farfara* L.

Podbio spolja upotrebljuju protiv glavobolje i požarice, sok od te biljke protiv uhobolje, a stucanu biljku protiv gnjileža kosti (živog u kosti).

Iznutra daju ili prženo lišće, ili uvarak s vinom odnosno vodom protiv teškog kašlja, sušice pluća, zaduhe, za izgon mrtvog ploda i za znojenje u vrućini.

Hipokratici upotrebljavahu podbio za olakšavanje kašlja; od onda su ga često i u novije doba liječnici u istu svrhu preporučivali.

Po mnijenju dra Grotta čini se, da podbio ima neku tvar, koja osobito vrijedi za kašalj, jer mnogi narodi u Evropi i na istoku njime kašalj liječe.

78. **Pogančeva trava,** *Physalis alkekengi* L.

Prašak od bobica služi za posipanje poganca (požarice). Sva je prilika, da je na upotrebljavanje te biljke pri požarici navela njezina žarka boja.

Po kazivanju dra Pordesa kade u okolici visočkoj osušenom tom biljkom one, koji pate od sifilitičke (pogane) bolesti.

Bobice pogančeve trave imaju diuretičku snagu, te su ih prije upotrebljavali pri bolestima u bubrezima, pri vodenoj bolesti i kostobolji, sad je taj lijek zastario.

79. **Preslinac,** *Dipsacus fullonum* L.

Sok od te biljke preporučuje se kao spoljašnji i nutarnji lijek za ustavljanje krvi.

Uvarak te biljke daju protiv klina i srdobolje, a s bobama od borovice prženu tu biljku u vodi hvale kao dobar lijek od kamenca u mjehuru.

Megju lijekovima naučne medicine ne mogoh toj biljci naći traga.

80. **Proha** (proso), *Milium Panicum* Mill.

Ugrijano zrnje meće se pri grčevima u trbuhu u lanenoj vrećici na trbuh.

81. **Ranjak** (ranjenik), *Betonica officinalis* L.

Ranjak je pao s velike terapeutičke visine, jer su ga nekoć mnogo slavili i upotrebljavali, ali je danas unatoč nekoj talijanskoj poslovici, koja njegove „kriiepostiˮ diči, ipak posve zastario.

Nekoć su tu biljku spolja na rane privijali, a iznutra su je uzimali protiv padavice, sušice, glavobolje i grčeva, a sada za tu jadnicu jedva ponegdje u zapadnoj Evropi mare vračare i travari.

U Bosni ranjak većinom privijaju na rane. Ranjakov list sa zečijom mašću izgoni strana tijela iz rana; sok te biljke, kada se šmrče, ustavlja krv na nos; isti taj sok piju, a smečenu biljku privijaju, kad zmija ujede.

Oslabljela muška snaga vraća se, kad se uzima sok te biljke, ali se list mora i lokalno upotrijebiti.

Uvarak te biljke, kada se uzima za mjesečeve mijene, lijek je od potajice.

82. **Rast** (hrast), *Quercus Ilex* L.

Prašak od žira, varen u vinu ili sirćetu, ustavlja krv iz rana, kada se privije.

Čaj od žirovog praška liječi srdobolju i ustavlja krv iz maternice. Uvarak od kore preporučuje se protiv nadima.

Hipokratici upotrebljavahu prašak od lužnikove kore zbog toga što steže, za ustavljanje krvi iz rana.

Da hrastova kora steže, o tome nema sumnje, pa su je prije u medicini dosta upotrebljavali.

Žir se pod imenom žirove kave i danas još ponegdje kao domaći lijek daje škrofuloznoj i rahitičnoj djeci.

83. **Ren** (hren, morska rotkva), *Cochlearia Armoracia* L.

Natrt korijen hrenov služi kao podražica kože protiv reume, sandžije i glavobolje. Sok iz korijena liječi gluhoću, a s medom pomiješan, preporučuje se protiv otoke lica.

U mlijeku varen list privija se na otečeno koljeno.

Uvarak hrena s vinom pospješuje izlučivanje mokraće; s mašću preporučuje se protiv kašlja i sušice pluća. S crnom rotkvom kuhan blaži nutarnje bolove. Sjeme ili korijen, kad se upotrijebi kao nutarnji lijek, liječi mucanje.

Vele, da su hrenom već Egipćani liječili prsobolju, naročito sušicu pluća. Hipokratici ga upotrebljavahu kao dražilo za povraćanje; Plinije hvali mu svojstvo lokalnog nadraživanja. U Rusiji hren upotrebljuju spolja kao nadražicu kože protiv reume, bolova

od nazeba, groznice i vodene bolesti, a iznutra protiv groznice, kašlja, krvljenja i vodene bolesti.

Spoljašnji je učin hrena nesumnjiv, a osniva se na eteričkom ulju, koje je srodno s gorušičnim uljem.

84. **Repa morska,** *Scilla maritima* L.

Sok od morske repe daje se protiv gujavica, a uvarak protiv vodene bolesti i teškog mokrenja.

Hipokratici upotrebljavahu morsku repu za kihanje. Morska je repa dobar lijek kad treba olakšati izlučivanje mokraće, nego je valja oprezno uzimati, pošto, kad je se uzme previše, može da otruje.

85. **Rodakva** (rotkva), *Raphanus sativus* L.

Stucana rodakva, pomiješana s medom, privija se na ižege i upotrebljava se protiv ispadanja vlasi; sokom od rodakve natiru se udovi, kada trga u njima i čiste se rane. Stucano sjeme meće se s kvasom na tabane protiv groznice.

Pilule od stucanog sjemena s medom draže na povraćanje, sok iz sjemena daju protiv gujavica. Rodakvin sok piju, da se olakša izlučivanje mokraće pri bolovima mjehura i za blaženje želudačnih bolova.

Grčki liječnici preporučivali su sjeme, list i korijen kao spoljašnji lijek protiv ispadanja vlasi a iznutra protiv sušice, kostobolje i t. d. Dioskorid upotrebljavaše ga za izlučivanje mokraće i za povraćanje. Celsus ga preporučivaše za povraćanje.

U Rusiji rodakvin sok općenito daju djeci protiv kašlja, osim toga privijaju ga na čirove i natiru njime udove protiv reumatičkih bolova.

Vele, da rodakva unapregjuje probavu.

86. **Rogač,** *Ceratonia Siliqua* L.

U Hercegovini praškom od ploda rogačeva posipaju žeravicu, pa onda udišu dim. Time se otvaraju prištovi u grlu.

Rogač je nekoć bio sastojak t. zv. bečkog grudnog čaja, sada je samo djeci oblizica.

87. **Rosopas,** *Chelidonium majus* L.

Od soka iz korijena te biljke ispadaju vlasi, sok iz biljke s dječijom mokraćom liječi bionu. Pri grčevima u maternici preporučuju parenje tom biljkom.

Uvarak te biljke s vinom preporučuju protiv žutice, a uvarak s korijenom za izlučivanje mokraće u vodenoj bolesti. Dioskorid upotrebljavao je korijen od rosopasa kao nutarnji lijek od padavice i žutice. Po njemu sok iz korijena oštri vid.

U Rusiji liječe sokom te biljke mnoge kožne bolesti i bionu, iznutra ga daju protiv žutice i bolesti u jetrama.

Pri upotrebljavanju žutog soka rosopasovog protiv žutice čini se da je glavno bilo žuta mast toga soka.

Ako već sok te biljke spolja nadražuje i pali, to u utrobi mora da izravno truje, jer od njega već kad ga se malo uzme, nastupi muka, povraćanje, grčevi u trbuhu i proliv. U većoj mjeri uzet, može i smrt da privede.

Rosopas treba dakle vrlo oprezno upotrebljavati.

88. **Ruta,** *Ruta graveolens* L.

Sok od rute spolja upotrebljuju protiv osutaka na koži, a sa šećerom pomiješan protiv upale očiju. Uvarkom od rute peru se djeci glava i lice protiv peruta; prašak od spržene biljke vele da liječi bionu. Prašak od te biljke, kad se jede s mesnom juhom, liječi nervozno drhtanje rukû. Uvarak te biljke blaži bolove u utrobi trudnih žena, a osim tog vele, da izgoni gujavice.

Trudne Španjolke i koje su u babinama, imaju rutu uza se kao zaštitu od zla pogleda.

Hipokratici pribrajali su rutu dijetetičkim lijekovima za pročist. U rute ima eteričko ulje, od koga može da bude žestoka upala kože i sluzavke. U nekim krajevima Njemačke upotrebljuju rutu za abortiranje.

89. **Ruža,** *Rosa Gallica* L. *Rosa canina* L.

20 do 30 listaka crvene ruže preporučuju kao blag lijek za pročist; za cvjetni sok vele, da liječi koleru.

Prašak od šipkovog korijena vele, da prepriječi bjesnoću, kad se uzima u vinu.

Šipak, vele, da liječi krvavi kašalj, preobilno pranje (menorhagiju), srdobolju i kroničko protjecanje svake ruke.

Varen šipak daju u srednjoj Bosni protiv padavice.

Grčki liječnici parili su ružičnim liscima rane i čirove.

Prije su od različitih vrsta ruže priregjivali više farmaceutičkih preparata, kao ružičnu vodicu, ružični sok, ružični sirup i t. d., nego to sada liječnici vrlo rijetko propisuju.

Za šipak vele, da je veoma dobar lijek od griže.

90. **Sirak** (sirk), *Holcus Sorghum* L.

Prašak od sjemena s vinom ustavlja sve istoke iz tijela. Prašak osušenog cvijeta upotrebljuju protiv potajnice.

Hipokratici davali su sjeme od sirka protiv proliva, sad je zastario.

91. **Sit** (sita), *Juncus conglomeratus* L.

Uvarak te biljke s orasima, vele, da rastvori kamenac u mjehuru, kada se kroz 40 dana uzima.

Diuretički je učin sirkovog korijena poznat, ali se vrlo rijetko upotrebljuje.

92. **Šljez** (sliz, skliz), *Althea officinalis* L.

Na tanko izrezan šljezov list s ječmenim brašnom na gusto svaren privija se na čirove, da sazriju, a liječi i požaricu (poganac). Sok iz te biljke blaži trganje u ušima. S bjelancetom i solju stucanim korijenom oblaže se crni prišt.

Svarenim korijenom i listom, nakiseljenim u sirćetu, natire se pri glavobolji čelo. Korijenom od šljeza, varenim s ljudskom mokraćom, liječe se osuci po glavi. Prašak od šljezova korijena, položen na tabane, vele, da izgoni gujavice.

Uvarak od cvijeta upotrebljuje se protiv grudnih katara, uvarak te biljke sa nešto sapuna i ulja liječi zatvorenost.

Šljezov se korijen u medicini zbog svoje sluzavosti često upotrebljava protiv katara u dušniku i u crijevima. Po Nothnaglu je terapeutička vrijednost šljeza vrlo malena.

93. **Smokva,** *Ficus Carica* L.

Mast od osušenih smokava, šljezovog lista, omorikove smole, soli, sapuna, žumanceta i mlijeka privijaju na sifilitičke rane.

Sok svježih smokava blaži upalu i bolove od jakrepovog uboda.

Hipokratici upotrebljavahu svježe i osušene smokve spolja za ljepotu lica, a iznutra za pročist. Na istoku smokva je obljubljen lijek pri srdobolji.

Kao domaći lijek smokva se još ponegdje upotrebljuje kao nutarnji lijek protiv grudnih katara, a kao spoljašnji lijek pri vratoboljama u vidu vodice za pranje grla.

94. **Smreka,** *Juniperus communis* L.

U vinu varena, stucana borovica upotrebljuje se za obloge protiv grčeva u želucu i protiv dalka. Protiv gluhoće pare dotično uho borovicom, kuhanom u mlijeku. Smrekova smola natare se na modru hartiju, te sa natrtim hrenom privija na uboje.

Uvarak od borovice uzima se kao lijek od vodene bolesti, prsobolje i grčeva.

Grčki su liječnici borovicom liječili bolesti u maternici i poticali su njome izlučivanje mlijeka; u Poljaka, Rusina i Rusa služi kao poznat lijek za izlučivanje mokraće. Osim toga je preporučuju protiv groznice i bolova u trbuhu; neko ulje, koje prigegjuju od borovice, upotrebljuje se u Rusiji protiv reume.

U Českoj borovicu takogjer pri vodenoj bolesti upotrebljuju za izlučivanje mokraće i osim toga protiv tuberkuloze; u Dalmaciji je upotrebljuju jednako kao u Rusiji. Od četine, natrte sa sapunom, grade mehlem, pa ga upotrebljuju protiv žlića.

Uvarak od borovičinog praška upotrebljuju u medicini pri trbušnoj vodenoj bolesti za znojenje i izlučivanje mokraće.

95. **Sporiš** (hajdučka trava), *Verbena officinalis* L.

Sporiš, koji su nekoć smatrali svetom travom i po tome lijekom od svake bolesti, i kome su čak moć pripisivali, da čovjeka može učuvati od svakog oružja, u novijim se ljekarskim knjigama i ne spominje, samo u nekojim krajevima Njemačke, u Dalmaciji i Bosni zadržao ga je narod megju svojim ljekarijama kao nutarnji i spoljašnji lijek.

U Bosni sporiš privijaju na rane, upotrebljuju ga kao spoljašnji lijek protiv glavobolje i dalka, a iznutra upotrebljuju prašak ili uvarak od njega protiv groznice, padavice i kad se ko otruje.

96. **Srčanik** (srčenik, želučnjak), *Gentiana lutea* L.

Prašak od korijena, uzet u vodi, preporučuju protiv groznice i želudačnih bolesti.

Prije nego što u Evropi zavedoše kininovu koru, upotrebljavali su srčanik i liječnici i lajici protiv groznice. Sada ga u tu svrhu samo narod upotrebljuje. Nesumnjivu terapeutičku vrijednost ima srčanik pri t. zv. atoničkoj slabosti probave, pa ga za tu bolest preporučuju i najznamenitiji liječnici.

97. **Šenica** (pšenica), *Triticum vulgare* Vill.

Pšenično brašno s jajevim bjelancetom i solju privijaju kao mehlem na uboje.

Sokom, što iz zrnja izmili, kada se ono razgrije, natiru perutac.

Uvarak pšeničnih mekinja s vinom pije se topal protiv kašlja, a iz zelenog zrnja iscijegjen sok preporučuje se protiv sušice pluća.

Hipokrat preporučio je neki pšenični napitak protiv groznice.

Pšenično se brašno u medicini upotrebljuje vrlo rijetko, i to ili kao vezilo ili za obloge na otvrdnute žlijezde; češće se primjenjuje pšenični škrob i to stranom u kozmetičke svrhe, a stranom za klistire.

98. **Tikvina debela,** *Bryonia alba* L.

Rane od zmijina ujeda ili se nataru debelom tikvinom, ili se obalože svježim kriškama od korijena. Prašak od korijena izvlači koštano iverje iz rana; u vinu varen korijen čini, te dozrijevaju čirovi; obloge od svježih, nasoljenih kriški korijena na trbuhu liječe vodenu bolest.

Sok iz korijena pije se za pročist i jenjava od njega kamenac.

Korijen debele tikvine upotrebljavali su hipokratici iznutra za pročist, a spolja pri bolestima maternice.

Stariji liječnici upotrebljavali su često korijen od debele tikvine protiv najrazličitijih bolesti, sad ga samo ponegdje u Franceskoj daju histeričkim ženama.

Kao drastički lijek za pročist prokušao je taj korijen g. 1889. Mankovski, nego je to ipak vrlo opasno sredstvo, koje treba s osobitom opreznošću upotrebljavati.

99. **Tis** (tisovina), *Taxus baccata* L.

Uvarak od korijena daju protiv sušice pluća, a s maslom varena kora, kada se uzima kroz 40 dana, liječi padavicu.

Tisova se kora u medicini ne upotrebljuje; u listu ima osim nekog eteričkog ulja i otrovan alkaloid.

100. **Vrba,** *Salix alba* L.

U vinu varena kora ili pepeo od kore sa sirćetom liječi bradavice i kurja oka (žuljeve). Lukšija od vrbovog pepela liječi prišteve na koži. Sok iz lišća liječi nove rane.

Iznutra uzima se sok iz lišća sa solju protiv groznice, u istu se svrhu prigegjuje uvarak od kore sa korijena ili vrbovog lišća.

Vinski uvarak lišća sa nješto bibera liječi grčeve u trbuhu. Uvarak sjemena i cvijeta ili kore valja, kada ko baca krv.

U medicini, kako prije tako i sada, vrlo se rijetko kada upotrebljuje vrbova kora. Ljekoviti su joj sastojci t. zv. salicin i treslovina. Salicinom učinio sam godine 1876. više fiziološko-terapeutičkih pokusa, koji su Maklaganove navode o antipiretičkom i antireumatičkom svojstvu salicina potvrdili.

101. **Vrisinje** (borovnica), *Vaccinium Myrtillus* L.

Svježe ili osušene bobe od vrisinja daju se protiv srdobolje radi zatvora.

Demić misli, da u staro doba borovnica nije bila poznata kao lijek.

O svojstvu te biljke, da zatvara, čini se da nema sumnje, jer je gotovo svuda, gdje je god ima, u tu svrhu upotrebljuju.

102. **Zelenkada**, *Narcissus Pseudonarcissus* L.

S listom stucan korijen meće se na upaljene dojke, s medom pomiješan korijen privija se, kad se ko sprži, i protiv reumatičkih bolova.

Kad se ko poreže, pa privije korijen, brzo rana zacijeli.

U medicini tu biljku ne upotrebljuju.

103. **Zimorad** (ruzmarin), *Rosmarinus officinalis* L.

Vinski uvarak te biljke valja, kad je ko zlohran; lišće spolja upotrebljavaju protiv vrtoglavice.

Ruzmarin, odnosno njegovi preparati, spolja se upotrebljuju za nadraživanje kože, iznutra, vele, da pospješuje probavu, nije dakle bez osnova, što ga narod u Bosni upotrebljuje.

104. **Zimzelen**, *Vinca major* L.

Izdanci i plod, vareni u vinu, unapregjuju izlučivanje mokraće i pospješuju menstruaciju, od toga jenjava kamenac, čisti se mokraća, gubi se žutica i prestaje glavobolja.

I prašak od korijena s vinom preporučuje se u istu svrhu.

U Slovenaca je zimzelen zaštita od zla pogleda.

U zimzelena ima glikosid, koji, po svoj prilici, pospješavajući djelatnost srca, može da unapregjuje izlučivanje mokraće (Nothnagel).

105. **Zobovina** (zova, zovika), *Sambucus nigra* L.

Na bradavice u dojaka privijen list ustavlja izlučivanje mlijeka, u maslu prženo lišće, ili s bijelim vinom ugrijan osušen cvijet, upotrebljava se protiv otoka goljenica (vodene bolesti) i protiv kostobolje.

Sa sirćetom i uljem stucano lišće služi kao obloga protiv glavobolje, a u sirćetu varenim cvijetom dobro je pariti se protiv reumatizma.

Uvarak osušenog cvijeta preporučuju protiv kašlja, a uvarak od lika protiv upale pluća i protiv teškog mokrenja.

Hipokratici upotrebljavali su zoviku za pročist i da olakšaju mokrenje, osim toga mnogo je služila kao lijek od ženskih bolesti.

U Poljskoj i Rusiji upotrebljuju zoviku protiv kašlja, prsobolje i vodene bolesti.

Sok iz kore po Mistlavskom je pouzdan lijek od vodene bolesti.

Demić o toj biljci veli ovo: „U sjevernoj Evropi dobilo je upotrebljavanje te biljke, kako je od starine na nas prešlo, još mitološko znamenovanje. Po A. Treichelu (Volksthümliches aus der Pflanzenwelt) bilo je u Prusa, Rusa i Litvana neko šumsko božanstvo zvano Puskaitis, koje je obitavalo u zoviki. I njemačko ime po nekim autorima ima mitološko značenje.“

106. **Žabljak** (kamilica, rumanj, titrica), *Matricaria Chamomilla* L.

Uvarak od cvijeta s bijelim vinom služi za izganjanje mrtva ploda, onda protiv potajnice, sačnog graška i prsobolje.

Cvjetni uvarak u vodi hvale kao vrlo dobar lijek od bolova u želucu, grčeva u crijevima, i u babinama.

Grčki su liječnici titricu pridavali, kad bi kakim jetkim sredstvom palili.

Za kardialgičke i grčevite bolove bez sumnje je titrica dobra; kad je se uzima poviše, izaziva i povraćanje.

Ревидиран натпис из Хумца.

Приопћио др. К. Пач (Dr. Karl Patsch).

Међу многим красним садреним снимцима римских натписа, што се чувају у сарајевском земаљском музеју, има снимак натписа, што је објављен у збирци латинских натписа, III. књига, број 8495 (C. I. L. III. n. 8495).

Кад се тај натпис испореди с оним, како је приопћен у реченој публикацији, наиђе се на таке разлике, да ће добро бити, да се тај натпис још једноћ објелодани.

Ото Хиршфелд читаше:

VANAIVS · VENIC
DOMO ◊ BODION *t.e* Ɔ COH
III · ALP · AN · LIIII *sti* P · XXV
H · S E · VALERI *an* A · ET ·
MARCELLA · P >

На одљевку, који је по једноме писму господина др. Трухелке лањске године снимљен, не такнувши при томе ни учем икоје слово, не види се, осим у првом реду, никака озледа натписа а види се на њему ово:

VANAIVS · VENIC ıII
DOMO · BODIONAE · EQ · COH
III · ALP · AN · LIIII · STIP · XXV ·
H S · E VALERIA · ET ·
MARCELLA · P

т. ј. Vanaius Venio(*nis*) fil(*ius*) domo Bodionae, eq(*ues*) coh(*ortis*) III Alp(*inorum*), an(*norum*) LIIII, stip(*endiorum*) XXV, h(*ic*) s(*itus*) e(*st*). Valeria et Marcella p(*osuerunt*).

Vanaius син Venia био је, како натпис каже, из Bodione. Мјесто тог имена досле није било познато, али се по Плинију и из натписâ зна племе „Бодионско“ (Bodiontici), коме је предграђе по Плинију н. х. 3, 37, била варош Диниа (данас Дињ [Digne], сјевероисточно од Марсиља), пак ту треба и Бодиону тражити.

До цара Галбе припадали су Бодионтици прокураторској провинцији Alpes maritimae, од тог владара почевши сенатској покрајини Gallia Narbonensis; Диоклецијан је опет поврати у стару свезу. (Испореди О. Хиршфелд С. I. L. XII., стр. XIII., 49. 184.).

Чини се, како у осталом свједоче и имена Vanaius и Venio на нашем натпису, да су Бодионтици били келтског подријекла. Alpes maritimae припадале су дијелом новачкому котару кохорте Alpinorum; за тај кор и то за трећу му кохорту уновачили су Ванаја у необичној старости од 29 година и одаслали га у Далмацију[1]), гдје је кохорта била штацијонирана, откад ми за њу знамо. Он је у њој служио као коњаник, нов доказ, да је трећа алпинска кохорта била cohors equitata, т. ј. да је осим пјешака имала и одјел коњаништва. Послије 25-годишње службе,

[1]) Римска покрајина Далмација обухватала је и Херцеговину, Босну и неке дијелове Србије.

дакле мало прије него што ће бити отпуштен, — у помоћним четама служило се је 25 година — стиже га у Хумцу смрт. Својад његова, можда жена и кћи, Valeria и Marcella, поставише му овдје надгробни камен.

Неког његовог земљака, који је такођер у Далмацији умро, спомиње С. I. L. III. n. 9907. (нађен код Книна):

Verus Ve.... eae [f(*ilius*)] d[om]o [Bod] ionti(*c*)u[s], mil(*es*) coh(*ortis*) I[II] Al[p(*inorum*], a[nn(*orum* ...)] stip(*endiorum*)]....

По надгробном камену активног војника може се унапријед судити, да је на ономе мјесту, гђе је камен нађен, у посади била она чета, којој је припадао. Мнијење, које се упире о наш камен, да је cohors III Alpinorum equitata за свога боравка у Далмацији била и у Хумцу, староме Бигесту, показало би се дакле врло вјероватним.

Та хипотеза постаје потпуном истином по натпису, нађеном у Куцу, дакле у најближој близини Хумца С. I. L. III. n. 6366 = 8491: Primus Titi f(*ilius*) tubicen domo Caturix, mil(*es*) coh(*ortis*) III. Alp(*inorum*), an(*norum*) XLIIX, stip(*endiorum*) XXIII, h(*ic*) s(*itus*) e(*st*), t(*estamento*) f(*ieri*) i(*ussit*); L(*ucius*) optio et Tullius veter(*anus*) h(*eredes*) p(*osuerunt*).

Оба натписа, како Ванајев, тако и Примов заухвано припадају првоме вијеку, то свједочи: прво облик слова, „litteris primi, in fallor, saeculi“, каже Хиршфелд а. а. о. од n. 8491; друго имена и с тиме правни положај обају војника, који су још посвема туђинци. За цара Нерона имале су већ цијеле Alpes maritimae jus Latii (латинско право), али то овђе још није изражено; и треће, завичај Ванаја и Прима, — оба су још у старом новачком котару кохорте уновачена. У другом вијеку састоје већ ауксилијарне чете према томе, како је код њих прије отпочео мјесни попис него код легија, готово већ сасвим од припадника оних покрајина, у којима гарнисонирају, дакле cohors III. Alpinorum од Далматинаца.

Хумац биће да је било једно од првих гарнизонских мјеста наше кохорте, можда је овдје била већ у првој половици првога вијека.

Ако смо право обавијештени о предјелу хумачком (исп. Hörnes: Archeologisch-epigraphische Mittheilungen IV., str. 40), онда се је табор хумачки, гдје је ваљда сукцесивно иза алпинске кохорте стајала и cohors I. Lucensium, (С. I. L. III. 8486, 8492 исп. 8494), cohors I. Belgarum (С. I. L. III. 8484 = 6362 = 1790 из год. 173. послије Хр.) и cohors VIII. voluntariorum (С. I. L. III. 8490.), — простирао на пољу Грачинама, четврт сата јужно од тамошњег самостана, тик до ријеке Требижата. Али о томе ће нас заухвано доскора ревна управа музеја ископинама поучити.

Vojvoda Hrvoja i njegov grb[1]).

Priopćio dr. Lj. Thallóczy.

I.

Hrvoja je sin Vukca Hrvatinića, koji je za vladanja bana, potonjeg kralja Tvrtka, imao veliku ulogu. Hrvatin, osnovatelj te familije, bio je rogjak banova Pavla i Mladena Šubića, stekao je u sjevero-zapadnom kraju Bosne prostrane zemlje, te mu je time lični uticaj vrlo porastao[2]).

Hrvoja se na tom pouzdanom temelju uzdigao do najodličnijeg člana toga plemena i bio je za tri desetlijeća (god. 1386.—1416.) znamenit muž, koji je u velike odlučivao u povijesti Bosne i susjednih zemalja. On je odrastao u školi kralja Tvrtka, te je poslije njegove smrti bio neke ruke mentor uz bosanske kraljeve, samo što često nije ni forme radi nalazio za vrijedno, da radi barem u ime nominalnih svojih gospodara. On je bio pravi gospodar, „regulus Bosnensis“, kakim ga označuju isprave.

Njegova se moć u prvom redu očitovala za onih velikih smutnja, koje su poslije smrti kralja Ljudevita velikog god. 1382. razrovale Ugarsku, Hrvatsku i Bosnu, i koje su do godine 1408. bile povodom neprekidnim ratovima.

Hrvoja bio je poslije smrti kraljeve, zajedno sa svojim mlagjim bratom Vukom, jedan od najrevnijih pristaša nesretnog kratkotrajnog kralja Karla Malog[3]) (godine 1386.). Poslije njegove smrti izabra njegova stranka malodobnog sina Ladislava za kralja. God. 1392. u veliko je na glas izišao Ivan Horvat (Horváthy) kao vrhovni kapetan tog mladog pretendenta, ističući se usuprot ženskom potomstvu kralja Ljudevita, kome je po državnom pravu jedino pripadalo našljedstvo, zatočnikom našljednih prava muške loze anžuvinske. Hrvoja je po staroj tradiciji kao protuban Dalmacije i Hrvatske, prianjao uz stranku Ladislavljevu.

Nije nam ovdje namjera, da se bavimo pojedinostima toga pokreta, nama je dosta da ga označimo razmegjem novog odsjeka u političkoj povijesti Ugarske, kao orijentalne vlasti. Mi tu unutrašnju revoluciju ne smatramo narodnim pokretom, — kakvim su ga krivo shvaćali — nego momentom isto tako znamenitim internacionalno, kao i za povijest Balkanskog poluostrva, koji je bio priprava turskoj okupaciji. Južnoslovjenske junačke narodne pjesme opijevaju narodne junake, te ih prikazuju kao muževe tvrde glave i tvrda srca. I zaista u tim bojevima stoje take ljudine jedan spram drugog.

[1]) Missale Glagoliticum Hervoiae Ducis Spalatensis. Recensuerunt: V. Jagić, L. Thallóczy, F. Wickhoff. Vindobonae 1891. Autoritate et impensis Regiminis publici Bosniae et Hercegovinae Pars II. Commentatio historica.

[2]) Cod. Dipl. Andegavensis IV., strana 546.

[3]) Napuljski državni arhiv, Angiovina 362. 1391. 17. jula.

Na jednoj strani imamo Ivana Horvata s Hrvojom, na drugoj neustrašive borce kralja Sigismunda, Gorjane (Garayje) i Ivana Maróthyja. To je osobna borba tih plemena, u kojoj se stječu sve ratne strasti, što ih je priroda zasadila u čovjeka: mržnja i osvetljivost, neumitnost i divlja ćud. Kroz sve te dogagjaje provlači se u običnom govoru već poznata crvena nit, ali u vidu rijeka prolivene krvi. Samo tako se mogu razumjeti lični motivi i pojedinosti nada sve promjenljive slike, što je ispitaču prikazuju razne te stranke u neprestanoj borbi.

Godine 1393. savladaše kraljevske čete stranku Horvatovu, a vogja im plati glavom za sva ta krvava djela. Hrvoji pak valjade birati izmegju mira i propasti. Činilo mu se je pametnije odlučiti se za prvi, te on kralju Sigismundu i kraljici Mariji prisegnu vjernost i pokornost[1]).

Ali je tu prisegu od njega samo iznudio časomični njegov položaj. Bogati vojvoda, — koji je 13. jula 1393. stekao mletačko gragjansko pravo[2]), držao je riječ samo dotle, dok nije minula opasnost. Onda opet ostaje na čelu pretendentske stranke Napuljčeve, te se ističe kao njegov zastupnik, dijeleći u ime mladoga kralja dobra i milosti[3]).

U tadašnjem društvu Dalmacije i Bosne razabiremo tri faktora. U primorju odlučivao je romanski elemenat po gradovima, po kopnu su zapovijedala feudalna gospoda, a oba ih je kraljevski autoritet držao u stezi. Potonji je bio od prijeke potrebe, pravo reći gola nužda. Ni jednome od vogja raznih stranaka ne pada ni na kraj pameti, da posumnja o kraljevskoj vlasti, ni onda, kada su vladalačka prava već bila samo nominalna, ili da bi je htio zamijeniti drugim kakim organizmom. Svaki nastoji, da kralja predobije za svoje lične interese. Svak hoće, da ga učini svojim privatnim kraljem, kome za pravo on zapovijeda, koji samo njemu daje, a drugima samo zapovijeda, te im otima njihovu imovinu na njegovu korist. Tečajem tih neprestanih sukoba i bojeva dodijalo je najzad dalmatinskim gradovima, da ih samo uvijek varaju, te najposlije ne htjedoše nikakvog kralja da imaju[4]). Turska moć, koja se je stala primicati, već se je osjećala, kako uz obale sinjeg mora, tako i u Dinarskim planinama. Nijesmo mi prvi, koji izričemo mnijenje, da balkanski narodi zajedno s Ugarskom širenje islama nijesu motrili religijozno-političkim okom rimskog pape. Nasuprot tursku su moć preslabo cijenili, a mudra politika sultanova upotrebila je razmirice zavagjenih naroda u svoju korist.

Pri tome valja još zamisliti neugodnu situaciju, u koju je kralj Sigismund dospio poslije bitke kod Nikopolja (godine 1396.). Njegovi

[1]) Godine 1393. 23. augusta u gradu Zuchanu. Fejér: Cod. Dipl. X. 2. 158. Original u bečkom kućnom, dvorskom i državnom arhivu.

[2]) Copia dei Commemoriali. VIII. 305. Državni arhiv u Beču.

[3]) Godine 1394. 4. jula. Državni arhiv u Napulju. Reg. Ang. no 363. Fol. 187.

[4]) Lucius: De regno Dalmatiae. Lib. V. cap. III.

ljudi počiniše jednu nespretnost za drugom, tako da je Turcima prijazna stranka Ladislavljeva[1]) na jugu došla na kormilo, te se godine 1402. gotovo sva Dalmacija pobunila protiv Sigismunda. Duša je cijelome pokretu bio Hrvoja (Naslov mu je glasio: „Hervoja supremus voyvoda regni Bosnae ac vicarius generalis principum serenissimorum regum regis Vladislai et regis Ostoyae“). On zapovijeda vojsci u zemlji i potiskuje moć zakonitog bana hrvatskog Pavla Bessenyeja de Erdego.

Godine 1403. (9. jula) dogje najposlije Ladislav sa sjajnom pratnjom — 12 galija vozilo je zairu — sam u Dalmaciju, gdje ga je dočekao Hrvoja za znatnom vojskom. „Taj je čovjek“, — kaže naš izvor, — „pataren, ali ima put, kojim bi se mogao privesti svetoj vjeri, a to je, kad bi ga se učinilo krajiškim grofom bosanskim, tako veli njegov prijatelj, nadbiskup spljetski“[2]).

Ta nam vijest u veliko razjašnjava Hrvojin postupak. On je bio pataren, t. j. pristaša bogumilske šljedbe, kojoj je u ono doba pripadala većina bosanskog plemstva a i patriciji dalmatinskih gradova. Hrvojino bogumilstvo potvrgjuje i poznati, njemu posvećeni hvaljski testamenat (pisan za vremena djeda Radoslava god. 1404.[3]).

Hrvoji to ništa nije smetalo u njegovom prijateljskom općenju s Ivanom Aragonskim, tadanjim nadbiskupom spljetskim. Bogumilska njegova vjerska revnost mora da baš nije bila golema, pa mi mislimo, da crkva i od eventualnog njegovog prijelaza na katoličku vjeru ne bi imala osobite koristi. Nego nam se nameće znamenito pitanje, što je florentinski sekretar u svome izvještaju htio da rekne izrazom: marchionatus? Hrvoja bio je, sudeći po njegovim naslovima, vrhovni vojvoda kraljevina Raške i Bosne, i generalni vikar u Dalmaciji i Hrvatskoj po kralju Ladislavu[4]).

Unatoč ovim zvučnim naslovima, ipak je Hrvoja bio samo vazal, dostojanstvenik. Pod markgrofovstvom bosanskim možemo dakle samo da razumijevamo nastojanje Hrvojino, da stvar prikaže tako, kao da je svoja dobra od kralja dobio u vidu feudalnog teritorija, kako su to nekada i grofovi bribirski imali (do god. 1322.). Imalo je to da bude stepenica do kraljevskog dostojanstva. On je svoju svrhu i postigao. Nema sumnje, da bi Hrvoja postigao još i više, kad bi Ladislav bio uspio. Ali bojažljiva ćud mladoga kralja osujetila je svako odvažno djelo[5]).

Okrunio se je doduše majčin sinak — 5. augusta u Zadru, 13. se je oktobra zaputio u Spljet, 23. u Trogir, ali da razvije

[1]) Fejér: X. 2., strana 563.

[2]) Matheus de S. Miniato, Secretarius regii consilii civitatis Florentiae. 1403. 11. jula. Mon. Vaticana. IV., strana 611.—612.

[3]) Original u sveučilišnoj biblioteci u Bolonji. Rački: Starine I., strana 92.—109.

[4]) Supremus Voyvoda ac in partibus Dalmatie et Croatie Serenissimi principis et domini nostri naturalis, domini Ladislavi, dei gratia Ungarie, Dalmatie, Croatie etc. regis vicarius generalis. Original u biblioteci budimpeštanskog narodnog muzeja. Datum 15. maja 1402. sub arce Knin.

[5]) God. 1403., 13. jula „rex iste mihi satis pravidus videtur“. Mon. Vat. loco cit., str. 615.

višu energiju, nije mu bilo dano. Hrvoja je zajedno s većinom dalmatinsko-hrvatskog plemstva neprestano uz njega, on sve naregjuje, pa za to je u leno dobio Spljet, ostrva Brač, Vis, Lešanj i Korčulu kao vojvodstvo s naslovom dux[1]).

Taj za Hrvoja tako znameniti dogagjaj pada u vrijeme izmegju 13. oktobra i 16. novembra godine 1403., jer republika dubrovačka u inštrukciji od 16. novembra Hrvoji, koji je 13. oktobra; još bio vojvoda, već daje naslov dux[2]). Sve, što je zapisano, izlazi na to, da se je Hrvojina najživlja želja ispunila 19. oktobra; po našem sudu postigao je on svrhu svoga nastojanja 19. oktobra, pa ga je zapao najljepši grad, biser Dalmacije, Spljet.

Ali unatoč toga uzvišenja Hrvojina na toliko dostojanstvo, ostaje još uvijek otvoreno pitanje, da li je Hrvoju njegov prijatelj Ivan, nadbiskup spljetski, u istinu obratio na katoličku vjeru. Nemoguće nije, makar da je rečeni hvaljski bogumilski testamenat od g. 1404. datiran čitavu godinu dana poslije dukáta, pored toga je on sasvim lijepo mogao biti katolik, isto tako, kao što se iz misala, izdana bosanskom zemaljskom vladom, ne može izvoditi nesumnjiv njegov katolicizam. Pa ipak je taj, vjerojatno po almiškim fratrima ravno za njega napisan misal njemu posvećen.

On je bio dosta bogat, da je mogao pripadati dvjema vjerama, t. j. nijednoj od njih. To se jasno vidi iz pravca njegove politike: kakav je već kada vjetar duvao, naginjao je sad ovoj, sad onoj konfesiji. Nego kao dux grada Spljeta, ove eminentno katoličke varoši, već u svom sopstvenom interesu nije mogao da bude protivnik crkve. Njegova supruga, kći gospodina Ivana Nelipića, bila je revna katolikinja; ona je kao prilog za sarkofag sv. Dujma u Spljetu darovala 40 maraka u srebru[3]).

Hrvoja, stekavši Spljet, došao je do velike moći. Ne nosi doduše kraljevskog naslova, ali gotovo čitavih deset godina odlučuje njegova riječ u sjevero-zapadnom kraju balkanskog poluostrva. Bez njegove volje ništa ne može da bude, on je god. 1404. srušio kralja Ostoju, on odregjuje pravac vladavini Tvrtka II. (godine 1404.—1408.), a poslije opet rukovodi Ostoju. Faktično njegovo suverenstvo, koje je on i u spoljašnjem vidu nastojao da ističe, ne može se poreći. Držao je svoju vojsku, šiljao je vlastima poslanike, kovao je novce i držao svoj dvor dijelom u Bosni i Jajcu, dijelom u Spljetu. Mleci su mu davali luksurijozne stvari, oružja, a do potrebe i novaca. Glavni izvor njegovu bogatstvu bili su rudnici, koji su za onda lijepo napredovali.

U isto vrijeme stekao je u južnoj Bosni (a dijelom i u Dalmaciji, u Hercegovini i u Boci) velikaš Sandalj Hranić najveći

[1]) Lucius lib. V., strana 261. Izdanje 1668. — „Dono a Hervoya — il re Vladislavo — la città di Spalato con il titolo di duca insieme con le isole di Corzola, Lesina, Lissa e Brazza“. Paulo de Andreis: Storia della città di Trau. M. S. S., strana 114./6.

[2]) Gelcich-Thallóczy: Diplomatarium Ragusanum, strana 131.

[3]) Godine 1409. 13. juna. Bulletino di Archeologia e storia dalmata, XIV., str. 74. Može biti, da je taj dar bio ustuk žene Hrvojine protivnicima njenog muža.

politički uticaj. Hrvoja je bez sumnje surovija, samosvojnija pojava nego lukaviji, prevejaniji Sandalj. Oba u to doba imagjahu zajedničke interese, te se od god. 1404. do god. 1408. uzajamce živo potpomagahu.

Kralj Sigismund upotrijebio je za vremena Ladislavljeve pustolovine priliku, te je udario odlučnim stalnim pravcem. Željeznom je rukom satr'o one elemente, koji su htjeli da okrnje moć njegove države, one države, koja je kao „tutto l' arzago" (po ugarskoj riječi ország, država) i „ruszag" dospjela i u južni diplomatički govor[1]). Sigismund je bio i dosta pametan, a da ne bi zaboravio neprestane pobune mogućeg Hrvoja (god. 1393.—1408.) te kada je, napustivši konačno Ladislavljevu stranku, došao u Budim, dočekao ga je s velikim počastima.

On je potvrdio njegovo herceško dostojanstvo zajedno s posjedom Spljeta[2]) i podario mu je zmajev red[3]).

Biće da je slavohlepnome gospodinu to odlikovanje veoma godilo, jer se je zmajev red davao samo vladarima i najvišim odličnicima[4]). Vitezovi zmajeva reda imali su pravo nositi insignije toga reda kao pridatke uz svoj grb. Može se dakle suditi, da je Hrvoja insignije toga reda spojio sa svojim grbom. Ali pošto slika tog grba na misalu ne prikazuje tih insignija, a zmajev je red ustanovljen 12. decembra 1408.[5]), to, mislimo, možemo tvrditi, da je misal napisan prije godine 1408.

Slavlje Sigismundovo i izmirenje bosanskih velikaša pomutio je samo jedan dogagjaj zamašnih posljedica. Kad je naime Ladislav vidio, da su mu propala njegova prava, prodade on Zadar Mlecima za 100.000 dukata. Time je republika, koja je predvidjela domašaj tog svog djela, opet uhvatila temelj na istočnoj obali Jadranskog mora, te je mirno gledala, kako se gospoda izmegju sebe svagjaju, dok plod, konačno osvojenje Dalmacije, za nju nije sazrio.

Hrvoja se je time za nekoliko godina politički smirio, stigao je vršak svoje slave.

Ali sad se je spram vremešnog Hrvoja stao isticati Sandalj Hranić. Obojica se stadoše takmiti o milost kralja, od godine 1410. rimskog cara.

Godine 1412., kad je izmegju Sigismunda i poljskog kralja Vladislava skloplјen lublinski ugovor, dogjoše oba vladara, i to o duhovima u Budim, koji je po brižljivosti Sigismundovoj sada postao središtem evropskog viteštva. Izvodile su se svečane igre,

---

1) Diplomatarium Ragusanum.

2) Hrvojino je golemo dostojanstvo dva puta ispravama priznato. Jednoć, kada mu je podareno po Ladislavu god. 1403. Na žalost ne mogosmo da nagjemo originalnu ispravu; niti dotičnu registraciju u napuljskom državnom arhivu, niti o Sigismundovoj potvrdi ne nagjosmo pobližih podataka.

3) Lucius lib. V., str. 268.

4) Državni arhiv u Beču. Državni registar E., strana 201. J. 83/b. L. 53/b.

5) Ibidem. Državni registar H. 135/b.

a viteštvo srednje i južne Evrope bilo je prisutno. Bosanski vitezovi pri tome ne imagjahu zadnju ulogu. Kako nam jedan spisak na njemačkom jeziku, pohranjen u bečkom državnom arhivu (repert. XVI.) javlja, bili su tom prigodom ovi vladari i gospoda prisutni:

„Sigismund, rimski car i kralj ugarski, kralj poljski, kralj bosanski (Tvrtko II.), despot gospodar u Srbiji (Stjepan Lazarević), Karboj od Hrvata (knez Krbavski), jedan vojvoda turski, vojvoda spljetski (Hrvoja), herceg Ernesto austrijski, herceg Albrecht austrijski, herceg Ljudevit od Bryga (Ljudevit II. od Liegnitz-Briega), herceg Henrik od Leubena (Lüben), hercega Krista sin (Hristofor), herceg Serner od Nöllsa (senior od Oelsa, Konrad III. ili njegov sin), herceg Hans od Münsterberga, herceg Hans od Raczporna (Ratibora), herceg tješinski, herceg opavski, herceg Reszynsky (Henrik X. glogovski i krosinski), „Zandal" (Sandalj), dva grofa od Ursyna (blagajski), dva velika grofa iz Ugarske, dva grofa od Zyla, jedan grof od Bossena (Bozin, grofovi od Sv. Gjurgja), grof Albrecht Schwarzenburški, grof od Maydburga, gospodar u Hardeggu, grof Hang od Heiligenberga, grof Etzel od Ortenberga, Henrik, gospodar u Planu, gospodar od Wallsee-a, kraljev maršal iz Catteya (Cattreya?), legat od Roma, nadbiskup ostrogonski, biskup zagrebački, biskup pečujski, biskup krakovski, biskup tridentinski, biskup riški (od Riga), biskup pasovski, biskup nappelnski (iz ciprokorzičkog Napulja, od godine 1390. Bartolomej), biskup „zyrfejski" (iz Srbije), maršal pruski, kontur melvinški, kontur od Einspürga, kontur od Dürana, dva kontura od njemačkih zemalja, tri gospodara od Pernera (Verona), dva gospodara od Padove, poslanstvo grofa Sofoyskog (Savojskog), Mürijanus (Méri János?) sa 1000 konja.

Nadalje od mogućih poklisara: engleski, francuski, i od drugih kraljeva i gradova iz latinskih i njemačkih zemalja."

Eberhard Windeck[1]) izvješćuje o svečanom zboru u Budi:

„I tako pogje Sigismund prama Budimu i naredi, da se sazove veliki dvor. Tu je na dvoru bio kralj Sigismund sam, Vladislav, kralj poljski i krakovski, Marolt, kralj bosanski (Ivan Maroth, koji je megjutim samo bio ban Mačve i gospodar Usore), herceg Albrecht austrijski, herceg Ernesto austrijski, dva kneza bavarska, k tomu devetnaest rogjenih hercega, dvadeset i četiri grofa, pedeset i osam zemaljske gospode, četrnaest stotina viteza i mnogo dobrih ljudi, najposlije dvije stotine četrdeset i osam glasonoša i konjanika."

Drugi jedan rukopis[2]) pripovijeda:

„Nadalje bilo je veoma mnogo kneževa, gospode, viteza i sluga na dvoru budimskom u Ugarskoj, i to 3 kralja, 3 kapetana

---

1) Historia imperatoris Sigismundi cap. XXVII.

2) Gradski arhiv i Frankfurtu, izborni akti T. I. 22. marta 1412. — Feyér X. 5. 246.—8. Aschbach Geschichte Kaiser Sigismunds I., strana 441.

triju zemalja, despot srpski, onda 13 hercega, 21 grof, 26 gospodara bez ugarskih, 2000 viteza i 3000 sluga od prilike, jedan kardinal, jedan legat, 3 nadbiskupa, 11 drugih biskupa, 86 svirača i trubača, 17 glasonoša i od prilike 40.000 konja svake ruke.

Bilo je tu ljudi od 17 zemalja i jezika, kao: Magjara, Čeha, Poljaka, Prusa, Rusa, Litvanaca, Grka, Tatara, Turaka, Vlaha, Bošnjaka, Srbijanaca, Venda, Latina, Nijemaca, Francuza, Engleza, Arbanasa, abrahamskih ljudi od svetoga groba i inače mnoštvo ružnih pogana s dugim bradama i velikim trbusima, s visokim klobucima i dugim gušama.

Dvorska je svečanost povrh onoga vremena, za koliko je bila odregjena, još za 8 dana produžena.

Najbolje se je ponio vitez iz Šleske, zvan gospodin Nemsche, i jedan sluga iz Austrije, koga su zapala dva osedlana konja sa zlatnim i srebrenim potkovama."

Tom prilikom izvješćuje nam poljski kronista Ivan Dlugoss[1]:

„Sendal, herceg bosanski i kralj „Carwen" (Hrvoja) učiniše u prisustvu svojih supruga[2]) tu slavu osobito svečanom, pošto se i njihovi vitezi, visoki i plemenita stasa, hrabro i junački na mejdanu poniješe."

Ovdje je kralj Sigismund zadnji put vidio divnim viteštvom sjajna Hrvoju. On je zaista odlikovan, ali kako iz kasnijih isprava slijedi, postade Sandalj „fidelis noster dilectus", dok se iz Hrvoje sve malo po malo razvi capitalis noster infidelis.

Poslije svečanosti za cijelo se u položaju Hrvojinu ništa nije promijenilo; on svojih prijašnjih sveza s Mlecima nije razriješio, a velikaši, koji su vazda vjerno stajali uz Sigismunda, nijesu mu baš ni od prije dobro mislili radi učinjene im krivde.

Kako on, tako i „gran voivoda di Bosnia", Sandal (Archivum Venetum Tom. X. reg. 164.) imali su svoje sopstvene poslanike i agente u Dubrovniku, Mlecima i Srbiji, koji su uz internacionalni položaj svojih mandatara zastupali i njihove posebne, njihovim suzerenima često protivne interese.

Dokaza za nevjeru Hrvojinu moglo se je doskora naći. Sigismund mu nikada nije pravo vjerovao, a ličnih prijatelja samovoljni Bošnjak nije imao nikako. U njega je prijateljstvo i rodbinstvo trajalo samo dotle, dok se nije dostao moći. Kratko, ali istinito karakteriše kronista Andrija Trogiranin[3]) pad Hrvojin: „Ovih dana srušen je Hrvoja, koji je kod Njegova Veličanstva u Ugarskoj bio veoma ugledan, pak se htio uzdići nad sve ostale, ali je za to ponižen i buntovnikom proglašen i konačno sramotno postade prognanim razbojnikom."

---

1) Historia Polonica l. XI., ed. Ign. Zegota Pauli Cracoviae t. IV. g. 1877., str. 140.—141.

2) Supruga Hrvojina bila je kći grofa Nelipića od Cetine, a supruga Sandalja nećaka Hrvojina.

3) Op. cit., str. 121. ab.

U prvom ga redu oboriše njegovi dušmani na dvoru, onda Sandalj, njegov takmac, čija je popularnost Hrvoji uvijek bila trn u oku i na čije je on gradove sa svojim ljudima nasrtao, kad je Sandalj „s kraljevskim vjernicima iz Bosne despotu raškomu, Stefanu Lazareviću, pošao u pomoć, pošto su dušmani Hristovi, Turci, u njegovu zemlju došli i pustošili je", sklopivši s Turcima savez[1]). To je bio neposredni uzrok krvavoj vojni Hrvojinoj.

Kralja Sigismunda za ono su doba posve zaokupile vjerozakonske smutnje u Kostnici. Za njegova odsustva vladala je zloglasna kraljica Barbara, koja je odmah iza provale Hrvojine, početkom juna god. 1413. plemstvo pozvala na oružje. Hrvojini lični neprijatelji: Pavao Čupor de Monossló, Ivan Gorjanski, Ivan de Maróth, požuriše se s ofenzivom i svjetovahu, da se Hrvoja sasvim uništi. 1. augusta iste godine osudio ga je Sigismund; kralj ga je formalno bacio u progonstvo, i proglašen je lišenim svega svog posjeda.

Kad je ta osuda proglašena, ostaviše Hrvoju svi. Već prije, 1. jula 1413. god. izvješćuje Dubrovnik: „Splјećani su se od ropstva i jarma vojvode Hrvoja, koji su dulje vremena snosili, zadnjih dana hvalevrijednim načinom junački riješili, utičući se pod okrilje Vašeg Veličanstva"[2]). 13. jula otposlani su poslanici rečene republike na ostrva Korčulu, Lešanj i Brač, da na zapovijed kraljevu ondje istaknu kraljevu zastavu[3]), a 17. jula povjerena im je i uprava. Ali je republika zbog spletaka mletačkih i spljetskih ta ostrva samo vrlo mučno mogla dobiti u svoju vlast. 25. juna 1414. god. izagje nova zapovijed Sigismundova[4]).

Šta je Hrvoja sad mogao da uradi? Lišen svog imetka, lišen svoje moći, — u takim prilikama nije se moglo od njega drugo očekivati, nego da će pomoć ondje zatražiti, gdje je mogne naći.

Njemu nijesu smetali ni religijozni ni državni obziri; on je učinio u malom sasvim isto, što je jedno stoljeće kasnije u velikom štilu izveo francuski kralj Franjo I., kad se je protiv Karla V. udružio sa Sulejmanom Velikim. On eto ništa nije naučio iz srpske povijesti, a kao gorski kralj niti je imao niti je mogao imati kakvog proročanskog dara, da unaprijed vidi, kako Turci zemlju, jednom u nju dovedeni, više ne će ostaviti.

Mleci, u kojih je zatražio pomoć, odbiše ga, ne zbog Sigismunda, nego je republika sama težila za imanjima Hrvojinim u primorju. Sigismund je bio daleko od Ugarske, kraljica Barbara vladala je rgjavo, ukupna ugarska vojska nije se digla na oružje, samo krajiške čete povedoše u boj. Sve to prinuka prognanog vojvodu, da se, uzdajući se u gradove, koji su mu još bili ostali, spoji s Turcima,

---

1) Isprava Sigismundova, datum u Pulsanu kod Lucija, lib. V.

2) Dipl. Rag., strana 221.

3) Op. Cit., strana 222.

4) Dipl. Rag., strana 244.

koji su već za ratovanja hrabrog Muhameda I. s primorjem i južnom Bosnom imali sveze.

Već tečajem ljeta provališe turski gusari u Bosnu. Kralj Ostoja, prijatelj Turcima, sklopio je s ovim nezasitnim nametnicima ugovor, po kome je njegovo zemljište imalo ostati neopustošeno, dok Turci bez zapreke mogoše provaljivati u ugarsko područje[1]. Ugarske se krajiške čete nastaviše uz Savu, dok je Hrvoja svoju vojsku koncentrisao na jugo-zapadu Bosne, naoružavši je on sam u Almisi kod Spljeta.

Turske čete, kojim je glavni dio vodio Isak-bej, mogoše se bez muke spojiti s Hrvojinom vojskom, koja je dolazila od Dalmacije. Za toga kretanja vogjeni su ugarski banderiji duž Bosne do grada Doboja.

Grad Doboj pripadao je banovini usorskoj, koja je zajedno s mačvanskom sačinjavala jedno vojničko područje. Taj grad leži na sutoku Bosne i Spreče, te je u jednu ruku čvor dolinama rečenih rijeka, u drugu pak vlada nad dolinom Usore, koja nekoliko kilometara južno od Doboja utječe u Bosnu. U tome je kraju bila bitka, o kojoj izvori samo posve općenito javljaju.

Gradovi Doboj, Dervent, Gradačac i Tešanj bili su svaki središtem po jednog vojnički znamenitog područja, te imagjahu ugarske posade. Taj lanac utvrda činio je vojnički kordun izmegju Ugarske i turske moći. Ugarska svoje megje nije branila na Savi, nego na izlazima klanaca u Posavinu.

Toliko je bilo prijateljstvo izmegju Isak-beja i Hrvoje, da je ovaj pod svoju zapovijed naročito dobio muslimskih četa. Tursko-bosanske čete bile su bez sumnje jače od ugarskih. Ta vojska sada sebi uze zadaćom, da najprije Doboj uzme na juriš, i da onda, prekinuvši kordon utvrda, prijegje preko Save, pa da opustoši južnu Ugarsku. Ugri su s banderijima bili utaboreni na dobojskom polju, te ako uzmemo, da Bosna nije od onda promijenila svoj tok, bili su utaboreni na desnoj obali. Lasno naime može biti, da je Bosna, primivši Usoru, nekoć tekla prema Milkovcu. Bosanske čete dogjoše uz Usoru, i bez sumnje posjedoše brežuljke kod Makljenovca. Bitku opisuje ugarski kroničar Thuróczy[2]) vrlo živo. Po njegovu opisu bila je to konjanička bitka, koja je otpočela bijesnim nasrtajem. Naivni kronista uzdiše: „Ko je mogao da predvidi lukavost Bošnjaka? Ugarske su čete bile u probitku, to opaziše bosanske straže na bregovima, pa zavikaše iz sveg grla: Ugri bježe! Na to se Ugri poplašiše i u divljem se bijegu raštrkaše.“ Ta lukavština, koja možda pristaje u kamenito doba, teško da je u bijeg natjerala Ugre, nego je vjerojatno, da su ih Bošnjaci iznenada pograbili s boka, pa ih tako natjerali u strah i pobili. Sve vojskovogje

[1]) Dipl. Rag., strana 249.
[2]) Thuróczy: Chronicon Cap. XVI.

dospješe u sužanjstvo. Čupor je platio glavom, Maróthy morade platiti 40.000 dukata, Ivan Gorjanski dugo je vremena stradao u sužanjstvu, teške svoje verige prikazao je poslije toga crkvi u Bátta-Széku. Bošnjaci i Turci dostaše se velikog plijena.

Kritički razmotrivši svjedoči ta bitka (koja je po našem mnijenju bila god. 1415.), da su Ugri bili u manjini — kako to jasno slijedi iz izvještaja grada Dubrovnika Sigismundu od 18. augusta 1415. g.[1]) — i da su ih pretekli, jer se inače ne bi moglo protumačiti zasužnjenje triju vojskovogja. U ostalom nije ta izgubljena bitka naudila ugarskom ugledu, već političke njezine pošljedice. Krvni dušmanin Hrvojin, Sandalj, združi se s njime, megje, kako prama južnoj Ugarskoj, tako i prama Hrvatskoj, bijahu otvorene, ništavi kralj bosanski, Ostoja, postade igračkom Hrvojinom, a Sigismund se ne mogaše još latiti nikakvih energičnih srestava. Hrvoja je pobijedio, ali je skupo platio svoju pobjedu.

Hrvoja je bio neograničeni gospodar u zapadnoj Bosni, u tako zvanoj Kulinovoj zemlji, ali veći dio zemlje bio je u turskim rukama. Isak-bej osvoji fočanski, čajnički, plevaljski i nevesinjski kraj, zauze sarajevsko područje, te na savjet Hrvojin, koji je sultanu vrlo ugodio, bude imenovan sandžak-begom.

I tako je turska vlast malo po malo uhvatila korijena, bosanski kraljevi samo još vegetiraju, a ugarska se vojena snaga povlači u defenzivu.

Hrvoja nije za dugo preživio to svoje slavlje. U aprilu god. 1416. umrije on s nasladom u srcu, što se je osvetio svojim dušmanima. Njegova je osoba markantna pojava u bosanskoj povijesti.

Bosanska monarhija nije mogla da apsorbira jake familije, ponosne oligarhe, nije se tu razvila vjernost ni spram koje dinastije, ni spram kakve ideje. Nema u zemlji središta, kuda bi narod težio, svaki mogućnik smatra svoje obitalište središtem zemlje. Na karakter pojedinca ne utječe nikakav općeniti pravac, nikakva tendencija ni čustvo. Svaki mogućnik ide za svojim posebnim svrhama; politička volja i ujedno svrha svakom pojedincu jest što veće uveličanje svoje moći. Najsjajnije razvijanje toga pravca, združeno s najzamamnijim, ali i sa najružnijim crtama, vidimo upravo na susjednom poluostrvu južne Evrope, u Italiji.

Ta je epoha u Italiji uporedo tekla s najsjajnijom perijodom umjetnosti i literature, a uspjesi na tome polju daju Italiji u povijesti karakter radionice, prema kojoj se ostali narodi odnose kao naučnici prema majstorima.

Ta talijanska kultura i politika prebacivala je svoje zrake na istočnu obalu sinjeg mora, na kopnene krajeve i na nizine u Podunavlju; svak, ko je htio, da ga smatraju čovjekom više naobrazbe, vladao se je po prosvjetnom središtu Italiji.

[1]) Dipl. Rag. 250.

običajima, to mu se ban Pavao, koji mu se je uvijek podsmijevao, nekom prilikom poslije pozdrava, kakav je dolikovao njegovu dostojanstvu, uz gromoran smijeh naruga rikom bika.

Kad je poslije ban u bici, koja je godine 1415. uz pripomoć Turaka bila u usorskoj banovini, po Hrvoju zasužnjen, obdari ga ovaj opravom od bikove kože, te mu reče: „Ti, koji si se u ljudskoj podobi služio glasom bika, podiči se sad i spoljašnjim oblikom njegovim.“ (Chron. Hungarorum C. XVI.).

Lične crte vojvodine pokazuju namjeru slikarevu, da individualizira, ali nije imao dosta umjetničke vještine, da ga zadahne dušom Hrvojinom.

Vojvoda sasvim po modi svoga vremena nosi kosu na tjemenu priglagjenu, iznad ušiju odrezanu i ukovrčenu[1]). Umjesto šljema nosi Hrvoja crveno-bijel šapel[2]), nakićen čelenkom i sa tri čapljina pera. Na oklopu ne vide se nikakva zasebna obilježja, ali se u njemu jasno raspoznaje oklop, kakvi su se nosili u drugoj polovici XIV. vijeka, vremenu prelaza na potpuno plosnat oklop u onom vijeku, koji je slijedio; nadalje ovdje pojedini dijelovi oklopa nijesu izmegju sebe spojeni karičicama, nego je svaki za se prikopčan ili remenjem uz tijelo pritegnut.

Pri opisivanju slike mnogo mi je pripomogao gospodin dvorski savjetnik Kvirin pl. Leitner, kome ovdje na tome iskrena hvala!

Ali svi dijelovi tijela, kojima treba pri kretanju rastezanje ili stezanje mišica, kao: vrat, trbuh, laktovi i koljena još su uvijek obloženi gipkim pancijerom; na laktima i pri ramenima prikopčani su uz to nad pancijerom sa oklopi od gvožgja sa školjkama, isto su tako na koljenima, potkoljenici i pregibu nagizdani ljušturama. Ramena su pojačana naslaganim plojkama. Na stopama vidi se čarapasti zaglavak crvenih čakšira[3]), na koje se je, kad je oprema imala biti potpuna, navlačio ili pancijer ili gvozdene cipele. Prvo se čini vjerojatnije, jer su i prsti na rukavicama od pancijera. Zlatne kolutaste ostruge nategnute su preko nožnog spleta.

Oprema paripova jednostavna je i nema ništa osobito na njoj da se pripominje. I sedlo s uvijenim naslonilom svojim pripada onome vremenu; rjegji je dvostruki kolan i trouglasti stremen. Neobičan je i nimalo zapadnog oblika podrepnjak. Udara nadalje u oči i naglavnjak s nošnjacima i jednostruke žvale, kojima je

1) Za takvo češljanje kaže limburška kronika od godine 1380.: „Onda je moglo biti, da se ne nose nakudrane vlasi ni pletenice, nego gospoda vitezi i sluge nošahu ošišane vlasi ili krule.“

2) Šapel (starofrancusko chapel), što su u srednjem vijeku muževi i žene nosili na glavi, nalik na vijenac ili na turban, savijeno od dvije raznobojne tkanine, a u viših staleža okićeno čelenkom i perjanicom. U heraldici dolaze šapeli (poslije nazvani bund) kao lisnati vijenci ili kao samostalan ukras na šljemovima, ili kao spona za pokrov navrh šljema, isto tako kao obod pri dnu cimijera, kao što se vidi na šiljastom šljemu na Hrvojinom grbu. Svuda se nalaze na porodičnim grbovima po Dalmaciji i krajevima istočnog primorja.

3) Ove su u ono doba imale nogavice, koje su se svršavale na oblik čarape, i tako ujedno bile obućom.

konj zažvaljen[1]), gdje su žvalama na oblik šipke u Njemačkoj već za prvih vremena srednjeg vijeka zauzdavali bojne konje, a pod kraj XIV. vijeka, iz kojeg vremena slikovni kodeks potječe, o kome je ovdje riječ, obično su bivale šipka i žvale zajedno.

Interesantne analogije nalazimo na jednom reljefu u Zadru (iznad ulaznih vrata negdašnjeg lojdovog kapetana Milčevića), koji prikazuje sv. Grisogona, zaštitnika grada Zadra, u istom položaju i u jednakoj opremi kao Hrvoja. Svezu u tome prikazivanju pokazuje nam jedna slika u udinskoj glavnoj crkvi (u sakristiji iz XIV.—XV. vijeka) o umorstvu Bertranda, blaženim proglašenog patrijarha po frijaulskim plemićima (svi na konjima isto tako zauzdanim i s onakim držanjem, kao Hrvojin). Bertrand je ubijen godine 1346., njegova je lešina najdragocjenija relikvija frijaulska.

Od oružja, što ga ima Hrvoja, vidi se na slici od mača samo neki pojas, što mu pripada. Po obliku bio je to po svoj prilici kratki konjanički mač, kakav se vidi na cimijeru grba.

Zanimljivo je koplje sa zastavom, uza nj pričvršćenom. Pravo nositi zastavu, imali su redovno samo neodvisni vladari, isticanje zastave u taboru ili na gradskoj kuli bio je znak gospodstva, zastava ili stijeg nosio se je pred njima u ratu i u miru i oni se nikada nijesu pokazivali ni na pečatima, ni na nadgrobnicima ili inače bez tog znaka svoje vlasti.

Naša slika prikazuje nam vojvodu, kao da misli stijeg poput sulice upotrijebiti za navalu, te ga polaže u isječak štita. To je bojni čin, koji se s opremom ne podudara, te samo u tipičnom prikazivanju ima svoj uzrok. Jednako prikazivanje nalazimo ne samo u slikovnim kodeksima, koji potječu iz istog vremena kao naš, nego i na puno starijim konjaničkim pečatima neodvisnih vladara[2]).

Grb Hrvojin (*slika 2.*) pokazuje nam u bijelom polju kao glavu štita dva crvena traka, ispod njih uspravnu, crveno odjevenu ruku sa željeznim pregibom i željeznim rukavicama, koja drži mač, mašući njime poprijeko na lijevo, a na lijevoj je strani crven, dvorep lav. Šljem je šiljast sa izreckanim crveno-srebrenim i zlatom obrubljenim pokrovom i bijelo-crvenim oblukom.

Šljem je uriješen crveno odjevenom rukom, koja mač drži, kao i na štitu.

Taj je štit, kako natpis svjedoči: · **arma · dñi · chervoe · duci**^{9} · **spal**^{ati} · (arma . Chervoe . ducis . spalati), vojvodski (ducale) grb Hrvojin. Grb, koji se u konceptivi, u izvedbi i u štilu može pribrojiti najboljim svoga vremena, onaj je, što ga je Hrvoja upotrebljavao

1) Istodoban primjer jednostrukim žvalama zažvaljenog bojnog paripa vidimo na spomeniku Bernarda Visconta, što ga je sam postavio godine 1354. prije svoje smrti. Taj monumenat, konjanički kip, smješten je u museo lapidario Brera u Milanu.

2) Na konjaničkim pečatima ima položeni stijeg očevidno samo tu ornamentalnu svrhu, da se prazno polje pečata nad glavom jahača popuni lepršavom zastavom. To je možda namjeravao i slikar slike Hrvojine. Isp. K. pl. Sava: Pečati austrijskih vladara i izvještaji centralne komisije i t. d. Godina IX., XI., XII. i XIII.

običajima, to mu se ban Pavao, koji mu se je uvijek podsmijevao, nekom prilikom poslije pozdrava, kakav je dolikovao njegovu dostojanstvu, uz gromoran smijeh naruga rikom bika.

Kad je poslije ban u bici, koja je godine 1415. uz pripomoć Turaka bila u usorskoj banovini, po Hrvoju zasužnjen, obdari ga ovaj opravom od bikove kože, te mu reče: „Ti, koji si se u ljudskoj podobi služio glasom bika, podiči se sad i spoljašnjim oblikom njegovim.“ (Chron. Hungarorum C. XVI.).

Lične crte vojvodine pokazuju namjeru slikarevu, da individualizira, ali nije imao dosta umjetničke vještine, da ga zadahne dušom Hrvojinom.

Vojvoda sasvim po modi svoga vremena nosi kosu na tjemenu priglagjenu, iznad ušiju odrezanu i ukovrčenu[1]). Umjesto šljema nosi Hrvoja crveno-bijel šapel[2]), nakićen čelenkom i sa tri čapljina pera.

Na oklopu ne vide se nikakva zasebna obilježja, ali se u njemu jasno raspoznaje oklop, kakvi su se nosili u drugoj polovici XIV. vijeka, vremenu prelaza na potpuno plosnat oklop u onom vijeku, koji je slijedio; nadalje ovdje pojedini dijelovi oklopa nijesu izmegju sebe spojeni karičicama, nego je svaki za se prikopčan ili remenjem uz tijelo pritegnut.

Pri opisivanju slike mnogo mi je pripomogao gospodin dvorski savjetnik Kvirin pl. Leitner, kome ovdje na tome iskrena hvala!

Ali svi dijelovi tijela, kojima treba pri kretanju rastezanje ili stezanje mišica, kao: vrat, trbuh, laktovi i koljena još su uvijek obloženi gipkim pancijerom; na laktima i pri ramenima prikopčani su uz to nad pancijerom sa oklopi od gvožgja sa školjkama, isto su tako na koljenima, potkoljenici i pregibu nagizdani ljušturama. Ramena su pojačana naslaganim plojkama. Na stopama vidi se čarapasti zaglavak crvenih čakšira[3]), na koje se je, kad je oprema imala biti potpuna, navlačio ili pancijer ili gvozdene cipele. Prvo se čini vjerojatnije, jer su i prsti na rukavicama od pancijera. Zlatne kolutaste ostruge nategnute su preko nožnog spleta.

Oprema paripova jednostavna je i nema ništa osobito na njoj da se pripominje. I sedlo s uvijenim naslonilom svojim pripada onome vremenu; rjegji je dvostruki kolan i trouglasti stremen. Neobičan je i nimalo zapadnog oblika podrepnjak. Udara nadalje u oči i naglavnjak s nošnjacima i jednostruke žvale, kojima je

---

[1]) Za takvo češljanje kaže limburška kronika od godine 1380.: „Onda je moglo biti, da se ne nose nakudrane vlasi ni pletenice, nego gospoda vitezi i sluge nošahu ošišane vlasi ili krule.“

[2]) Šapel (starofrancusko chapel), što su u srednjem vijeku muževi i žene nosili na glavi, nalik na vijenac ili na turban, savijeno od dvije raznobojne tkanine, a u viših staleža okićeno čelenkom i perjanicom. U heraldici dolaze šapeli (poslije nazvani bund) kao lisnati vijenci ili kao samostalan ukras na šljemovima, ili kao spona za pokrov navrh šljema, isto tako kao obod pri dnu cimijera, kao što se vidi na šiljastom šljemu na Hrvojinom grbu. Svuda se nalaze na porodičnim grbovima po Dalmaciji i krajevima istočnog primorja.

[3]) Ove su u ono doba imale nogavice, koje su se svršavale na oblik čarape, i tako ujedno bile obućom.

konj zažvaljen[1]), gdje su žvalama na oblik šipke u Njemačkoj već za prvih vremena srednjeg vijeka zauzdavali bojne konje, a pod kraj XIV. vijeka, iz kojeg vremena slikovni kodeks potječe, o kome je ovdje riječ, obično su bivale šipka i žvale zajedno.

Interesantne analogije nalazimo na jednom reljefu u Zadru (iznad ulaznih vrata negdašnjeg lojdovog kapetana Milčevića), koji prikazuje sv. Grisogona, zaštitnika grada Zadra, u istom položaju i u jednakoj opremi kao Hrvoja. Svezu u tome prikazivanju pokazuje nam jedna slika u udinskoj glavnoj crkvi (u sakristiji iz XIV.—XV. vijeka) o umorstvu Bertranda, blaženim proglašenog patrijarha po frijaulskim plemićima (svi na konjima isto tako zauzdanim i s onakim držanjem, kao Hrvojin). Bertrand je ubijen godine 1346., njegova je lešina najdragocjenija relikvija frijaulska.

Od oružja, što ga ima Hrvoja, vidi se na slici od mača samo neki pojas, što mu pripada. Po obliku bio je to po svoj prilici kratki konjanički mač, kakav se vidi na cimijeru grba.

Zanimljivo je koplje sa zastavom, uza nj pričvršćenom. Pravo nositi zastavu, imali su redovno samo neodvisni vladari, isticanje zastave u taboru ili na gradskoj kuli bio je znak gospodstva, zastava ili stijeg nosio se je pred njima u ratu i u miru i oni se nikada nijesu pokazivali ni na pečatima, ni na nadgrobnicima ili inače bez tog znaka svoje vlasti.

Naša slika prikazuje nam vojvodu, kao da misli stijeg poput sulice upotrijebiti za navalu, te ga polaže u isječak štita. To je bojni čin, koji se s opremom ne podudara, te samo u tipičnom prikazivanju ima svoj uzrok. Jednako prikazivanje nalazimo ne samo u slikovnim kodeksima, koji potječu iz istog vremena kao naš, nego i na puno starijim konjaničkim pečatima neodvisnih vladara[2]).

Grb Hrvojin (*slika 2.*) pokazuje nam u bijelom polju kao glavu štita dva crvena traka, ispod njih uspravnu, crveno odjevenu ruku sa željeznim pregibom i željeznim rukavicama, koja drži mač, mašući njime popriječko na lijevo, a na lijevoj je strani crven, dvorep lav. Šljem je šiljast sa izreckanim crveno-srebrenim i zlatom obrubljenim pokrovom i bijelo-crvenim oblukom.

Šljem je uriješen crveno odjevenom rukom, koja mač drži, kao i na štitu.

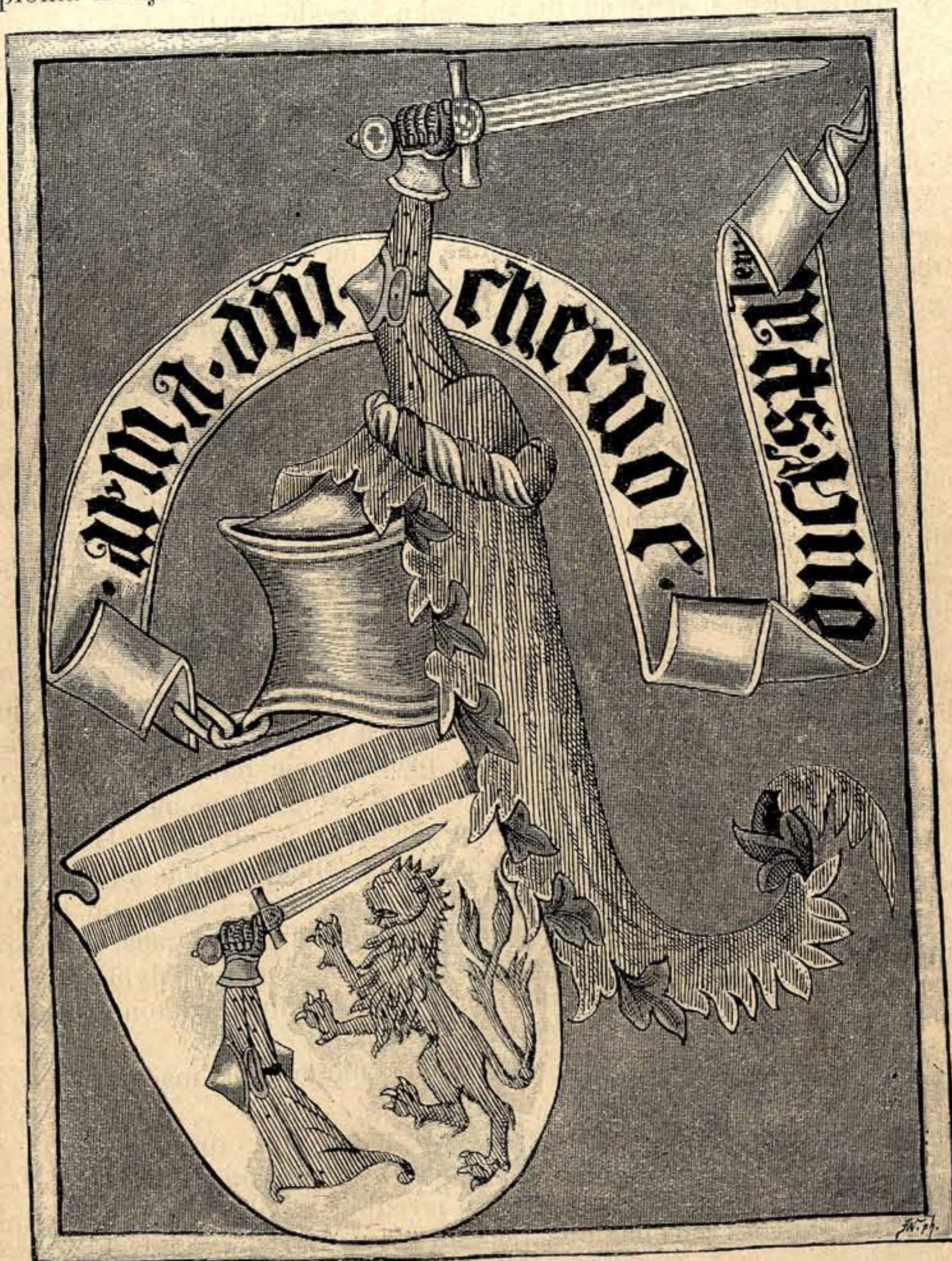
Taj je štit, kako natpis svjedoči: · **arma · dm̄ · chervoe · ducis · spal^tri** · (arma . Chervoe . ducis . spalati), vojvodski (ducale) grb Hrvojin. Grb, koji se u konceptivi, u izvedbi i u štilu može pribrojiti najboljim svoga vremena, onaj je, što ga je Hrvoja upotrebljavao

---

[1]) Istodoban primjer jednostrukim žvalama zažvaljenog bojnog paripa vidimo na spomeniku Bernarda Visconta, što ga je sam postavio godine 1354. prije svoje smrti. Taj monumenat, konjanički kip, smješten je u museo lapidario Brera u Milanu.

[2]) Na konjaničkim pečatima ima položeni stijeg očevidno samo tu ornamentalnu svrhu, da se prazno polje pečata nad glavom jahača popuni lepršavom zastavom. To je možda namjeravao i slikar slike Hrvojine. Isp. K. pl. Sava: Pečati austrijskih vladara i izvještaji centralne komisije i t. d. Godina IX., XI., XII. i XIII.

„sicut supremus voivoda regni Bosniae ac vicarius generalis regis Vladislai“. Kako je već rečeno, velika je šteta, što se ne može naći diploma kralja Ladislava napuljskog, jer već ruka s mačem očevidno

Slika 2.

upućuje na vazala kralja, koji je svome vjerniku podario mač, u zapadno-evropskoj heraldici simbol herceškog dostojanstva.

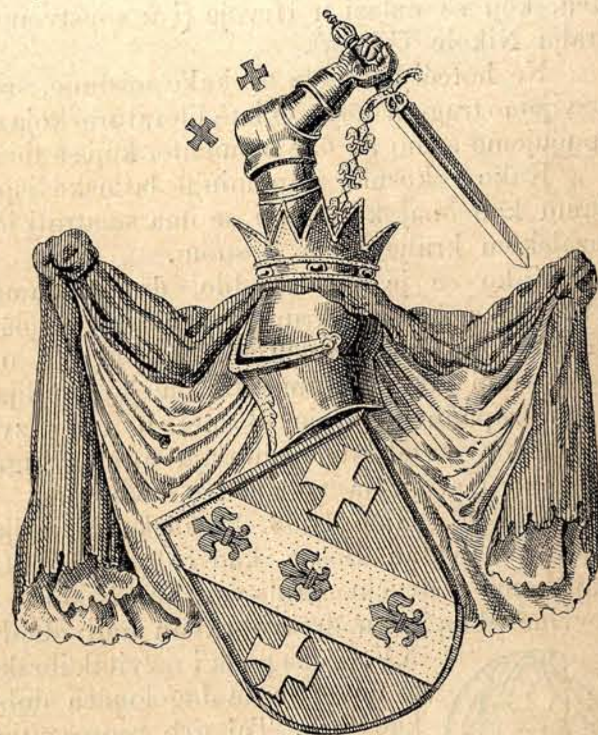
Da je to onaj grb, što je podaren vojvodi spljetskome, vidi se iz toga, što je porodični grb kuće Hrvojine, Hrvatinića, bio posve

drugi, od ovog sasvim različit. To nam svjedoče novci Hrvojini, kao i naslikani grbovi, kojima su u ovome kodeksu ukrašena slova.

Megju novcima Hrvojinim nalazimo dvojake tipe[1]).

U knjizi, spomenutoj na prvom mjestu, nalazimo pod br. 18. i 20. na pismu, koje uokolo ima natpis: MONETA-CH.ERVOI-DUCIS SPALATII posve isti grb, kao onaj u kodeksu, što je ovdje u *slici 2.* preslikan, s mačem i s lavom.

Drugi tip pokazuje nam (br. 21.—27.) uz male razlike na pismu porodični grb Hrvojin *(slika 3.)*, a to je kosa prriječka sa tri ljiljana i uz nju dva srebrena krsta. Na šiljastom šljemu ima uzdignuta ruka s mačem, uza nj tri krstića a unutar ruke tri ljiljana jedan iznad drugog. (Ljubić tab. XVII., br. 23., 24., 26., 27. pokazuju razlike u broju krstova i ljiljana). I zaista je to grb Hrvatinića, koji u knjigama o ilirskim grbovima, naročito u onima, što su u bečkoj dvorskoj biblioteci[2]), u bojama nalazimo naznačen kao grb porodice Harvoevich (Hervoja). U ovima je štit crven, prriječka je zelena, ljiljani su crveni, a krstovi srebreni. Krstići iznad ruke s mačem crveni su, a ljiljani na njoj zlatni[3]). Da ovdje imamo pred sobom dva grba, to osobito potvrgjuje misal Hrvojin. Dok vojvodski grb na zadnjem listu (254*a*) kodeksa zaprema cijelu sliku, nalazimo na stranama 4.*a*, 11.*a*, 21.*a* verso, 25.*a*, 195.*b*, 200.*a*, inicijale, ukrašene porodičnim grbom, i to u bojama prema tadašnjem shvaćanju[4]).

Slika 3.

---

[1]) Šime Ljubić: Opis jugoslavenskih novaca. Descriptio nummorum Slavorum meridionalium. Zagrabiae, 1875. Tabula XVIII., br. 19.—27. I kod J. Érdy: a régi szerb es bosnyák pénzek. Veteres nummi serbici et bosnenses, et Nani: tab. XVIII., br. 23.

[2]) MSS. br. 7683., tab. XXVII. Thallóczy L.: Az illyr. czimergyüjtemények. 1888. Budimpešta. Collectio armalium illyricorum, strana 56.

[3]) Te reć bi po zraku prosute, neheraldičke figure valjda su potekle s kakvog pečatnog polja, posutog krstićima i ljiljanima.

[4]) Grb na strani 4. *a*, bijelo je damascirano polje, u štitu modra prriječka s tri ljiljana jednim iznad drugog, uz nju dvije zlatne tačke; 11. *d*, isto bez tacaka; 21. *a* verso, polje bijelo, bez damasciranja, mjesto zlatnih tačaka zlatni krstići; 25. *a*, kao strana 4. *a*, 195. *b*, kao 21. *a* verso, 200. *a* kao 4 *a*, samo bez zlatnih tačaka. Tako bismo po misalu imali i porodični grb u oličenoj kompoziciji, pri čemu se oblik 21. *a* verso i 195. *b* može smatrati pravim.

Vojvodski grb Hrvojin nasuprot mnogo je pravilniji, jer on u razvoju bosanskog zemaljskog grba ima puno znamenitiju ulogu. Jer dok je tako zvani bosanski kraljevski grb do početka XVI. vijeka bio grb s krunom, valjao je po ugarskom državnom pravu i po habsburško-dinastičkom shvaćanju kao grb Rame (u ugarskoj diplomatici isto što Bosna) in campo aureo cubitus rubens gladio armatus[1]).

Hrvojin grb podava nam ključ za rješavanje pitanja, kako je ta crveno odjevena ruka tečajem triju stoljeća postala grbom cijele Bosne, posve u istom obliku, samo barokno štiliziran, bez dvorepog lava, koji se nalazi u Hrvoje (i u sopstvenom štitu na nadgrobniku kralja Nikole Ujlaka).

Ne hoteći da cijelo to, kako mislimo, sretno riješeno pitanje opet razvijemo tragom dosta obilate literature, koja se bavi bosanskim grbom, upućujemo samo na one momente, koji se tiču ovog Hrvojinog grba[2]).

Kako rekosmo, napominju latinske isprave iz Ugarske uvijek Ramu kao onaj kraj, koji se ima smatrati identičnim s nekadašnjom vazalskom kraljevinom Bosnom.

Kako se je to dogodilo, da je Rama ili Bosna još tečajem XV. vijeka uz svoj krunski grb (što se još danas vidi na vratima tvrgjave jajačke) prihvatila i taj grb s oružanom rukom, to se može samo tako rastumačiti, da je familija Hrvoja Hrvatinića u sjevero-zapadnom kraju Bosne, u tako zvanoj Krajini, u sasma neobičnom vazalskom odnošaju prema ugarskoj kruni držala to leno, po Hrvoji na vojvodstvo uzdignuto.

Kad je godine 1463. bosanska dinastija propala, ostade Jajce i sjevero-zapadna Bosna kao ostanci pri Ugarskoj, koja je tome krajiškom području kraljevstvom Nikole Ujlaka, kasnije Ivana Korvina, dala neku državopravnu individualnost. U drugu polovicu XV. vijeka pada i razvitak ilirsko-dalmatinske heraldike, te nova Bosna Jagelonaca dobi mačem oružanu ruku kao grb. Taj grb reprezentira Hrvojin naročiti vojvodski grb, koji se na nadgrobnom spomeniku zadnje kraljice bosanske († 1478. godine u Rimu) u glavnom štitu nalazi i primorje znači, koje je Hrvoja držao zajedno sa Spljetom. Kao porodični grb upotrebljavala je kraljica na svome pečatu — kako se ovdje vidi — krunu *(slika 4.)*[3]).

Slika 4.

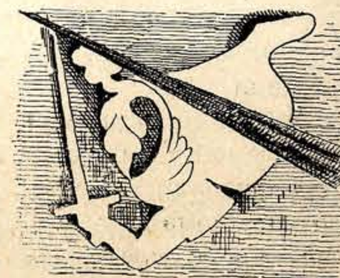
[1]) Pravilnije: u zlatnom polju crveno opremljena ruka, koja je oružana mačem, pružena iz oblaka. Titulatura i grbovi Nj. rimskog i austr. carskog i kraljevskog Veličanstva godine 1804. 11. augusta 1836.

[2]) Dr. Fr. Rački: O starom grbu Bosne. Arhiv za slovj. filologiju god. 1880., strana 342. — Jagić V. ibidem, strana 500. — Ivan Bojničić, ibidem, strana 497. — Klaić: Bosnensia 1879. II., strana 13.—33. — Dr. Thallóczy Lajos: a bosnyák czimer és zászlokérdés. Die bosnische Wappen- und Fahnenfrage. Arch. Értesitő 1881., strana 23.—39. — Katalin bosnyák királynő sirköve. Grabmal Königin Katharinas. Epitaphium Chatherinae reginae Bosniae. Ibidem, g. 1885., str. 328. — Az Ujlakyak siremlékei Epitaphia Ujlakyensium, ibidem, g. 1889., strana 1.—8. — Onda u J. pl. Asbótha: Bosnia és a Herczegovina (Bosnien und die Hercegovina), sv. II., str. 197.—202.

[3]) Na pismu kraljičinom markgrafu Ljudevitu Gonzagi od Mantue, dne 23. jula 1470. g. Dvorska biblioteka u Beču.

Sa gledišta heraldike zavregjuju u novije vrijeme obreteni i u ovome „Glasniku“[1]) po dru Truhelki objelodanjeni grbovi svakojako pažnju. Oba po nama reproducirana relijefa pokazuju nam, makar da se grb više ne vidi, — ruku s mačem u istom štilu, kako ga pokazuje grb na misalu *(slike 5. i 6.)*.

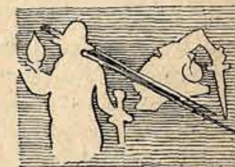
Relijefi nagjeni su u katakombama jajačkim u nekadašnjem, po Hrvoji sagragjenom glavnom gradu njegovog dijela zemlje, koji istom kasnije postade svojinom bosanskih kraljeva, a najposlije ugarska pogranična tvrgjava. Dok je bio u bosanskoj vlasti, služila je grbom kruna, što se još danas vidi, a počevši od Matije Korvina dala je ugarska heraldika Hrvojinom vojvodskom grbu državopravno znamenovanje.

Slika 5.

Ne gledeći na sve ostale podatke, upućujemo u tome pogledu samo na novce Jagelonca Ljudevita II., kralja ugarskog i na Habsburgovce, koji su taj prvobitno Hrvojin grb sada primili kao bosanski. Već godine 1525. vidimo na jednom srebrenom talijeru Ljudevita II. megju štitovima na pismu ispod dalmatinskoga grb ramski u vidu mačem oružane ruke[2]).

Od onoga vremena služi taj u našemu misalu onako krasno izragjeni grb bez lava kao bosanski zemaljski grb. Kao takav udomio se je u carskoj i kraljevskoj heraldici.

Slika 6.

S ovim historičko-heraldičkim momentima nijesmo u ostalom ni iz daleka iscrpili bogatu sadržinu misala, koji je uz hvaljsko evangjelje jedini bosanski kodeks. Tijem je zanimljiviji taj spomenik, jer je svezan za uspomenu na jednoga muža, koga su doduše guslari opjevali kao junaka, ali koga bismo jedva tražili megju licima sredovjeke prosvjete.

Ботанички прилози.

Приопћио **Фрањо Фиала.**

I.

Прилози к хисторији ботанике у Босни и Херцеговини.

Најстарији књижевни споменик о природописним одношајима Босне и Херцеговине, то је дјело: Ami Boué „La Turquie

---

[1]) Glasnik zemaljskog muzeja, godina 1892., knjiga I., strana 57.—68.

[2]) Original u kabinetu pjeneza i starina u Beču, izdan kod I. Ruppa: Nummi Regni Hungariae. Tab. XXIII., br. 575 i drugi tip od iste godine br. 577. Kod Weszerla, tab. XV. XVI. Habsburgovci sabrani u Nyáryjevom napomenutom djelu, strana 15.

D'Europe", штампано у Паризу 1840. Гласовити писац, који је на своjему путу кроза јевропску Турску у год. 1836., 1837. и 1838. походио Босну и Херцеговину, сабрао је осим своjега главног циља: геолошког испитивања балканских земаља, и множину зоолошких и ботаничких података. Осим неколико погрјешака они као први научни подацти о флори и фауни Босне и Херцеговине имају барем хисторичке вриједности.

Намјера је овој скици, да критички прегледи за Босну и Херцеговину напоменути флористички материјал на темељу дојакошњих књижевних података као и личних опажања пишчевих.

Многи наводи Ами Буеови тако су тачни, да се и данас још могу наћи биљке на цитираним налазиштима; други, махом генерализовани податци, нијесу тачни, па би их ваљало исправити за Далмацију, а дијелом за Србију и Албанију. Изгледа да су многе врсте само уштед лажног одређења унишле у списак, дочим понеке, и ако нијесу до данас изнова нађене, пружају доста вјероватности да ће се изнова наћи.

Enumeratio.

Usnea barbata Fr. Понаособ у јеловим шумама Босне. Boué.
Lecidea atrovirens? Босна.
Aspidium Filix mas Sw. Босна.
Triticum polonicum L. Култивисан у Херцеговини.
Avena sativa L. Посијан у Босни.
Oryza sativa L. Сијан у Херцеговини, но од скора је сјетва пиринча у Херцеговини са свијем напуштена с тога, што су повећа земљишта заблатавила.
Smilax aspera L. У Босни и Херцеговини.
Alisma parnassifolium L. Сјев. Босна, но дојако није више нађена. Канић и Ашерсон сумњају, да се ова биљка находи у Босни. Но ја сâм мислим, да ће се у Посавини можда ипак наћи, пошто је у сусједној Славонији за сигурно констатована.
Ornithogalum sulfureum Bert. Сјеверна Босна.
Ornithogalum reflexum Auct? Херцеговина. Чини се, да је измијењена са *O. refractum* W. K., коју врсту Канић и Ашерсон напомињу за Херцеговину, премда сумњиво.
Scilla autumnalis L. Босна. У Босни дојако није опет опажана, но на некојим налазиштима у Херцеговини.
Scilla pratensis W. K. Сјев. Босна.
Allium ochroleucum W. K. Сјеверна Босна.
Erythronium dens canis L. Сјев. Босна.
Tulipa silves ris L. Босна.
Fritillaria Meleagris L. Сјев. Босна.
Fritillaria pyrenaica L. На Алпама између Босне и високе Албаније.
Veratrum album L. Босна.
Veratrum nigrum L. Босна.
Epipactis microphylla Sw. Сјев. Босна.
Satyrium monorchis Pers. Босна.
Ophrys cordata L. Босна. (*Listera cordata* Br.).
Iris tuberosa L. Херцеговина.
Iris pallida Lam. Херцеговина. Дојако није опет нађена, Канић и Ашерсон сумњају за Херцеговину.
Narcissus poeticus L. Јужна Босна.
Juniperus nana W. Алпе у јужној Босни.
Juniperus oxycedrus L. Херцеговина.
Abies excelsa D. C. Босна.
Pinus maritima L. Јужна Босна. Нема је ни у Босни нити у Херцеговини;

биће да је побркана са *P. nigra* или *P. leucodermis*.
Phillyrea media L. Нижи дијелови Херцеговине.
Periploca graeca L. Доњи дио Неретве, Херцеговина.
Gentiana utriculosa L. Босна.
Gentiana germanica L. Босна.
Gentiana asclepiadea L. Босна.
Gentiana lutea L. Босна.
Hyoscyamus niger L. Босна.
Atropa Belladonna L. Босна.
Euphrasia lutea L. Виша Херцеговина.
Digitalis purpurea L. Босна. Од тога времена није више опажана у Босни и Херцеговини; њезина је појава више но сумњива.
Stachys obliqua W. K. Сјев. Босна. До данас није више опажана у Босни; у каталогу Каниц-Ашерсона неизвјесно означена.
Myosotis alpestris L. Јужна Босна.
Onosma stellulatum W. K. Сјеверна Босна.
Centranthus ruber D. C. Сјев. Босна. Налази се у Хрватској и Славонији, можда ће се опет наћи у сјеверној Босни.
Crepis Dioscoridis L. Сјев. Босна.
Senecios Doronicum L. Босна.
Asperula longiflora W. Kit. Сјеверна Босна.
Campanula Hostii Baumg. Јуж. Босна.
Phyteuma cordatum Will. Херцеговина. Можда ће требати да значи *Ph. cordatum Mut.* = *Ph. orbiculare* L.
Primula longiflora All. Сјев. Босна.
Androsace lactea L. Босна.
Androsace villosa L. Сјеверна Босна.
Cyclamen europaeum L. Босна.
Vaccinium Myrtillus L. Босна.
Ledum palustre L. Искључиво у Сјев. Босни на угар. међи. Дојако није опет нађена.
Azalea procumbens L. Високо горје Босне. — Нема је за извјесно у Босни и Херцеговини.
Polygonum Fagopyrum L. Сијана у Босни.
Aristolochia pallida. W. K. Сјеверна Босна.
Daphne alpina L. Сјеверна Босна.
Populus nigra L. Босна.
Populus dilatata Ait. = *P. pyramidalis* Roz. Међа између Босне и Херцеговине. Сије се додуше на многим мјестима Босне и Херцеговине, али се дивље не појављује.
Alnus glutinosa Gärtn. Коњица.
Castanea vesca Gärtn. Сјеверна Босна.
Ostrya vulgaris W. Херцеговина.
Sedum Telephium L. Брда у Херцеговини.
Saxifraga aretioïdes Lap. Јуж. Босна. Јамачно побркана са *Saxifraga glabella* Bertol.
Saxifraga Tridactylites L. Босна.
Lathyrus inconspicuus L. Херцеговина.
Cytisus Laburnum L. Херцеговина. Култивише се, али није никад дивље опажана.
Prunus Cerasus L. Херцеговина.
Crataegus nigra W. K. Сјев. Босна. За Херцеговину поуздано констатована, за сјеверну Босну врло сумњива.
Dryas octopetala L. Високо горје у Босни.
Geranium tuberosum L. Херцеговина. Појава врло сумњива.
Cerastium ciliatum W. K. Горје у сјев. Босни.
Sabulina laricifolia L. Сјеверна Босна.
Arenaria grandiflora L. Сјев. Босна.
Cherleria sedoïdes. L. Горје у Босни. Тек 1889. пронашао ју је изнова Мурбек на Маглићу.
Paliurus aculeatus Lam. У Херцеговини и у југо-западном дијелу Босне.
Polygala major Jacq. Јужна Босна.
Acer obtusatum Kit. Херцеговина.
Acer platanoides L. Босна.
Arabis procurrens W. K. Сјев. Босна.
Cardamine hirsuta L. Сјев. Босна.
Cardamine chelidonia L. Сјев. Босна.
Draba muralis L. Сјеверна Босна.
Punica granatum L. Херцеговина.
Circaea alpina L. Босна.
Smyrnium perfoliatum Mill. Сјеверна Босна.
Eryngium alpinum L. Сјеверна Босна.
Aconitum pyrenaicum L. Смиљевица-планина у Босни.
Isopyrum thalictroides L. Босна.
Helleborus atrorubens W. Сјев. Босна.
Trollius europaeus L. Босна.
Ranunculus parviflorus L. Сјеверна Босна.
Anemone Ranunculoides L. Босна.

II.

Нова флористичка опажања.

Pinus nigra Arnold. Састојна у Лађаница-долини изнад Главатичева. Сабрао О. Рајзер у априлу 1892.

Pinus leucodermis Antoine. Примјерак у зидинама Лађаница-дола и лијепе примјерке на десној обали Неретве код Гушћа опазио О. Рајзер у априлу 1892.

Leucojum aestivum L. На Мостарском блату код Широког бријега. Сабрао у априлу 1892. О. Рајзер.

Daphne Blagayana Frey. На најгорњој ивици Лађаница-дола, на кречу. Сабрао О. Рајзер у априлу 1892.

Erica carnea L. Зидови Лађаница-дола. Сабрао О. Рајзер 1892.

Empetrum nigrum L. На сјеверозападној низбрдици Лочике врха у Враница-планини; око 1900 *m* морске висине. Нова за Босну и Херцеговину. Сабрао О. Рајзер 15. аугуста 1891.

Saxifraga coriophylla Gries. Зидови Лађаница-дола. Сабрао О. Рајзер 1892.

Pulsatilla vulgaris Moll. Травни обронци Грдоња код Сарајева, 1200 *m* м. вис. Сабрана концем марта 1892.

Aconitum paniculatum Lam. Предалпински регион Трескавица-планине; на узлазу на Огорјели кук, око 1800 *m* мор. в. Нова за Босну и Херцеговину. Сабрана у аугусту 1891.

Dentaria enneaphyllos L. У Лађаница-долу, даље на Ормању код Хаџића близу Сарајева. Април 1892.

Arabis verna R. Br. Неум и Поплат код Стоца. Април 1892.

Dalji predmeti, nagjeni kod rimske utvrde na Crkvenici kod Doboja [1].

Priopćio rudarski satnik **V. Radimsky.**

Po prijaznoj dobroti gospodina direktora Eduarda Pora dobio sam za naš narodni muzej opet nekoliko stvari, koje su nagjene prigodom daljega prekopavanja na rimskoj gradini Crkvenici, u Makljenovcu kod Doboja.

Prvi, u *slici 1.* prikazani predmet ukusno je ragjen rimski stilus (pisaljka) od bronca, dug 10 *cm.* To je spravica, dolje šiljata a na drugom se kraju svršava plojkom, a upotrebljavala se je za pisanje na voštanim tablama tako, da bi se rtom urezivala slova u vosak.

Slika 1. (1/1).

Kad se je htjelo što god ispraviti ili cijelo pismo izbrisati, okrenuo bi se stilus, pa bi se plojkom vosak opet zagladio. Nagjen je na Crkvenici još i drugi, posve jednak eksemplar, koji je gospodin direktor Por sebi zadržao za uspomenu.

[1]) Vidi: V. Radimsky: Rimska utvrda na Crkvenici i kastrum kod Doboja. Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. God. 1891., str. 251. i d.

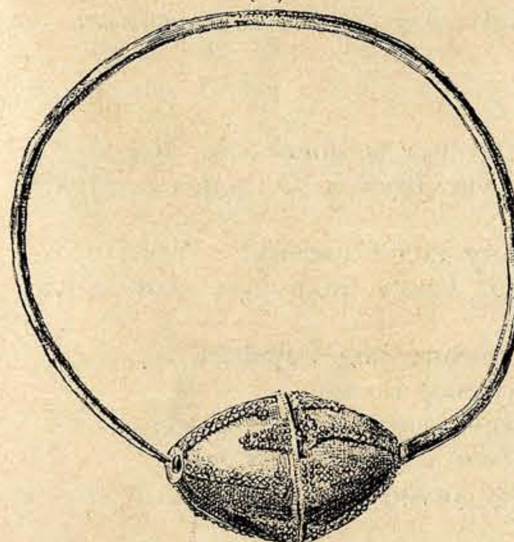
Drugi predmet sastoji se od jednog cijelog i od jednog posve jednakog, ali prelomljenog naušnjaka, od kojih je onaj čitavi prikazan u *slici 2.* To su naušnjaci, koji posve priliče nekom počestom obliku ranijeg srednjega vijeka iz merovinških grobnica u zapadnoj Njemačkoj.

Ipak ne bih htio da preciziram starost naših komada, jer ne znam, koliko se je od prilike taj oblik održao u Bosni.

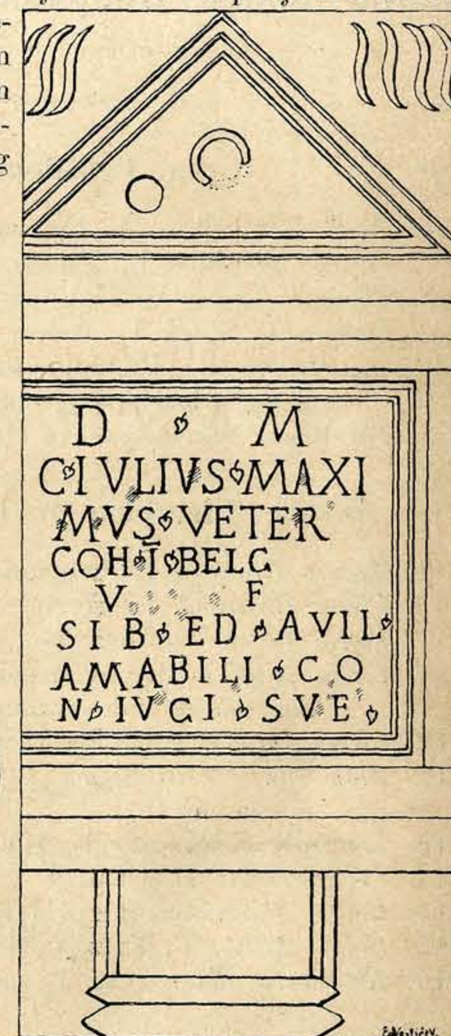
Najposlije ne mogu da na tom mjestu ne spomenem rimski natpisni kamen, što ga je kustos dr. Truhelka većprije više vremena našao na istočnom podnožju Crkvenice, dakle izvan rimske utvrde, i koji je nedavno smješten u lapidariju zemaljskog muzeja.

Oblik toga, s jedne strane do okvira oko pisma otesanog nadgrobnog kamena prikazuje pridana ovdje *slika 3.* Natpis je vrlo dobro očuvan, ali je, kako slika pokazuje, nelijep i nejednak. Svojim ortografičkim pogreškama i neobičnom razdjelbom slova — n. pr. u riječi CONIVGI dokazuje nevještu ruku nekog seoskog majstora, a glasi kako slijedi:

D*(iis)* M*(anibus)*
C*(aius)* IVLIVS MAXI
MVS · VETER*(anus)*
COH*(ortis)* · I · BELG*(arum)*
V*(ivus)* · F*(ecit)*
SIB*(i)* Et · AVIL*(iae)*
AMABILI · CO
NIVGI · SV(A)E ·

Slika 2. (1/1).

Slika 3. (1/10).

Taj je spomen-kamen po tome za života postavio veteran prve kohorte Belgijanaca, Kajo Julije Maksim sebi i svojoj ljubeznoj supruzi Aviliji.

Ovaj je natpis za nas za to veoma zanimljiv, što naročito spominje veterana prve belgijske kohorte, dok smo mi iz pojedinih slova na ulomku jednog spomen-kamena, koji je nagjen u rimskoj gradini na Crkvenici (Glasnik, godina 1891., str. 256., *slika 13.*) zaključili, da je ondje bilo zapisano Cohors I. Flavia Belgarum, te gornjim nadgrobnim natpisom vjerojatnije postaje naše mnijenje, da je gradina na Crkvenici bila zaposjednuta prvom kohortom Belgijanaca.

Дојако у јужној Босни и Херцеговини опажане врсте Rhopalocera (Дневни лептири).

Прилог к познавању бос.-херц. лепидоптера.

Приопћио В. Апфелбек.

I. род: **Papilionidae** (Ritterfalter).

1. *Papilio Podalirius* L. Од маја у свему подручју.
2. *Papilio Machaon* L. Много ређи но прваши.
3. *Thais Polyxena* V. У априлу; риједак.
4. *Parnassius Apollo* L. Аполо. Распрострањен у високим горама; често на Романија-планини; Требевићу код Сарајева и код Чемерна (Херцеговина).
5. *Parnassius Mnemosyne* L. Црни Аполо. Чест у Сарајеву.

II. род: **Pierridae** (Weisslinge, бијели лептири).

6. *Aporia Crataegi* L. Обичан.
7. *Pieris Brassicae* L. Исто.
8. *Pieris Rapae* L. Чест код Сарајева већином var. *Manuii.*
9. *Pieris Napi* L. Код Сарајева var. *Bryoniae* O.; риједак. Пријелаз алпинском облику.
10. *Pieris Daplidice* L. На Игману код Сарајева.
11. *Anthocharis Cardamines* L. У свему подручју, али нигдје веома чест.
12. *Leucophasia Sinapis* L. На Игману код Сарајева.
13. *Colias Hyale* L. Свагдје у јужној Босни.
14. *Colias Myrmidone* Esp. Шемеч-планина код Вишеграда.
15. *Colias Edusa* F. Распрострањен у јужној Босни.
16. *Rhodocera Rhamni* L. У свему подручју обичан.

III. род: **Lycaenidae** (Bläulinge, модри лептири).

17. *Thecla Spini* V. Шемеч-планина; чест.
18. *Thecla Ilicis* Esp. У друштву с пријашњим, али много ређе.

19. *Thecla Quercus* L. Код Домановића (Херцеговина).
20. *Thecla Rubi* L. У свему подручју.
21. *Polyommatus Virgaureae* L. (Ducatenfalter). У брдима код Коњица (Кисер) многобројно сабиран.
22. *Pol. Thersamon* Esp. Крбљина код Трнове; риједак.
23. *Pol. Hippothoë* L. Свагдје чест.
24. *Pol. Alciphron* Rtb. Риједак; Коњица.
25. *Pol. Dorilis* Hufn. 1 комад код Сарајева.
26. *Pol. Phlaeas* L. Није чест.
27. *Lycaena Argiades* Pall. Код Подорошца у Херцеговини.
28. *Lycaena Aegon* V. У Херцеговини; Подорошац, Граб код Требиња.
29. *Lycaena Argus* L. Обичан у свему подручју.
30. *Lycaena Orion* Pall. Риједак.
31. *Lycaena Agestis* V. У јужној Босни, риједак.
32. *Lycaena Eros* O. Око Граба код Требиња није риједак.
33. *Lycaena Icarus* Rtb. Распрострањен.
34. *Lycaena Eumedon* Esp. Риједак.
35. *Lycaena Amanda* Schu. Код Вишеграда.
36. *Lycaena Bellargus* Rtb. Није риједак.
37. *Lycaena Corydon* Poda. Чест на Требевићу код Сарајева; подалпински.
38. *Lycaena Baton* Berg. Риједак; код Сарајева.
39. *Lycaena Meleager* Esp. Крбљина, Вишеград; риједак.
40. *Lycaena Argiolus* L. Риједак.
41. *Lycaena Sebrus* Hb. 1 примјерак код Сарајева.
42. *Lycaena Minima* Fsl. 1 примјерак код Лаката (Невесиње).
43. *Lycaena Semiargus* Rtb. Обичан у свему подручју.
44. *Lycaena Cyllarus* Rtb. Риједак; код Подорашца и Граба (Херцеговина).
45. *Lycaena Alcon* F. Риједак.
46. *Lycaena Arion* L. Није риједак; код Вишеграда и Крбљине.

IV. род: **Erycinidae.**

47. *Nemeobius Lucina* L. Чест код Сарајева у мају.

V. род: **Lybitheidae.**

48. *Libythea Celtis* Esp. Код Пазарића; риједак.

VI. род: **Apaturidae.**

49. *Apatura Iris* L. Распрострањен; но свагдје риједак.
50. *Apatura Ilia* V. Код Сухе (Сутјеска-кланац) једном опажен.

VII. род: **Nymphalidae.**

51. *Limenitis Populi* L. Код Рогатице, Вишеграда и Лаката (код Невесиња); није веома ријеђак.
52. *L. Camilla* V. Риједак.
53. *L. Sibylla* L. Чешће.
54. *Neptis Lucilla* V. С пријашњим код Пазарића (Крупа-долина).
55. *Vanessa Levana* L. Риједак.
56. *V. Egea* Cr. Риједак.
57. *V. C. album* L. Свагдје чест.
58. *V. Polychloros.* Исто.
59. *V. Xanthomelas* Esp. Риједак.
60. *V. L. album* Esp. 2 комада из Травника.
61. *V. Urticae* L. Чест.
62. *V. Io* L. Обичан.
63. *V. Antiopa* L. Рјеђи.
64. *V. Atalanta* L. Није чест.
65. *V. Cardui* L. Обичан.
66. *Melitaea Maturna* L. var. *uralensis.* 1 комад код Коњице (Кисер).
67. *Melitaea Auxinia* Rtb. Један комад из Невесиња; прелази у var. *orientalis* H. S.
68. *M. Cinxia* L. Није риједак.
69. *M. Phoebe* Kn. Рјеђи.
70. *M. Didyma* O. Чест; var. *meridionalis* Stog. ријетка.
71. *M. Trivia* V. Код Невесиња (Лакат).
72. *M. Athalia* Rtb. Обичан.
73. *M. Dictynna* Esp. Није чест.
74. *M. Aurelia* Nk. С пријашњим.
75. *M. Parthenie* Bkh. Риједак.
76. *Argynnis Euphrosyne* L. Није риједак у брдима око Сарајева.
77. *A. Pales* V. Прелази к var. *graeca;* на Волујку на црногорској међи високо алпински у својих 2200 *m* висине.
78. *A. Dia* L. Није риједак; код Подорошца (Херцеговина) и Сарајева.
79. *A. Amathusia* Esp. У брдима јужне Босне, али није чест.
80. *A. Daphne* V. 1 комад из Коњица.
81. *A. Ino* Esp. На подножју Бележ-планине код Лаката (Невесиње).
82. *A. Hekate* Esp. С пријашњим.
83. *A. Latonia* L. Свагдје чест.
84. *A. Aglaja* L. Распрострањен у свему подручју.
85. *A. Niobe* L.; var. *Eris* Meig. Код Трнова (јужна Босна).
86. *A. Adippe* L.; var. *Cleodoxa* O. Код Сарајева.
87. *A. Paphia* L. Чест.

VIII. род: **Satyridae.**

88. *Melanagria Galathea* L.; var. *procida* Hb. Чест код Вишеграда.
89. *Erebia Epiphron* Kn. Алпински на Требевићу код Сарајева.
90. *E. Medusa* F.; var. *Psodea* Hb. Исто ондје и на Волујку.
91. *E. Medusa* F.; var. *Eumenis* Fr. Код Лаката на подножју Вележ-планине.
92. *E. Tyndarus;* var. *Ottomanna.* На Требевићу код Сарајева; алпински.
93. *E. Gorge* Esp.; var. *Erynnis* E. ? На Волујку, високо алпински.
94. *Erebia Medea* Hb. Чест у горским шумама јужне Босне.
95. *E. Ligea* L. Исто но махом у вишим положајима; подалпински.
96. *Satyrus Hermione* L. Свагдје; но нигдје често.
97. *S. Briseis* L. Често на Требевићу код Сарајева; подалпински.
98. *S. Semele* L.; var. *Aristaeus* Bon. Код Драчева (Метковића), Херцеговина.
99. *S. Dryas* Scop. Распрострањен, али не често.
100. *S. Cordula* F. 1 примјерак са Требевића; алпински.
101. *Pararge Maera* L. Није риједак око Сарајева.
102. *P. Hiera* F. Нешто рјеђи.
103. *P. Megaera* L. Код Коњица; и једна var. *Lyssa* B.
104. *P. Egeria* L. Није риједак код Сарајева.
105. *Epinephele Lycaon* Rtb.; var. *Lupinus* Costa. 2 комада код Сарајева.
106. *E. Ianira* L. Веома чест око Сарајева.
107. *E. Tithonus* L. Код Коњица.
108. *E. Hyperanthus* L. Код Сарајева.
109. *Coenonympha Iphis* V. На Шемећу код Вишеграда.
110. *C. Arcania* L. Код Сарајева.
111. *C. Pamphilus* L. Свагдје чест; један велики varietät ове врсте на Волујку, дакле на црногорској међи, високо-алпински.

IX. род: **Hesperidae.**

112. *Spilothyrus Alceae* Esp. Код Коњица.
113. *Sp. Altheae* Hb. Код Сарајева.
114. *Sp. Lavatherae* Esp. Код Трнова.
115. *Syrichthus Sidae* Esp. На подножју Вележ-планине код Лаката.
116. *S. Carthami* Hb. Распрострањен.
117. *S. Alveus* Hb. Риједак.
118. *S. Malvae* L. Свагдје чест; до алпиног регнона и на висини Трескавица-планине (2000 *m*).
119. *S. Orbifer* Hb. Код Подорошца и Граба (Требиње).
120. *Nisoniades Tages* L. Веома риједак.

121. *Hesperia Lineola* O. Романија-планина; није ријеђак.
122. *H. Actaeon* Esp. Код Сарајева.
123. *H. Sylvanus* Esp. Није ријеђак; Сарајево.
124. *H. Comma* L. Чест.
125. *Carterocephalus Palaemon* Pall. У свему подручју све до Требиња.

Različito. — Различито.

Konzerviranje ptica.

Neki prijatelji zemaljskog muzeja umolili su redakciju da im dade upustva, kako mrtve životinje, koje žele poslati muzeju, treba konzervirati, da se prigodom prijevoza ne oštete.

Ponukani tim upitima objavljujemo niže prokušanu metodu, po kojoj muzejalni preparator Edmund Zelebor konzervira mrtva životinjska tijela, te je osobito svim onim preporučujemo, koji i u buduće namjeravaju muzeju namjenjivati daljih, svagda dobro došlih darova te ruke.

Rečeni preparator piše o tome:

Pogdjekojem će lovcu i sabiraču vrijediti, da sazna kako valja postupati s takim eksemplarima, koji se misle preparirati, odmah čim se ulove.

Prije svega treba rane od uboja, nosnice i otvor kljuna svilenom hartijom ili pamukom dobro začepiti, da se krv ustavi, koja će, ako se to ne učini, svakojako iznovice teći i dotični eksemplar tako pokvariti, da ne će biti za prepariranje.

Da se ptica uopće ne pokvari, treba je za vrućeg godišnjeg doba još isti dan, kad je ubijena, oguliti.

U zimsko doba može se s time počekati 8 do 10 dana, ako se je ptica kruto smrzla.

Ptica se ovako oguli: Najprije pticu treba škapelom (malim nožićem) rasporiti na trbuhu i to baš u sredini počevši od gornjeg vrha prsa, pa sve do zatka, pri čemu prsti lijeve ruke perje na prsima i po trbuhu razmiču desno i lijevo, da se koža ugleda. Pri samome paranju valja biti na oprezu, da se ne prereže trbušna koža, koja leži pod gornjom kožom. Sada pincetom i uz pripomoć prsta treba odići gornju kožu, čime se polovica spoljašnje gornje kože malo po malo oguli. Za toga treba ovamo nasuti mekinja ili piljevine, što osobito onda valja činiti, ako se pojavi krv. Pri tome ne smije se ništa na silu raditi niti nožem rezati. Sve se radi odlučivanjem i potiskivanjem pomoću prsta, pri čemu nada sve treba strpljivosti. Kad je koža od obiju grudnih mišica odlučena, treba gledati, da se zadak izluči. Kad je to gotovo, onda nožicama (makazama) treba oprezno prerezati zadnju kost, ne ozlijedivši time kožu na hrptu, ali neka se pri tome ne zaboravi sve zasuti piljevinom, da dobro upije židinu i izmetine, koje obično proviru i da se tako perje ni malo ne ukalja.

Sada noge dolaze na red. Najprije valja jednu nogu prihvatiti desnom rukom, drugom u isto vrijeme valja pridržati grudnu kožu dotične strane, i onda zglob od koljena valja istisnuti iz kože na što se ova pri zglobu prereže. Isto se tako čini i s drugom nogom. Pošto su noge i zadak na pravom mjestu oguljeni, onda kožu treba prstima pažljivo potiskivati do ramena i povrh njih, dok se ne ukažu krilne kosti. Krilna se kost oguli pri lopatici. Sada je trup ptice oguljen sve do vrata i glave. Obično se sad više nema šta rezati. Koža na vratu i glavi obično se do kljunova korjena izvrne, kao kad bi izvrnuo čarapu (vidi *sliku 1.*). Samo u sova, djetela i drugih ptica široke glave treba duž tjemena kožu rasporiti, da glavu mogneš oguliti. Slušna kožica, koja poput kesice zalazi u uho, ne smije se prerezati, jer bi inače otvor bio prevelik, a mogla bi i židina, koja se upotrebljuje za konzerviranje, lasno iscuriti. Ta se kožica za to pincetom polako izvlači. Kad se s glave koža guli spram očiju, treba je, koliko se može podići s očiju, pa onda oštrim nožićem prerezati, tako da se oči raskriju. Nakon toga treba nožićem odlučiti sve one mišice, koje oko drže i vidni živac, pa ih rtom od nožića prerezati pri dnu očne šupljine, te se onda pincetom oko izdigne. Sada se koža s glave bez muke zguli sve do kljuna, a onda se ždrijelo zajedno s jezikom izreže i ujedno se izvuče čep, kojim je ždrijelo bilo začepljeno.

Nakon toga se nožicama vrat odmah pri glavi odreže i ukloni se trup zajedno s vratom. Sada treba ukloniti mozak. Najprije treba otvor pri zatiljku sa dna zareza prema nepcu proširiti i onda se pincetom izvuče mozak. Onda se lubanja sa svim svojim dijelovima od mesa posve očisti i najposlije se natare arsenikovim sapunom, a očišta se dobro začepe pamukom. I vratna koža namaže se arsenikovim sapunom, onda se koža pažljivo izvrne. Pri glavi je posao nešto sporiji. Ništa se silom ne smije natezati, jer se inače vrat lasno prekine. Koža se lagano potisne s glave, što obično ne bude teško. Ostali se mesni dijelovi s nogu i krila iznutra, što se bolje može, sastružu s kostiju, a onda se pomoću kista namažu arsenikovim sapunom i kudeljom zamotaju, da koža dobije suhu podlogu. Konačno se sva mješina, natrijevši još kožu s nutarnje strane pomoću kista dobro arsenikovim sapunom, nakljuka kudjeljom ili pamukom i povrati joj se pravi oblik.

Na taj način preparirana i osušena, može se ptica ostaviti više godina, a da se ne pokvari. Hoćemo li poslije da pticu nadjenemo, onda se mješina, kad god nam drago, u pijesku može razmekšati.

Pridana ovdje *slika 1.* pokazuje nam oguljenu pticu, kojoj je koža sve do kljunovog korijena posve izvrnuta.

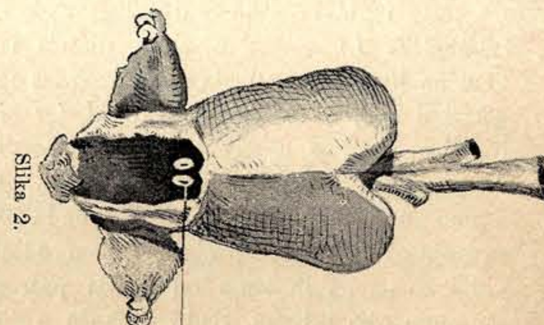
Pri sabiranju takih mješina od prijeke je potrebe, da se preparat obilježi etiketom.

Na toj etiketi treba prije svega da je razgovijetno zapisano ime ptice, a osobito vrijedi, da se naznači, kako narod tu pticu naziva.

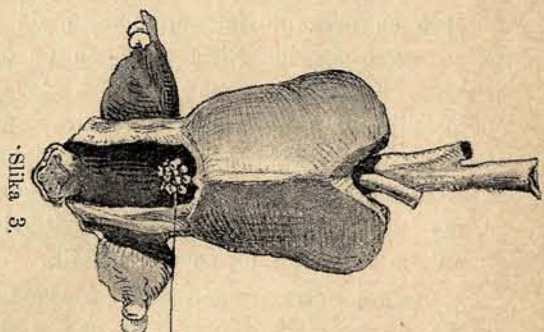
Za drugo treba da se na etiketi tačno naznači dan i mjesto, kada i gdje je ptica ubijena ili ulovljena. Najposlije vrlo je nužno, da se naznači, je li mužjak ili ženka, jer je perje mužjaka i ženaka u mnogih ptica posve jednako. Da se spol sasvim pouzdano može odrediti, treba saderani trup ptičiji pomno pregledati. U mužjaka (♂) nalaze se pri dnu trbušne šupljine dva jajeta, prema

Slika 1.

Slika 2. jaja u mužjaka

Slika 3. jajnik u ženke

veličini ptice sad kolik glavica od bočke, sada kolik grah; ta su jaja obično bjelkasta, kadšto i zagasita (vidi *sliku* 2.).

U ženke (♀) nasuprot leži na strani pri dnu trbuha grozdoliki jajinjak. Za parenja jajinjak je vrlo razvijen i lako se uoči, inače ga je mučnije naći, jer izgleda, kao da je sastavljen od najsitnijeg prosinog zrnja (vidi *sliku* 3.).

Spol se najlakše odredi, kada se trbuh kraj zadnjeg rebra na strani raspori, te sa pincetom ili malim klipićem utroba oprezno u kraj pomakne.

Народно гатање.

Приопћио **Марко Р. Марковић,** учитељ.

Наш је народ пун разноврсна гатања и у свакој незгоди најприје ће ту потражити помоћи. Вјера у моћ гатања тако му је чврста, да га никако не можеш разувјерити. Узалуд му говорио ово или оно, он што зна — зна. Ако о том почнеш расправљати са каквом старачком особом, па ако не признајеш већ побијаш, љубав је међу вама прекинута. — Другог лијека нема за ово, ван школа. И за кратко вријеме лијепо се њен утицај и у овом правцу опазио. Мало по мало доћи ће вријеме, кад ће и то нестати. Да се не би сасвијем загубило или заборавило, није згорег оваке ствари биљежити, да остану потомству као спомињање. С тога ево и ја прилажем у цијењени „Гласник“ неколико гатки, скупљених у народу.

1.

Ако је момак у неку дјевојку заљубљен, а она га не ће, најбоље је скинути прстен с мртваца или у кога позајмити, па кроз њега погледати на дјевојку и три пута око ње обнијети. Ако ово који момак уради, дјевојка је заухвано његова, готова је и сама му доћи у кућу. На овај начин може и дјевојка момка премамити.

2.

Дешава се, да по нека дјевојка мало позастане с удајом, а боме и по која удовица. У овом случају нема им ништа боље, до ли отићи над женског мртваца, три пута га ударити ногом и сваки пут рећи: „Тебе носили, мене просили.“ Која то учини, одмах нек рухо спрема.

3.

Ако ти је човјек или која друга својта пјаница, па хоћеш да га одбијеш од пића ти угаси у ракији ону свијећу, што гори више мртваца.

Ову ракију, што се у њој свијећа угасила, подај ономе да попије, кога желиш одучити пића. Ово је мало потеже, јер се не може криомице учинити, ни без договора оне чељади гдје је мртвац, јер се слабо деси да се сам остави. А неко није рад да му свак зна. Лакше је одкинути фитиља, кад се свијећа усече. Не треба онда друго ништа, већ овај фитиљ метни у ракију, па нека је онда попије.

Може се ово још и друкчије угатати. Новцем мртвацу очи затвори, па за њ' купи ракије ономе, што га желиш одвићи.

4.

Често се пута деси, да момку или дјевојци под вратом гуша нарасте, па је онакази. Да гушу излијечиш, премажи је три пута мртвачком руком и реци: „Као што је ова рука усахнула онако и гуша.“

5.

Много се пута деси, кад ко умре, па му се не могу очи добро да притворе и народ по овом гата. Ако му десно око није притворено, иза њега ће мушко умријети, а лијево отворено показује, да ће прво умријети женско.

Ако је мртвац неукочен, или ако при спроводу (укопу) пада киша или снијег, слободно знај, да ће опет неко на скоро умријети.

6.

Деси се, да на кога нападне жућаница (то бива обично иза болести); човјека обузме неко жутило, па није га лијепо ни видјети; онда се то водом лијечи. Метне се у воду миразли[1]) дукат, па се та вода пије и умива се њом седам дана. Још се нађе кокош или ороз жутијех ногу, према томе, је ли на мушку или женску жућаница. Сперу му ноге у води, па се њом окупа.

Postanak „Dônjeg Vakufa“.

Prema pripovijedanju Muhamed eff. Hadži-Ahmetovića napisao **Tomislav Vuksan**, učitelj.

Pred 300 godina po prilici živio je u današnjem selu Kutanji — udaljenu pô sata od Dônjeg Vakufa — neki Ibrahim beg. Neki nagagjaju da se je zvao Veletanlić. Bio je veliki hanedan. K njemu dogje neki šeh iz Azije. Beg opazi, da je to dobar[2]) čovjek, pa ga zadrža više vremena u sebe. Svako bi večer oba sjedili u aharu, a kad bi došlo vrijeme počinku, beg bi otišao u kuću, a šeh bi ostao u aharu.

Jednom će momci (sluge) svomu begu: „Ti mnogo hvališ ovog šeha, veliš, da je dobar čovjek, a on svaku večer odmah izagje iz ahara, dok Ti odeš u kuću, pak hoda kojekuda po cijelu noć (Momci su naime mislili, da on ide ašikovati). Beg im megjutim nije vjerovao, no ipak odluči, da se one noći iza toga sam o tome uvjeri i da vidi svojim očima, kuda šeh hoda.

Iste su večeri opet obojica sjedili u aharu, a kad bi vakat spavati, ode beg u svoju kuću na počinak, a šeh osta u aharu. Beg megjutim ne leže, nije se pače ni skinuo — obučen čekaše, dok šeh ne izigje iz ahara. Kad izigje uputi se beg za njim, da vidi, kuda će. Jesensko je vrijeme bilo i baš u novu

[1]) Мираз — наслеђство, по томе је „миразли“ дукат онај, што се у наслеђству добије.
[2]) Kršćani bi kazali „svet“.

zimu prvi put pao snijeg. Napomenuti valja, da je današnje, dakle i tadanje selo Kutanja na lijevoj strani Vrbasa, a Dônji Vakuf je na desnoj. Šeh dogje do Vrbasa a beg kriomice za njim. Šeh prijegje preko Vrbasa (na desnu obalu) kao po suhu. Beg se megjutim ne usudi za njim, bojeći se da će se utopiti, pa stade na lijevoj obali, gledajuć za šehom; ovaj pak znajući, kao dobar čovjek, da beg ide za njim, stade na desnoj obali, okrenu se begu i reče mu: „Hajde slobodno mojim stopama, ne ćeš se utopiti.“ Beg posluša i prijegje Vrbas, kao po suhu.

To zemljište (današnji Dônji Vakuf), na kom stajahu, bilo je Ibrahim-begovo, nu neobragjivano, pusto i zaraslo šikarom. Tu je bilo krasno vrelo pod bukvom; tuj će šeh probesjediti begu: „Pošto moje tajne izagjoše na mejdan (vidik), te mi se ne mili više živjeti na ovom svijetu[2]), učiniću Bogu dovu, da još ove noći umrem, pa me ukopajte na onom mjestu, gdje sjutra nagjete prokopnicu; no prije toga učiniću vam vasijet, da ovdje sagradite džamiju, ozigjete ovo vrelo i namjestite ćupriju preko Vrbasa, pa vam mogu unaprijed kazati, da će se tu otvoriti krasna varoš.“

Pošto tu klanjahu, odoše opet u Kutanju.

Kako šeh reče, tako i bude. On još iste noći umre, a sjutra dan ga ukopaše na onom mjestu, gdje su uočili prokopnicu (rekosmo, da je te noći pao snijeg), ukopaše ga naime na lijevoj obali tik uz Vrbas, gdje mu se i danas vidi turbe, okruženo nekolicinom zastarjelih grobova, udaljeno od dônjovakufske ćuprije oko 500 koraka napram Bugojnu. Beg sagradi krasnu džamiju, ozigje vrelo tik uz nju, malo podalje namjesti ćupriju na Vrbasu i dade toj džamiji za njeno uzdržavanje sve svoje zemlje, što su bile na desnoj strani Vrbasa tik džamije.

Dok se sagradila džamija, odmah se i muhamedanci iz obližnjih mjestâ — navlastito iz Kutanje — počeše oko nje naseljavati i graditi kuće.Tu prvu naselbinu prozvaše persijski „Nev Abad“, što bi u našem lijepom bosanskom jeziku značilo „Novo naselje“, a kako su ono što je bilo bliže džamije još onda nazvali „Ibrahim-begov džemat“ tako se i danas zove. Naseljavanje se poslije znatno poveća, tako da je domalo ta naseobina imala oko hiljadu kuća (dok ih danas ima samo 500), te je po prilici pred 180 godina nazvaše arapski „Vakfi Kebir“ (Vakuf golemi). Kad je poslije po našoj domovini morila kuga, znatno se umanji svojim stanovništvom i Vakfi Kebir, koji za razliku od Gornjeg Vakufa dobi po prilici pred 80 godina današnje svoje ime „Dônji Vakuf“.

Naći će se možda ko, pak će pitati, odakle dolazi ta riječ „Vakuf“.

Rekosmo da je zemljište „Nev Abada“ bilo Ibrahim-begovo i da ga je on poklonio džamiji za njezino uzdržavanje. To je dakle zemljište bilo džamijsko ili — što je jedno te isto — vakufsko, pa otale se i sama naseobina poslije prozva „vakufska naseobina“.

Sad još jednom da se obazremo na Ibrahim-begove spomenike.

[2]) Ljudi, koji su poput ovog šeha obdareni krijepostima nadzemaljskog bića zovu se kod muhamedanaca „dobri“, a kod krštenih „sveti“. Takovi ljudi kod muhamedanaca obično taje te svoje vrline. Gdjekoji takvi ljudi zamole odmah Boga za smrt, dok im ostali ljudi saznadu ta tajna nadzemaljska djela, a gdjekojim se mili još i poslije toga živjeti na ovom svijetu. Našem se šehu nije više mililo živjeti na ovom svijetu, s toga učini Bogu dovu, da ga makne s ovog svijeta.

Ta krasna džamija, što je on sagradi, i danas stoji kao glavna džamija, neoštećena u prijašnjem svom liku, te je najveća i najljepša od svih poslije sagragjenih u ovoj varoši.

Odmah od temelja same džamije po prilici 15 koraka napram sjeverozapadu nalazi se to vrelo, što ga je ozidao Ibrahim-beg, a zove se još danas „Buka“ po bukvi, što je tu prije bila. Poslije kako je Ibrahim-beg umr'o, sagradiše sasvim umjesno mejtef na tom vrelu (taj mejtef još i danas stoji), a za otjecanje vode ispod mejtefa napraviše u temelju jedanajest točkova, koji se nalaze s triju strana mejtefa i to: sa jugo-istočne strane (do džamije) pet, sa jugo-zapadne tri, a sa sjevero-zapadne tri. Tuj uzimlju muhamedanci avdest, kad idu klanjati u džamiju, a i za napitak služi ta voda.

Kamena ćuprija, što ju sagradi Ibrahim-beg, nalazi se na glavnoj cesti, koja vodi u Bugojno. U najnovije vrijeme odnese nabujali Vrbas onu polu, što je bila do Dônjeg Vakufa. Ćupriju opet opraviše ali tako, da je netaknuta ostala ona pola, što je Vrbas nije odnio.

Kad bje sugjeno Ibrahim-begu, da umre, ukopaše ga po njegovoj želji tik uz džamiju, digoše mu turbe, a na bašluku napisaše turskim jezikom — što se i danas jasno vidi — da je kuran prepisao 61 put, da je bio veliki hanedan, te da je mnogo radio za opće dobro: sagradio 2 džamije (za jednu se ne zna, gdje je), namjestio ćupriju, ozidao vrelo — Buku zvano i t. d.

Od njegove porodice nema danas nikoga, a zemljište, na kom je sagragjen Dônji Vakuf, nije više džamijsko (osim desetak dućana), već za burnih prošlih vremena dopade raznim svojim današnjim gospodarima.

Старине у фојничком котару.

Приопћио **Лука Грђић-Бјелокосић.**

а) Градац.

На лијевој страни ријеке Лепенице, једно пола сахата хода од Хомољске ћуприје, а управ на међи џемата Хомољског и Буковићког, находе се на једној главици развалине, које народ зове „Градац“. Главица је истог имена, доста је висока и ситном шумом обрасла.

Градина је била доста пространа а имала је и предграђе, али је оно данас сасвијем развањено, те ништа од њега нема осим темељних зидина. Градина је зидана кречем, у коме је било примијешано ситно стуцане добро печене опеке. Поједине преграде биле су озидане седром. О самој градини не зна народ ништа причати; само кажу, да је стара.

Спрам градине сјеверо-источно, а од Хомољске ћуприје управ западно, находе се двије велике њиве, које народ зове „Оцркавице“. При врху ових њива имаде до 30 стећака, које народ зове „Грчко гробље“. Приповиједају, да је крај овога гробља била црква, а испод цркве, гдје су сада њиве, варош.

Када је сушна година, веле, да се могу опазити преко ових њива три улице, које су водиле од сјевера југу. То народ закључује по овоме: љети

кад настане суша, најприје ће жито пожутјети у истоме правцу на три мјеста, као три трага, што би могла њима по двоја кола упоред ићи.

Толико народ приповиједа о овоме Грацу и безименој вароши испод њега, а ја мислим, да би било свакако добро, да когод, томе послу вјешт, ову градину испита.

б) Од шта је Тјешило [1]) добило име.

Приповиједа се, да је у старо вријеме, кад су Босном још краљеви владали, лежала вода у Фојничкој котлини као и у Острошком [2]) пољу, која се је од ријеке Фојнице и Гвожђанке скупљала. Бива у то старо доба дођоше некакви странци у Босну, да траже руда. Пошто им се свиди ова околица, замоле краља, да им допусти, да копају руде. Краљ им то допусти уз погодбу, да просијеку пут води и да осуше данашњу Фојничку котлину и Острошко поље.

Они се лате тога посла, те започну расијецати кланац под Шћитовом, гдје се данас находи „Мукочин хан“. Пошто с великом муком сврше тај посао, почну тражити руда у околици, али не нађоше ништа, те се веома ражалостише. Најпослије дођоше на брдо, гдје је сада Тјешило, те ту нешто руда нађоше и са тијем се утјешише, а мјесто доби име „Тјешило“.

Dvije narodne pripovijetke.

Priopćio **M. R. Marković.**

I.

Za što su u čovjeka tabani izdubljeni.

Gjavoli, natema ih bilo, ukradu sunce s neba i odnesu ga u more, pa ga tamo sakriju. Od velikog rahatluka, što su ga donijeli, učine šenluk (veselje). Kad se sćednu razilaziti, tudi se zdogovore, te jednog ostave kod sunca. Progje neki vakat (vrijeme), a nit ima sunca na nebu, nit otkle svijet obasjava. Gospod Bog pošalje angjela da kako god izbavi sunce. Onaj gjavo, što je ostao kod sunca, ode se igrati kraj mora, a ostavi švraku da čuva sunce. Angjeo, vjerni sluga božiji, posluša Gospoda, ode u more, uzme sunce i ponese na nebo. Švraka to vidi i poče krečati. Na njezinu kreku doleti gjavo, pa kad vidi angjela, gdje je sunce ponio, namršti se — k'o nalet — i potjera ga. Kad je gotovo angjeo bio ujagmio, gjavo ga dostigne i svojim pandžama zdrpi ga za nogu, pa mu u tom zoru [3]) otkine mesa s tabana. Kad angjeo dogje pred Boga reče: „Gospode, evo ti sunce, a ma što ću ja sad, gdje ostadoh nakazan.“ Ko je milostiv k'o Bog, pogleda angjela i reče mu: „Umiri se, ne ćeš biti nakazan, ja ću to dati svima ljudima, nek im je taban kao i u tebe“. — Od onda u ljudi s božijom voljom mjesto ravnijeh postaše izdubljeni tabani. Švraka s toga, što je gjavolu služila i javila mu za angjela, ostade na vijeke prokleta.

---

[1]) Село $1/2$ сахата сјеверно од Фојнице.

[2]) Острожица је село на путу од Фојнице на Кисељак.

[3]) snazi, brzini.

II.

Kako su postale „Babine Huke“.

U narodu ima jedan naziv za dobu od prilike izmegju 5.—27. februara po st. kalendaru. Ovo vrijeme narod naziva „Babine Huke.“ Odakle i dokle traju te Babine Huke, računa se po sedmicama počevši od božića. Tako vele, da su Babine Huke od pola šeste, pa do pola devete nedjelje (hefte). O postanku ovog imena narod priča evo ovo:

U planinskim prijedjelima Bosne, gdje narod malo poviše goji stoku, obično je ustanovljeno vrijeme Gjurgjev-dan, kad se stoka diže na planinu, a Mitrovdan, kad se kući vraća.

Još negdje davno razgali se vrijeme i proljepota na mnogo vakta pred Gjurgjev-dan. Neka baba imagjaše nekoliko koza, ljepota je prevari i ona naumi da krene na planinu sa svojim mâlom. Ljudi joj govoriše: „Ne idi jadna baba, kuda ćeš u ovo doba, rano je to.“ Uzalud što je svijet svakojako razbijaše, baba na što je navrla — navrla. Uzme koze preda se, te goni put planine tepajući im: „Ajte moji jarčići, moji petoroščići.“ Siromašna baba mišljaše: „Ove ću godine poviše sira i masla imati, jer će kozlići ranije okusiti planinske trave.“ Ama nije na ljudsku, već na božiju, vrijeme iznevjeri. Bog dade veliku mećavu k'o u sred zime, te i babu i koze snijeg zamete. Od tog doba osta i ova priča i prozvaše se Babine Huke od pola šeste do pola devete nedjelje po božiću.

За што је у козе узгор реп?

Припоћио **Стеван Р. Делић.**

Свачему је наш народ нашао узрок; у њега није ништа без чудесâ; он на свако — „за што?“ има — „за то!“ Он није ни козу пустио у миру и њезин реп, што вазда стоји узгор, но и њему је у својој бујној машти одгонетнуо и нашао узрок и одговор горњем питању.

Кад је Бог казао Ноју, да ће бити потоп и да начини лађу и у њу од сваке животиње по пâр узме; он послуша божију заповијед и изврши, што му је Свемогући наредио. Кад је било, да животиње у лађу утура, све су мирно и задовољно уљегле, до ли упорне козе. Она никако, да уђе у лађу, и тако се Ноје с њоме мучаше. Најпослије је већ некако шчепа за „реп“ и једва у лађу увуче. У тој великој љутини прокуне је: „Хајде — дао Бог, те у сваке животиње реп доље висио, а у тебе вазда узгор; био а осим тога у лијевој ти нози вазда ђаво стајао!“ ..

Што тада Ноје рече, то и би, те је и дан данас у козе реп узгор, а ђаво у ногама, да се вере и пентра по највећим вратоломијама!

Zemaljska štamparija u Sarajevu.